

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**YENİLEŞME DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA ERKEĞİN SOSYAL VE KÜLTÜREL
YAŞAMDAKİ DEĞİŞİMİ (1826-1914)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa AYDIN

ARALIK- 2020

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**YENİLEŞME DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA ERKEĞİN SOSYAL VE KÜLTÜREL
YAŞAMDAKİ DEĞİŞİMİ (1826-1914)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa AYDIN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ

ARALIK- 2020

TRABZON

ONAY

Mustafa AYDIN tarafından hazırlanan “Yenileşme Döneminde İstanbul’da Erkeğin Sosyal ve Kültürel Yaşamındaki Değişimi (1826-1914)” adlı bu Çalışma 27.01.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı- Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ	Üye	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BAŞKAYA	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Mustafa AYDIN

30. 12. 2020

ÖNSÖZ

Çalışma’da yenileşme dönemi İstanbul’da erkeğin sosyal ve kültürel değişimi erkeğin nasıl bir değişim yaşadığı incelenmiştir. Yenileşme dönemi, Yeniçeri Ocağının kaldırılması 1826 ile başlayan sürecin II. Mahmud (1808-1839) döneminden itibaren sistemli hale gelen ve çok geniş kapsamlı değişim ve dönüşüm süreçlerini kapsamaktadır. Çalışma’nın amacı, Osmanlı yenileşmesinde meydana gelen değişimlerin öncelikle erkek üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğini saptamak, ardından erkek yaşamının bu etkileşimden nasıl etkilendiği sonucuna ulaşmaktır.

Çalışma’da genellikle aile kavramı ya da görgü kuralları kitaplarında kısa bilgiler olarak verilen erkek, toplumsal değişimi bütünsel olarak görebilmek için aslında geniş kapsamlı olarak çalışılması gereken bir konudur. Bu Çalışma’da erkeğin kamusal ve özel alanda yaşadığı değişimler de incelenmiştir. Fakat birçok yönü üzerinde durulacak değişiklikler hem tüm İstanbul erkeğini etkilememiştir hem de değişim bir anda gerçekleşmemiştir. Önce sınırlı bir alanda, özellikle de alafrangalaşmayı önemseyen kesim arasında başlayan değişim, zamanla etki alanını genişletmiştir. Çalışmada erkeğin kamusal ve özel alanda yaşadığı değişimler de incelenmiştir.

Çalışma’da Osmanlı Devleti’nde eğlence kültürü daha çok erkekler üzerine kurulmuştur. En önemli eğlence yeri ise kahvehanelerdi. Kahvehaneler her dönem insanların birlikte bulunduğu mekânlardı. Yenileşme döneminde gerek işleyiş gerek insanlar arası ilişkilerde değişime uğramıştır. En önemli değişim ise kahvehanelere müziğin girmesidir. Bunun yanı sıra açılan pastaneler, lokantalar ve oteller de sokak hayatını renklendirerek yeni vakit geçirme alanları meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu modernleşme sürecinde hemen hemen attığı her adım, karşısında muhafazakârlığı bulmuştur. Erkeğin modernleşirken içine girdiği değişime karşı da herhangi bir tepki meydana gelip gelmediğinin belirlenmesi, çalışmamızın amaçlarındandır.

Bu Çalışma’nın her aşamasında kıymetli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Sayın Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ’e Sayın Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA’ya ve Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BAŞKAYA’ya teşekkür ederim.

Aralık, 2020

Mustafa AYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X

GİRİŞ	1-4
-------------	-----

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DEĞİŞEN AİLE DÜZENİNDE ERKEK.....	5-27
1.1. Osmanlı Ailesine Genel Bir Bakış	5
1.2. Evlenme.....	8
1.2.1. Görücü Usulü	10
1.2.2. Söz Kesme.....	11
1.2.3. Nikah Akdi	12
1.2.4. Düğün.....	13
1.2.5. Boşanma ve Ölüm	14
1.3. Klasik Dönem Ev Mimarisi ve Yaşantısı	15
1.3.1. Konaklar.....	17
1.4. Yenileşme Dönemi Ev Yaşamı ve Mimarisi	18
1.5. Tanzimat Döneminde Osmanlı Ailesi	19
1.6. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ailesi	21
1.7. Sosyal Değişim Açısından Erkek	22
1.7.1. Erkek-Kadın Münasebetlerinin Değişmesi	24

İKİNCİ BÖLÜM

2. MODERNLEŞME DÖNEMİNDE ERKEK KILIK-KIYAFETİ.....	28-50
2.1. İstanbul’da Kılık- Kıyafet	28
2.2. Dış Giysiler	31
2.2.1. Fes ve Şapka.....	32

2.2.2. Sarık, Kavuk ve Takke	34
2.2.3. Pantolon, İstanbul ve Redingot	35
2.2.4. Gömlek veya Mintan	36
2.2.5. Yelek, Ceket ve Palto	37
2.3. İçe Giyilenler	38
2.4. Gece Giysileri	39
2.5. Ayağa Giyilenler	40
2.6. Aksesuarlar	41
2.7. Erkeklerin Süslenmesi	43
2.8. Erkek Kıyafetinde Radikal Dönüşüm	44
2.9. Romanlarda Erkek Kıyafeti	46
2.10. Gazetelere Göre Erkek Kıyafeti	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EĞLENCE VE SOKAK YAŞAMINDA ERKEK	51-86
3.1. Gündelik Yaşamın Yeni Sokak Düzeninde Erkek	51-86
3.1.1. Kahvehaneler ve Kırathaneler	54
3.1.2. Pastahaneler	56
3.1.3. Lokantalar	56
3.1.3. Oteller	58
3.2. Sokak Hayatında Kadın-Erkek İlişkisi	59
3.2.1. Çapkınlık İşaretleri	61
3.2.2. Taciz Olayları	64
3.2.3. Fuhuş	66
3.3.1. Hamam	70
3.3.2. Geleneksel Oyun Gruplarında Erkek	72
3.3.3. Geleneksel Türk Tiyatrosunda Erkek	73
3.4. Değişen Eğlence Hayatında Erkek Yaşamı	76
3.4.1. İşret Eğlence Mekanlarında Erkek	77
3.4.2. Mesire Kültüründe Erkek Yaşamı	79
3.4.1.2. Kağıthane Mesiresi	81
3.4.2.2. Boğaziçi ve Üsküdar Mesire Alanları	84
SONUÇ	87
YARARLANILAN KAYNAKLAR	90
EKLER	100

ÖZGEÇMİŞ.....	106
---------------	-----

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde yenileşme çabaları, XIX. Yy.dan itibaren hız kazanmıştır. Değişen toplumsal olaylarda kadının kamusal alanda ön plana çıkması, erkeğin de durağan haldeki hayatını ve fizikî görüntüsünü değiştirmiştir. Bu çalışmanın amacı, söz konusu Osmanlı yenileşmesinde meydana gelen değişimlerin öncelikle erkek üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğini saptamak ve aile yaşamının bu etkileşimden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır. Bu değişimin boyutu belirlenirken erkek yaşamına bağlı olarak kadının durumunda meydana gelen değişim göz ardı edilmeyecek ve her iki cinsiyetin yaşadığı değişimler de kıyaslanacaktır. Erkeğin değişimini ele alan bu çalışma, oldukça spesifik olmasına rağmen, bütün imparatorluk kapsamındaki değişimler dikkate alınarak genel bir perspektif çizilmeyecektir. Osmanlı aile yaşamı içerisinde erkek öncülüğünün nasıl bir değişim geçirdiğini, aile yaşamında erkek ve kadının nasıl bir rol değişikliğine girdikleri incelenecektir. Kadının kamusal alanda etkinliğinin artması ile sokak yaşamı ve sosyalleşme mekanlarının erkek yaşamı üzerinde etkisi değişmiştir. Erkek yaşamında vazgeçilmez olan eğlence hayatı bu dönemde çeşitlilik kazanmasının yanında belli başlı unsurların devam ettiği görülmektedir. Yenileşme sürecindeki kıyafet düzenlemeleri hem erkek kıyafetine etki etmiş hem de moda yaşantısını erkek kıyafeti üzerinden değiştirmiştir. Bu konuda hem mekânsal hem de zamansal bir sınırlama belirlenmiştir. Bu çalışmanın zamansal açıdan sınırları, Osmanlı modernleşmesinin kök saldığı Tanzimat fermanının ilanından Birinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçtir. Diğer taraftan çalışmamızda erkek yaşamında meydana gelen değişimi göstermek için klasik dönem ile yenileşme dönemi toplum yapısı karşılaştırılmıştır. Tez araştırmasının mekânsal örnekleme de İstanbul'dur. Bunun ana sebebi ise hem başkent olması hem de değişimin öncelikle İstanbul'da görülmesi ve toplumsal yapıyı çok yönlü olarak ortaya koyacak veriler içermesindendir. Devletin siyasi alanda attığı adımların, Osmanlı erkeğini hangi açılardan etkilediği ve bu etkinin meydana getirme potansiyeli bulunan sosyal sorunlar ve yenileşme sürecine yaptığı katkı, bu tezin mercek altına aldığı en önemli sorulardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Yenileşme, İstanbul, Erkek.

ABSTRACT

Innovation efforts in the Ottoman Empire gained speed since In the 19th century. With the changing social events, coming into prominence of women in the public also changed the stagnant life and physical image of the man. This study aims to dwell on determining what kind of impact the changes in Ottoman innovation had primarily on men and how the family life was affected by this interaction. While determining the size of this change, changing roles of women's condition depending on the male life will not be ignored and the changes experienced by both genders will also be compared. Although this study, which deals with the change of men, is quite specific, it will not be drawn into a general perspective considering the changes in the whole empire. How male leadership changed in Ottoman family life and the role of women and men in family life will be examined. With the increasing effectiveness of women in the public, the effect of street life and socialization places on men's life changed. Entertainment life, which was indispensable in men's life, gained diversity in this period, and it is seen that certain elements continued. Clothing reforms in the process of innovation both affected men's clothing and changed the fashion life through men's clothing. In this respect, both spatial and temporal limitations have been determined. The temporal limits of this study are the period from the declaration of the Rescript of Tanzimat, in which Ottoman modernization took root, to the First World War. On the other hand, in our study, the social structure of the classical period and the modernization period was compared to show the changes in men's life. The spatial sample of this thesis research is Istanbul. The main reason for this is that it is both the capital city and the change is seen primarily in Istanbul. Moreover, it contains data that will reveal the social structure in a versatile way. In what ways the steps taken by the state in the political field affected the Ottoman man and the social problems that have the potential to cause this effect and the contribution to the process of innovation are the most important questions that this thesis has examined.

Keywords: Ottoman, Reform, İstanbul, Male.

KISALTMALAR LİSTESİ

A. AMD: Bâb-ı Asafî Amedi Kalemi
A. DVNS. MHM: Mühimme Kalemi Belgeleri
a. g. e.: Adı geçen eser
a. g. t.: Adı geçen tez
a. g. m.: Adı geçen makale
a. g. g.: Adı Geçen Gazete
BAAK.: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu
Bkz.: Bakınız
BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. ZB: Cevdet Zabtiye
C.: Cilt
Çev.: Çeviren
Der.: Derleyen
DH.EUM.ADL: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Adliye
DİA.: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Edit.: Editör
EKAV.: Eğitim Kültür ve Araştırma Vakfı
HAT: Hatt-ı Hümayûn Tasnifi
Haz.: Hazırlayan
H.: Hicri Yıl
HR. MKT: Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrâkı
İ. DH: İrâde Dâhiliye
İ.Ü.: İstanbul Üniversitesi
MEB.: Millî Eğitim Bakanlığı
M.: Miladi Yıl
Nr.: Numara
Sos. B. Ens.: Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.: Sayfa
S.: Sayı
TDV.: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.: Türk Tarih Kurumu
TFR. I. KR: Rumeli Müfettişliği Belgeleri
vd.: ve diğerleri

Yay.: Yayın

Yy.: Yüzyılda

YKY.: Yapı Kredi Yayınları

Y. PRK. ZB: Yıldız Perakende Evrâkı Zabtiye Nezâreti Maruzâtı

ZB: Zabtiye Nezâreti Evrakı

GİRİŞ

Osmanlı Devleti başlangıçtan itibaren Batı ile sürekli etkileşim halinde olmuştur. İlk zamanlarda bu etkileşim daha çok siyasî ve askerî açıdan Osmanlının üstünlük sağlaması şeklinde gerçekleşirken; ilerleyen zamanlarda, her iki medeniyetin bir rol değişikliğine girdiği görülmektedir. Bu kez üstün olan taraf Avrupa olurken, etkileşimin sosyal yaşamda da etkisinin arttığı görülmektedir. Aslında daha erken bir dönemde başlayan Osmanlı yenileşmesi, kapsamlı olarak Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) ile sistemli hale gelmiştir. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'ni hem siyasi hem de kültürel açıdan etkilemiştir. Bu etki, Osmanlı Devleti'ni sadece siyasî açıdan değil, sosyal ve kültürel alanları da kapsayacak şekilde çok yönlü olarak etkilemiştir. Bu çalışmanın amacı da Osmanlı'yı etkisi altına alan sözünü ettiğimiz bu tür bir kültürel etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkan gelişmedir.

Osmanlı yenileşmesi veya modernleşmesinin farklı dönemlerde başladığı, yaşanan değişim ve dönüşümün nasıl gerçekleştiği ile başarılı olup olunmaması konusunda önemli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar yaşanan değişimin etraflıca anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bu konu da Tarık Zafer Tunaya; *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* adlı eserinde Osmanlı devletinin yaşadığı yenileşme çabalarını üç aşamada gerçekleştiğini belirtmektedir. Birinci aşama olarak kısmî müesseselerin ıslahının gerçekleştiği 1718 Lale devrinin başlangıcı ve buna müteakip gerçekleşen olaylar kabul edilmiştir. İkinci aşamada aydınlık ve despotluk devresinde yaşanan karışıklık devresi ve son aşamada ise modern bir devletin kurulmasının safhalarının gerçekleştirildiği Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerini kapsadığını belirtmektedir.¹ Diğer taraftan Bernard Lewis ise yenileşme çabalarını şu şekilde açıklamaktadır: “XIX-XX. yüzyıllarda Türkiye ya modernleşmek ya da yok olmak durumundaydı”.² Yapılan belirlemeler neticesinde Osmanlı yenileşmesinin hangi safhalardan geçtiğini ve değişimin toplum için ne ifade ettiği açık şekilde gözükmektedir. Çalışmamızda yaşanan bu değişimin üst tabaka ile gerçekleştirildiği ve yenileşme hareketlerinin erkek yaşamında nasıl bir değişikliğe yol açtığını ortaya koymaktır.

Aile bir kimsenin bakmak zorunda olduğu, aynı kandan, aynı soydan gelen insanlar topluluğudur. Osmanlı Devleti'nde aile, toplumun en önemli kurumlarından. Osmanlı ailesinde erkek, çalışmasından ve aileyi geçindirmek zorunda olduğu için kadın özel alan olan evde daha etkin konumdadır. Ancak erkek, ev yönetme ve aileyi korumada kadından daha ön plandadır. Erkek

¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Siyaset İlmi Serisi 8, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 20.

² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Baskı: 6, Arkadaş Yay., Ankara, 2013, s. 126.

çalıştığı ve sokak ile etkileşimi gerçekleştirdiği için aile yaşantısında mahalleye ve hatta dışarıya açılan tek pencere özelliğinden dolayı değişim ve dönüşümü ilk gerçekleştiren kişi olmuştur.³ Kadın ise Tanzimat Fermanı ile hız kazanan yenileşme hareketlerinin etkisiyle daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu yüzden erkek, aile yönetiminde biraz daha geri plana itilmeye başlamıştır. Elbette bu durum, bugüne uzanan süreçte sadece başlangıç seviyelerindedir. Ama ortaya çıkan değişimin boyutlarının tespiti, bugünün toplumsal yaşantısının köklerinin çok geriye gittiğini göstermesi açısından önemlidir.

Yenileşme sürecinde Avrupa medeniyetini ekol alan Osmanlı Devleti, askeri ve siyasi etkilenmenin yanı sıra kültürel anlamda da bir değişim ve dönüşüm içerisine girdiği görülmektedir. Bu bilgiden hareketle yenileşme veya modernleşme teşebbüsleri, erkeği kılık-kıyafet üzerinden de etkilemiştir. Mesela klasik dönemde sıradan bir başlık olarak kullanılan sarık, yenileşme ile Fransız şapkasına dönüşmüştür. Ayrıca redingot ve İstanbul gibi pek çok Avrupaî kıyafet, İstanbul erkeğinin kıyafetleri arasındaki yerini almıştır. Yenileşme döneminin ön plana çıkan özelliği kıyafet alanında yapılan değişikliklerin halkı modern bir hayat yaşatma arzusu etrafında şekillenmiştir. Bu tür değişimler, özellikle muhafazakâr kesimin tepkisini çekmiştir. Çalışmada bu değişiklikler üzerinde durulurken, muhafazakârlığın güçlü sesine de kulak verilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, yenileşme sürecinde Batının askerî ve teknolojisini alırken etkilendiği kültürel alanlar dolayısıyla bazı kesimlerin tepkisini de çekmiştir.

Osmanlı Devleti'nde sosyalleşme mekanları açısından incelenen sokak hayatı, Tanzimat Fermanı'na kadar fazla çeşitli değildir. Sözü edilen Fermanın ilanından sonra özellikle de kadının sosyal hayata girmesi, kamusal alanı aktif bir şekilde kullananları cinsiyet açısından çeşitlendirmiştir. Aktif katılımı ilk kez bu kadar yoğun tecrübe eden Osmanlı erkeği, bu çeşitliliğe nasıl bir tepki vermiştir? Bu anlamda çalışmada, iki farklı cinsiyetin kamusal alanı kullanma tecrübeleri test edilmiştir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde eğlence kültürü daha çok erkekler üzerine kurulmuştur. En önemli eğlence yeri ise kahvehanelerdi. Kahvehaneler her dönem insanların birlikte bulunduğu mekânlardı ve Yenileşme döneminde gerek işleyiş gerek insanlar arası ilişkilerde değişime uğramıştır. En önemli değişim ise kahvehanelere müziğin girmesidir. Bunun yanı sıra açılan pastaneler, lokantalar ve oteller de sokak hayatını renklendirerek yeni sosyalleşme alanları olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada erkeğin kamusal ve özel alanda yaşadığı değişimler de incelenmiştir. Fakat birçok yönü üzerinde durulacak değişiklikler hem tüm İstanbul erkeğini etkilememiştir hem de değişim bir anda gerçekleşmemiştir. Önce sınırlı bir alanda, özellikle de alafrangalaşmayı önemseyen kesim arasında başlayan değişim, zamanla etki alanını genişletmiştir. Ancak tüm İstanbul erkeğini etkisi altına alamamıştır. Yenileşme girişimleri, karşısında muhafazakârlığı bulmuş ve aynı toplumda

³ İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopidisi, "Aile", Cilt: I, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul 1982, s. 500.

birbirinden farklı tipler meydana getirmiştir. Çalışma, bu tür etkileşimin sınırlarını ve kapsamını da genel hatlarıyla da olsa belirleyebilmeyi hedeflemektedir.

Çalışmanın amacı; öncelikle Osmanlı erkeğinin toplumsal hayattaki konumunu belirlemeyi amaç edinmektedir. Bunun belirlenmesi, sözü edilen kapsamlı yenileşme hareketi ile ortaya çıkan değişim rüzgârından Osmanlı erkeğinin ne ölçüde etkilendiğini ortaya çıkarmayı sağlayacaktır. Eğer böyle bir değişim söz konusuysa, kısmen kadının değişimi de çalışma konusunun sınırlarına dâhil edilmelidir. Kadının sokağa daha aktif bir şekilde çıkmaya başlamasından sonra erkeğin tavır ve davranışlarında ne gibi değişiklikler meydana geldiği, ancak bu şekilde ortaya çıkarılabilir. Kadın, Tanzimat Fermanı'ndan itibaren sistemli bir hale gelen yenileşme hareketleriyle birlikte kamusal alana aktif bir şekilde katılmaya başlamıştır. Bu değişimi, ilk kez bu kadar yoğun tecrübe eden Osmanlı erkeğinin, bu çeşitliliğe nasıl bir tepki verdiği de çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Bu çalışma, Osmanlı erkeğinin değişim sürecini İstanbul örneği üzerinden açıklamak üzere planlanmıştır. Erkek üzerinde olan bu değişimin arkasındaki sebepler ve kadının sosyal hayatta yer almasıyla erkeğin davranışlarında meydana gelen değişimler, ayrı ayrı belirtilerek ve karşılaştırma yapılarak probleme cevap aranacaktır.

Çalışmanın işlevi, Osmanlı devletinde erkeğin kamusal ve özel alandaki faaliyetleri ve yenileşme ile erkekte meydana gelen gelişmeler incelenecektir. Diğer yandan kadının sosyal hayata katılmasıyla erkeğin davranışlarında ne gibi değişimler meydana geldiği irdelenecektir. İstanbul merkez alınarak yapılan bu çalışmada hipotezler karşılaştırılacak olması bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu XIX. Yüzyılda sosyal hayatta nasıl bir değişim yaşandığı ifade edilerek buradan hareketle erkek üzerindeki değişim ortaya konulacaktır. Mevcut çalışmalarda, genel olarak Osmanlı yenileşmesi üzerinde durulmuş, erkek üzerinde böyle bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bütünün içinden parça detayına inmeyi amaçlayan çalışmamız, bu yönüyle de önem taşımaktadır. Çalışmamızın örneklemini, İstanbul olarak belirlenmiştir. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı Devleti'nin siyasî alanda yaşadığı değişimlerin ilk tecrübesinin İstanbul'da görünmesidir. Çalışmada kullanılan hipotezler şunlardır.

H.1. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kadının sosyal yaşamda etkin olmaya başlaması ile erkeğin kadına karşı olan tutumunda değişim yaşanmıştır.

H. 2. Osmanlı Devleti'nde yenileşme döneminde erkeğin kamusal ve özel alanda davranışları değişmiştir.

Çalışmamızın en önemli kaynağı arşiv belgeleri olacaktır. Ayrıca XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyılda yaşamış kişilerin hatıratlarına ve bu dönemde İstanbul'a gelen seyyahların eserlerine de müracaat edilecektir. Yine o dönemin gazeteleri ve yıllıkları da kullanılırken erkeğin kılık-kıyafetlerine ilişkin Düsturlardan da faydalanılacaktır. İncelenen olayların, erkek üzerinde nasıl bir değişim meydana getirdiği ve bu değişimlerin Osmanlı sosyal hayatını nasıl etkilediği konusunda

veriler incelenerek ve karşılaştırma yapılarak çalışmanın sonucunda genel bir kanıya varılacaktır. Çalışmada, ek olarak erkek-kadın ilişkilerinde ne gibi değişimler yaşandığı da ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmamızda erkeğin kamusal ve özel alanda ne gibi değişimler yaşadığı ortaya konulacaktır. Örneğin; kadının kamusal hayatta faaliyet göstermesi ile erkeğin davranışlarında değişimler meydana geldiği görülmüştür. Bunların nedenleri araştırılacaktır.

Çalışmanın önemi, konumuzla ilgili genel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Genellikle aile kavramı veya adab-ı muaşeret kitaplarında kısa bilgiler olarak verilen erkek, toplumsal değişimi bütünsel olarak görebilmek için aslında geniş kapsamlı olarak çalışılması gereken bir konudur. Görüldüğü üzere çalışmamızı bütün yönleriyle kapsayan erkeğin yenileşme devresinde ne gibi değişiklikler yaşadığını ayrıntılı bir biçimde ele alan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ile mevcut çalışmaların ulaştığı sonuçlar değerlendirilerek yeni bilgilere ulaşmak hedeflenmektedir.

Son olarak çalışmamızda, yenileşmenin ürünü olan muhafazakârlığın da sesine kulak verilmeye çalışılacaktır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu yenileşme sürecinde hemen hemen attığı her adım, karşısında muhafazakârlığı bulmuştur. Erkeğin modernleşirken içine girdiği değişime karşı da herhangi bir tepki meydana gelip gelmediğinin belirlenmesi, çalışmamızın amaçlarından biridir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DEĞİŞEN AİLE DÜZENİNDE ERKEK

1.1. Osmanlı Ailesine Genel Bir Bakış

Bir kültürü meydana getiren ve gelişmesini sağlayan en önemli ve en küçük toplumsal oluşum aile olarak tanımlanabilir. Aile aralarında akrabalık münasebetleri bulunan bireylerden meydana gelen en küçük topluluktur.⁴ Bu topluluk anne, baba ve çocuktan oluşan çekirdek aileyi temsil eder. Diğer taraftan geniş ailede ise aile büyüklerinin yer aldığı hatta yakın akrabalarının da bir arada bulunduğu aile şeklindedir. Osmanlı ailesi kuruluş, klasik ve yenileşme dönemi olmak üzere üç aşamada incelenmektedir. Osmanlı kimliğinin oluşmasında büyük önemi olan kuruluş dönemi Osmanlı ailesinin oluşmasına büyük önem verilmiştir. Osmanlı ailesinin kimliğinin oluşması klasik dönemde (1300-1600)⁵ meydana gelmiş, aile yenileşme döneminde ise farklı bir oluşum içerisine girmiştir. Değişimlerin gerçekleşmesini sağlayan iktisadi, dini, siyasi ve ahlaki faktörler ilk olarak aile kurumunu etkilemiş ve buna binayen toplumsal değişimlerde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ortak kimliğinin oluşmasında İstanbul ailesi kavramı⁶ etkin olmuştur ve şekil itibari ile genel Osmanlı aile tiplemesini ifade etmektedir. Osmanlı ailesi kavramı tek bir mezhep veya milletin oluşturduğu bir topluluğu ifade etmez. Genel bir Osmanlı aile tiplemesi ortaya koymak geniş ve uzun bir araştırmanın sonucu olabilir. Kuruluş dönemi Osmanlı ailesi, siyasi ve toplumsal olarak bir varoluşun tasviri olarak görülebilir. Bu tasvirin oluşmasında hiç şüphe yok ki devlet, ailenin her bir bireyine ayrı bir sorumluluk yüklemiştir. Erkek kadar kadın da bu misyonun içinde yer almıştır. Hatta çocukların bile bazı sorumlulukları vardır.⁷ Osmanlı aile sisteminin

⁴ Mehmet Akif Aydın, "Aile" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, içinde 196-200, Cilt: II, İstanbul, 1989, s. 196.

⁵ Osmanlı tarihçileri, meselenin maiyeti üzerinde farklı görüşler ileri sürmekle beraber, XV. Yüzyılın sonlarına kadar olan devreyi "klasik devir" olarak tanımlarlar. Düzenin şu veya bu ölçüde değiştiği hususunda hemfikirlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

⁶ İstanbul ailesi kavramı; Padişah ve geniş ailesinin oluşturduğu hanedan ailesi, üst düzey devlet idarecilerinin kalabalık kapı halklarının da içeren konak tipi büyük haneleri, imparatorluğun farklı bölgelerinde başkentte gelip yerleşmiş Osmanlıların küçük/göçmen ailelerini, İstanbul nüfusunun önemli kısmını teşkil eden Müslüman aileleri, diğer taraftan farklı inanç ve kültürlerin biçimlendirdiği gayrimüslim aileleri, emektar yeniçerilerin mütevazı büyüklükteki ailelerini vb. aile türlerini içeren son derece kapsamlı bir çerçeveye sahiptir. Bakınız; Fatih Bozkurt, **Osmanlı Dönemi İstanbul Ailesi, Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Toplum Bölümü, Edit: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, S. 50-61, İstanbul, 2005, s. 51.

⁷ İsmail Doğan, **Dünden Bugüne Türk Ailesi Sosyolojik Bir Değerlendirme**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 369, Ankara, 2009, s. 47.

oluşmasında kuruluş döneminde gerçekleşen toplumsal ve siyasi etkenlerin varlığı görülmüştür. Diğer taraftan İslami dayanaklarla beraber gelenek ve görenekler çerçevesinde aile sistemi oluşturulmuştur. Osmanlı aile sistemini açıklayan İbn-i Battuta'nın seyahatnamesinde kuruluş dönemi İstanbul ailesi şöyle tasvir edilmektedir:

Bu memlekete geldiğimiz andan itibaren çevredeki komşularımız, kadın olsun, erkek olsun durumumuzla ilgilenmeden yapamamışlardır. Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar ve yola çıkacağımız zaman akraba ya da hane halkındanmışçasına bizimle vedalaşırlar, bu ayrılıktan dolayı üzüntülerini, göz yaşları dökerek belirtirlerdi (...) Bu ülkede adetler gereğince, ekmek haftada bir gün pişirilir ve pişirilen ekmek de haftanın öteki günlerine elverecek kadar olurdu. Ekmek günü belde erkekleri sıcak sıcak ekmekler, nefis yemeklerle çevremizi donatırlar, bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır duaları bekliyorlar, derlerdi.⁸

Klasik dönem Osmanlı devletinde kadınlara göre erkeklerin kamusal alanda etkin olması aile yaşamına nasıl etkileyeceği konusu merak edilmiştir. Erkek yaşamında evlilik kurumunun önemi ön plana çıkarken bilinen aksine çok kadınla evliliğin yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu konu ile ilgili bakış açısı şöyle tarif edilmektedir.

Türkler genç yaşta evleniyormuş gibi görünürler ve yaşlı bekâr erkekler ile kadınların yokluğu dikkat çeker. Şimdiye kadar hiç evlenmeden yaşlanmış birine rastladığımı hatırlamıyorum. İslam inancının bir erkeğe dört kadınla evlenme hakkını verdiğini biliyorum, ancak çokeşlilik sıradan insanlar arasında yaygın değildir. Hele fakir insanlar arasında hiç görülmez. Genişçe bir evin içinde her kadının kendine ait özel bir dairesinin olması bir gelenek olduğu için sadece zengin insanlar bunu karşılayabilir. Bir erkek dört kadına eşit şekilde bakmak ve davranmak istese bile bunu her zaman başaramaz. İki eşli bir adamın evini birkaç kere ziyaret etmeme rağmen burada iki ayrı ailenin var olduğuna kanaat getiremedim.⁹

Klasik dönem Osmanlı ailesi kuruluş dönemi aile sisteminin devamı niteliğindedir. Oluşturulan aile yapısı Batı ile karşılaştırma yapılarak, İslami esaslara göre düzenlenmiştir. Bu dönemde kuruluştaki oluşturulan aile yapısının olgunlaştığı ve asıl Osmanlı aile yapısını ortaya çıktığı görülmüştür. Osmanlı Devleti ataerkil bir aile yapısına sahip olduğu için ev hayatında erkek etkin role sahipti. Diğer taraftan yaygın kanının aksine Osmanlı toplumunda çokeşlilik (poligami) pek yaygın değildi ve çevre çokeşliliğe karşı durmaktaydı. Örnek olarak XVI. yy. sonunda Türkiye'den geçen Alman Protestan papazı Salomon Schweigger (1551-1622), "*Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezen, eğleneni yoktur. Çok karılık yoktur. Herhalde bu işi denemiş, dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler. Boşanma pek görülüyor çünkü boşanırken erkek para ve eşya veriyor ve kız çocuk anaya kalıyor*"¹⁰ sözleriyle bu durumu izah etmeye çalışmıştır. Klasik Osmanlı ailesinde ev içinde kadının ön planda olduğu anlaşılmaktadır.

⁸ İbn-i Battuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Haz., İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981, s.4.

⁹ Agnes Dick Ramsay, 19. Yüzyıl Sonlarında Türkiye'de Günlük Yaşam, İngilizceden Çev. Raziye Çakıcıoğlu Oban ve Ercan Uyanık, Say Yay., İstanbul, 2015, s. 78.

¹⁰ Zeki Tez, Günlük Yaşam ve Eğlencenin Kültürel Tarihi, Doruk Yayınları, İstanbul, 2009, s. 50.

Erkekler evde fazla zaman geçirmediğinden dolayı kadın-erkek ilişkileri gelişmemiştir. Güne sabah erken vakitlerde başlayan erkeğin evden çıkıncaya kadar yaptıkları şu şekilde anlatılmaktadır:

El, yüz, ayak yıkamak veyahut icabına göre su dökünmek, şu halde soyunmak, yıkanmak, kurulanmak, tekrar giyinmek, gezinmek, oturmak, bir kahve, çay, çikolata, süt, sigara, nargile, bir kadeh amer, konyak içmek, gazete okumak, ferdaya ait düşünceleri icmal etmek, o günkü işi tasarlamak, o günkü yiyeceği, içeceği tanzim etmek, gecelikleri çıkarmak, yine baştan çorap, potin, pantolon, gömlek, yelek, ceket, setre, palto, fes, şapka, giymek, cüzdana, cebe, saate bakmak, ev halkını tatyip, tekdir, taziz eylemek, güle güle veyahut hiddetle kapıdan çıkmak...¹¹

Bu dönemde Osmanlı kent kültürü mahalle, sokak, cami, medrese ve çarşı-bedesten gibi bölümlerle birleşerek oluşmuştur. Ailenin günlük yaşamının önemli mekânı olmasıyla ev, mekânın büyüklüğü, avlusunun ve bahçesinin değişken olmasıyla dikkat çekmektedir. Avlu ve bahçe ailenin dış dünyadan bağımsız ve rahat edebilmesi için geniş ve yüksek duvarlardan inşa edilmiştir. Giriş katında ise ahır, odunluk, kiler ve mutfak gibi gerekli malzemelerin bulunduğu odalar mevcuttur. Üst katta ise harem yani iç oda, selamlık yani dış oda ve bazı evlerde bulunan kahve veya yaz odası bulunmaktadır.¹² Erkek eğer çalışmıyorsa veya her gün işin başında bulunmasına gerek yoksa zamanının büyük bölümünü evin selamlık kısmında geçirmektedir. Evler cumba şeklinde yapılarak evlerin iç mekânı çok amaçlı olarak kullanılması amaçlanmıştır. Çünkü kadının günlük yaşantısı ev içerisinde geçmekte ve bu dönemde eşlerin arasındaki ilişki kısıtlı olmasından dolayı küçük evlerin kadınların ihtiyaçlarına göre inşa edildiği görülmektedir. Diğer taraftan aile yaşamının ve mahalle yaşantısında mahremiyet konusu ön planda tutulmuş ve şehirlerin yerleşkesinde buna dikkat edilmiştir. Klasik Osmanlı şehirlerinde konutların bulunduğu yerlerde bekarların yaşaması tercih edilmezdi. Yalnız İstanbul gibi büyükşehirlere gelen bekar erkeklerin iş bölgesine yakın hanlarda kalmaları ve münferit olarak kalanların da mahalle tarafından kayıt altına alındığı görülmüştür.¹³

Klasik dönem Osmanlı erkeği, kadına göre kamusal alanda etkin bir konumda yer almıştır. Özel alanda ise dini adetlerin yüklediği sorumluluklar çerçevesinde ailenin kamusal alana açılan tek pencere olma özelliği aile hayatında erkeğin rolünü göstermektedir. Toplumu aile ile kaynaştıran ve ailenin de topluma karşı görevlerini yerine getiren çoğunlukla erkek olmuştur. Oluşan bu durum çerçevesinde aile hayatında erkeğin rolü azımsanmayacak kadar fazladır. Aile hayatında erkeğin bu çerçevede önemli iki görevi vardır. Bunların birincisi aile içi etkinlikler, diğeri ise aile dışı etkinliklerdir. Başka açıdan bakıldığında ailede erkeğin üç temel görevi vardır. Bunlar ahlaki, sosyal ve hukuki görevler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu betimlemenin öncüsü olarak görülen Münif Paşa, kavramları şöyle açıklamaktadır: Ahlaki olan görevi “reis-i aile” yani aile reisliği, sosyal olanı

¹¹ Ahmet Rasim, **Gülüp Ağladıklarım**, Hamit Matbaası, İstanbul, 1926, s. 204-205.

¹² Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. 1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, S. 92-101, s. 94.

¹³ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 69.

erkeğin “sahib-i dar” ev sahipliği, hukuki olanı ise mesleği olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Evli erkeği temsilen yüklenilen bu görevlerin gereği gibi yapılması durumunda aile hayatında mutluluk kaçınılmaz olacaktır. Kurulan aile düzeninde gerekli olan sosyal durumlarda erkeğin etkin rol alması sebebiyle toplum ile ailenin ortak bir paydada durmasını erkek sağlamaktadır. Erkek aile içi etkinlikler çerçevesinde ahlaki görevlerini yaparak hem eşine hem de çocuklarına karşı sorumluluklarını yerine getirmiş olur. Hukuki olarak mesleğinin verilmesi ailenin geçim kaynağını üstlenen erkeğin, dini görevler karşısında sorumluluklarını yerine getirmesini sağlamaktadır. Aile kurumunun oluşmasında ve toplumun kabul görmesi için belli başlı şartlar vardır. Bunlar evlilik akdinin gerçekleşeceği zamana kadar yapılan etkinlikler olarak tanımlanabilir.

1.2. Evlenme

Evlilik, erkek ve kadının ortak yaşamak istemesi ve her iki tarafın anlaşması sonucu resmi olarak aile hukukunda bir çatı altında yaşamlarını sürdürmeleridir.¹⁵ Aile, İslam öğretisi kapsamında evliliğin kutsallığı ve bekarlığın dışlanması şeklinde ortaya çıkmıştır. İslami esaslar çerçevesinde evlilik akdi “ağır ve mesuliyetli bir sözleşme” olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Evliliğin gerçekleşmesinden önce eski Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı devletinde de nişan merasimi yapıldı. Nişan, evlenecek kişilerin birbirlerini daha iyi tanımaları ve aileler arası ilişkilerde geliştiği resmiyeti olmayan durumu göstermektedir.¹⁷ Bu durumda her Müslümanın evlenmesi beklenir, bekarlık ne doğal ne de sağlıklı bir yaşamdır. Bir kişinin yaşı geldiği zaman bedensel ya da zihinsel bir sıkıntısının olmaması durumunda evlenmesinin gerekliliği toplum tarafından belirtilir. Diğer taraftan toplumun ahlaki ve sosyal normları açısından evliliklerin önemi büyüktür. Toplumun genel kanısı gençlerin evlenmemesi durumunda cinsel istek ve arzularının evlilik dışında arayacaklarından, dolayı toplumun sosyal ve ahlaki yaşamının olumsuz etkileeneceği yönündedir. İslami anlayış çerçevesinde evliliklerin yapılması gerekliliği “*bir erkekle bir kadın evlenmeden birlikte olursa şeytanın da onlarla beraber olacağı*” anlayışı çerçevesinde zorunlu kılınmıştır.¹⁸ Bu yüzden iki cinsin nikahsız bir arada bulunması toplum açısından hoş karşılanmazdı. Bu konuda aileler, erkek çocuklara göre kızları için daha endişeli bir tutum içerisindedirler. Bunun nedeni olarak toplumun kızların mahremiyet konusunu daha önemli olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Toplumda kızların evliliğe kadar bakire kalmaları ve toplum olarak da nerelerde gezdikleri sürekli kontrol altında tutulması gerekliliğine inanılırdı. Diğer taraftan erkeklerden de eşlerine karşı sadakat ve

¹⁴ Ebuzziya Tevfik, “Münif Paşa” **Yeni Tasfir-i Efkâr**, S. 251, Hicri: 29 Muharrem 1328, s. 5.: Tabakoğlu, a. g. e., s. 185.

¹⁵ Feyzi Necmeddin Feyzioğlu, **Aile Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Matbası Yayını, Baskı: II., İstanbul 1979, s. 89.

¹⁶ Hayreddin Karaman, **Ana Hatlarıyla İslam Hukuku**, C.: II., Baskı: II, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s. 71.

¹⁷ Yasemin Kurtoğlu, **Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Aile**, TTK. Yay., Ankara, 2019, s. 41.

¹⁸ Mehrdad Kia, **Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat**, Çev. Özgür Özöl, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013, s. 187.

iffetlilik konusunda duyarlı olmaları istenirdi. Gençlerin gizlice aşk macerası yaşayıp evlenmeye kalkacak kadar cesareti bulmaları yenileşme dönemine kadar pek mümkün olmamıştır.¹⁹ Yenileşme döneminde ise bu durum aile hayatında bazı olumsuzluklara sebep olmuştur. Bu dönemde elbette platonik aşklar olmuştur yalnız bu durum açığa çıktığında toplumun buna vereceği tepki büyük olmuştur. Severek evlenme isteği kadın için “aşüftelik” erkek için ise “çapkınlık” olarak algılanmıştır.²⁰ Dönemin romanlarında bu konuda bilgi verilerek toplumun yozlaşması engellemek istemiştir. Osmanlı ailesi İslam hukuku çevresinde şekillenmiş olup bir evliliğin geçerli olabilmesi için birçok temel şart belirlenmişti. Hukuki açıdan evlenmelerine mâni olmadığına dair kadıdan bir izinname almaları gerekmektedir. Diğer taraftan evlenmeleri için yakın akraba olmamaları gerekmektedir. Bu konuda İslam hukuku ayrıntılı şekilde belirtmiştir. Mesela evlenecek olan kişilerin sütkardeş olmamalarına dikkat edilir ve evlilikleri açık bir şekilde yasaklanmıştır.²¹

Evlenme olayına hazırlık aşamasında önemli bir gelenek olan çeyiz hazırlama, hem kızlar için önemli olmakla beraber erkekler için de gerekli bir koşuldur. İslami ve eski Türk gelenekleri çerçevesinde çeyiz hazırlama çocuğun doğumu ile hazırlanmaya başlamıştır. Aileyi kuran anneler, kızları doğar doğmaz onların evliliğini planlamaya, çeyizini hazırlamaya başladılar. Kızlar bu durumlarda kendi çeyizini hazırlamaya çalışırken bir taraftan da gelen görüclüğe kendini beğendirmeye çalışırdı. Çeyizin içinde erkek için önemli olan iç çamaşırları ve erkeklerin boyunlarına doladıkları acem şalları mevcuttur. Sivas kazasının Gürün ve civarında dokunan bu şallar ile hırkalar, yelekler ve mintanlar da bu eşya içerisinde yer alırlardı. Kadın için dokunan mintanların kenarı bir parmak eninde ve renkli ipekten, erkeklerin ise beyaz ipekten dokunurdu. Kız çeyizlerin en başında gelen kısmını bu gömlekler oluşturmaktaydı.²²

İslamiyet’te belirli şartlar dahilinde birden fazla kadınla evliliğe izin verilmekle birlikte bir erkeğin dört kadınla evlenebilmesine dair bir sınırlama getirilmiştir. Yalnız bu durumun zorunlu olmadığı ve günün ekonomik, sosyal ve ahlaki sınırlamalar çerçevesinde oluşturulduğu unutulmamalıdır. Bu konu da İslami esaslar eşlerin herhangi bir sağlık sorunundan dolayı veya eşin isteği doğrultusunda gerçekleşmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.²³ Yenileşme dönemi ile çok eşliliğin medeni kanunlar çerçevesinde kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu konuda toplumun düşüncelerini dönemin mizah gazeteleri anlamamız mümkün olmaktadır. Gazetede iki kadının

¹⁹ Alan Duben ve Cem Behar, **İstanbul Haneleri**, Çev.: Nuray Mert, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 101.

²⁰ Refik Halit Karay, **Üç Nesil Üç Hayat**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1996, s. 37.

²¹ Bu konuda; Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiginiz eşlerinizden olup evlerinde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Elmalı M. Hamdi Yazır, **Kur’an-ı Kerim ve Meali**, Nisâ Suresi 23. Ayet, İklim Matbaası, İstanbul 2013, s. 80.

²² Musahipzade Celal, **Eski İstanbul Yaşayışı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 2.

²³ Melek Öksüz, 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Bazı Kayıtlar, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi** /Sayı: 7, içinde S. 45-59, Trabzon, Güz 2005, s. 55.

aralarındaki konuşmaya yer verilmiş. Birinci kadın “Yeni kanuna göre erkekler bir tane kadın alabileceklermiş...” şeklindeki ifadesine diğeri “Kadınlar da bir tek erkekle mi oturacaklar acaba?”²⁴ sözleriyle cevap vermiştir. Bu da toplumun evlilik kurumu hakkındaki düşünceleri mizah gazeteleri tarafından eleştiri konusu yapıldığını göstermektedir.

1.2.1. Görücü Usulü

Evlenmeye karar veren genç bir erkeğin evleneceği kişinin ailesinin ile kendi ailesinin görüşmesi sonucu onayın çıkması halinde gelini bir kez görmesine izin verilmekteydi.²⁵ Klasik dönem de pastahaneler ve mesire alanları gençlerin birbirlerini beğendikleri yerler olarak ön plana çıkmıştır. Görücü usulü klasik Osmanlı düzeninde genç erkeklerin beğendikleri kızları görmesi veya aileler arasında evliliklerinin uygun bulunması halinde İslami esaslara göre evlenmelerinin uygun görülmesi olarak tanımlanabilir. Genç erkeklerin evlenme zamanı geldiğinde istedikleri kızın, tavırları ve vücut özellikleri kibar bir şekilde dadısı veya erkeğe yakın olan biri tarafından sorulurdu. Bu şekilde evlenmeye aracılık eden yaşlıların yanı sıra bu işlere bakan kadınlara da kolcu denilmektedir.²⁶ Bu durum genel Osmanlı aile kültürünü yansıtmakla beraber bazı mahallelerde farklı şekillerde kız arama olayları görülmüştür. Görücüler kız bakmaya Safer ve Muharrem aylarında gitmezlerdi. Çünkü bu aylar hem kadınlar hem de erkekler arasında uğursuz sayılırdı. Diğer ayların da son Çarşambaşyla Salı günleri pek iyi sayılmaz, o günlerde görücüye gidilmezdi. Dikkat edilen diğeri bir husus da kız bakmaya giderken matem havası vermesinden dolayı siyah renkte giyilmesi idi.²⁷

Eş ya da gelin seçiminde aileler arası denklige dikkat edilmesi hususu toplumun hassas olduğu bir husustu. Bu olaylar arşiv belgelerine de yansımıştır. Örnek olarak 12 Haziran 1676 tarihinde Kasımpaşa’da Havva binti Ahmet’in evlendikten sonra Çingene olduğunu anladığı ve dengi olmadığı gerekçesiyle boşandığı kocası İbrahim bin Ahmed’ den daha önceki anlaşması sebebiyle herhangi bir para talebinde bulunamayacağına dair mahkeme kaydı mevcuttur.²⁸

Erkeğin annesi eğer kızın ailesi tanımadığı biri ise yanına akrabalarından birkaç kişi alarak kızı görmeye giderler. Bu görüşme bazen haber verilerek yapılırken bazen de kızın haberi olmadan eve

²⁴ Cemal Kutay, *Osmanlı’da Mizah (1868-....) Kişiler, Olaylar, Belgeler, Çizgiler, Dergiler....*, Acar Bilgi Merkezi, Yay., İstanbul, 2013, s. 235.

²⁵ Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam*, Akbank Yay., İstanbul 1993, s. 211.

²⁶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Haz: Prof. Dr. Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 106.

²⁷ Abdülaziz Bey, a. g. e., s. 108.

²⁸ *İstanbul Şeriye Sicili* D.18 Cilt: 18, İsam Yayınları, İstanbul 2010, Hüküm no: 470, s. 446. Ayrıca bkz. T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da Kadın*, Yay. Haz.: Dr. Ersin Kırcı ve Kevser Şeker, Osmanlı Arşiv Başkanlığı Yay. No: 137, İstanbul, 2015, s. 25.

gelmektedirler. Kapı çalınır ve “*küçük hanımı görmeye geldik*”²⁹ denilerek içeriye davet edilirler. Bu durumda mutlaka çubuk ve kahve ikram edilir. Eğer kız evde yoksa münasip bir dille izah edilir. Kız evde ise hanımlar başlarından yaşmaklarını çıkarır, feracelerin altında bulunan içlikleriyle otururlar. Bu olaylar olurken içeride kız hazırlanır ve giydiği elbisenin yeşil olmamasına dikkat edilirdi. Çünkü yeşil kadınlar arasında “murat” alameti olarak gösterilirdi. Görücüye gelen kadınlar kızı iyice göz hapsine tutarlardı. Bu durumda annesi kızına bazı konularda dikkatli olmasını öğütlerdi. Kızın herhangi bir sağlık sorunu olup olmadığını anlamaya çalışan görücüler, kızı bazen zor duruma sokardı. Buna örnek olarak da kızın kekeme olup olmadığını anlamak için kızla muhabbet edilmeye çalışılırdı. Yalnız kızın burada sadece sorulan sorulara cevap vermesi istenilen davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer erkek annesi, kızı beğenirse onu münasip bir dille ister ve kahvelerini içip, müsaade isteyerek evden ayrılırlardı. Yalnız sadece görücülerin kızı beğenmesi evlilik için yeterli şart değildi. Kız tarafı, erkek tarafını tanımıyorsa evin babası akşam eve geldiğinde kadın konuyu eşine açar ve baba da konu hakkında araştırma yaparak aileyi yakından tanımaya çalışırdı. Eğer erkek hiç kabul edilmeyecek derecede ise bu olay hiç başlamadan münasip bir dille izah edilerek yok sayılırdı.³⁰ Bu arada inanışlar çerçevesinde görülen rüyanın iyi veya kötü olması yaşanan bu münasebetleri etkilemekteydi.

Yenileşme döneminde değişen yaşam tarzlarına bağlı olarak yeni kamusal mekanların ortaya çıkmıştır. Bu durum gençlerin bir arada oturup birbirlerini görmeleri veya konuşmalarını kolay hale getirmiştir. Dönemin romanlarında gönül işleri gençlere kalırsa gülünç duruma düşüleceği belirtilerek görücü usulünün flörte göre daha uyumlu olduğu ve evliliğin sürekliliğini sağladığı görüşü savunularak iki gencin birbirlerini beğenemeyeceği, ahlakî ve kabiliyetlerini anlamayacaklarını ileri sürülmüştür. Dolayısıyla bu konuların aile büyükleri tarafından görüşülmesinin daha doğru olacağı uygun görülmüştür. Yalnız gençlerinde rızalarını alarak son kararın verildiği belirtilmiştir.³¹ Bu konuda dönemin yazarlarının toplumsal bozukluğa izin vermemek adına evliliklerin görücü usulü ile devam ettirilmesi gerekliliğini savundukları anlaşılmaktadır.

1.2.2. Söz Kesme

Söz kesme, kızın ailesinin uygun görmesi ile gençlerin birbirlerini daha iyi tanınması için her iki aile arasında söz verilmesidir. Bir anlamda söz kesme nişanlama anlamına da gelmektedir. Görücüler kızı beğenirlerse kız tarafı da damat adayını uygun bulursa aileler arasında ortak karar verilerek söz kesme olayı gerçekleştirilirdi. Bu olaylardan sonra ailenin büyüklerinin bir araya

²⁹ Musahipzade Celal, a.g.e., s. 2.

³⁰ Raphaella Lewis, *Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat (Adetler ve Gelenekler)*, Doğan Kardeş Yayınları, Çev: Mefkure Poroy, İstanbul, 1973, s. 103.

³¹ Fatma Aliye, *Nisvan-ı İslam*, İstanbul 1309, s. 122.

gelmesi kararlaştırılır. Evin büyükleri arasında görüşüldükten sonra kızın evine fazla kalabalık olmamak şartı ile gidilmeye karar verilir. Erkek tarafı kız evine “Besmele” ile girerdi; ev ahalisi de uğursuzluk sayılmasından dolayı evin etrafında kara kedi olmamasına dikkat ederdi. Eve gelen kişilere kahve ikram edilir, nikahın miktarı ve yüz görümlülüğü gibi nikahın gereklilikleri konuşulurdu.³² Nikahtan evvel damat, nişan takımı göndererek bu güzel haberin duyulmasını sağlardı. Nişan takımı kadife üzerine gümüş kakmalı küçük, zarif bir çekmece içine konulan türlü türlü kokulardan oluşmaktaydı. Nişan yüzüğü de konulmakla beraber güzel bir beze sarılarak kurdele ile kapatılıp kızın evine de yollanabilirdi.³³ Bazısı nişanın akabinde düğünü yaparken bazıları da herhangi bir sebepten dolayı düğünü sonraya bırakmayı tercih ederdi.

1.2.3. Nikah Akdi

Söz kesme ve nişan sürecinden sonra evliliğin gerçekleşmesi adına atılan en önemli adım nikahtır. Eski Türk gelenekleri çerçevesinde nikahın toplum nezdinde ve hukukî geçerliliğin olması kaçınılmaz bir şart olarak kabul edilmiştir. İslami esaslara göre nikahın gerçekleşmesi için her iki bireyin hür iradelerinin ortaya koymasının gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca nikahın zorunluluklarının da yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu olaya İslam hukukunda Mehir denilmektedir. İslam hukukunda erkeğin evlenirken kadına verdiği veya vermeyi taahhüd ettiği para, takı veya maldır. Mehir Mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olmak üzere iki çeşittir. Mehr-i muaccel: Evlenme sırasında erkeğin kadına verdiği vermeyi taahhüd ettiği para, takı ve maldır. Mehr-i müeccel: Nikah esnasında belirlenen ve erkeğin kadına peşin olarak vermeyip sonradan ödemeyi taahhüd ettiği mehirdir. Ayrıca boşanma ve erkeğin ölümü durumunda mehr-i müeccelin kadına ödenmesi gerekmektedir.³⁴ Verilen bu para ve verilmeyi taahhüd edilen ağırlık iki tarafın şerefine ve ekonomik durumuna dikkat edilerek kararlaştırılırdı. Akdin yapılabilmesi için erkeğin vekaletini alan iki yakın akraba bulunması gerekmektedir. Kızın ise yakın akrabalarından üç kişi şahit olarak ortamda bulunurdu. Nikah için gelen misafirler kapıda karşılanır ve erkeklerle kadınlar ayrı yerde oturarak nikaha katılırlardı.³⁵ Nikah akdini gerçekleştiren İmam Efendi karar verilen miktarı mahkeme de kayıt altına alınırdı. Eğer ölüm veya boşanma durumu gerçekleşirse erkek bu meblağı nafaka ile vermek mecburiyetindedir. Bu nikah parasının hadd-i şer’isi bir kuruş olarak geçmektedir. Yüz bin kuruş dahi olsa bir kuruş ilave ederek imam nikahı kıyar, eğer üste verilmek isteniyorsa bu şeref meselesi olarak algılanırdı.³⁶ Erkekler tarafında nikâh merasimi bitince, küçük hanım büyüklerin ellerini öper, eğer kayınvalidesi orada ise bir eşya karşılığında ilk onun elini öperek ona bağlılığını bildirirdi. Bazı çevrelerde dini hassasiyetten dolayı nikah akdinin muharrem ve safer aylarına

³² Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 109.

³³ Musahipzade Celal, a.g.e., s. 4.

³⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1983, C. II, s. 444.

³⁵ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 111.

³⁶ Musahipzade Celal, a.g.e., s. 3.

rastlamamasına dikkat edilirdi. Ayrıca diğerk aylarda yapılacaksa da pazartesi ve perşembe günleri yapılması ön görülürdü.³⁷

Osmanlı toplumunda düğünden önce adet üzere yapılan gelin hamamı genellikle salı günü gerçekleştirilirdi. Hamam geleneğikadınların hem evlenecek kızıkörmesi hem de bu durumun topluma duyurulması açısından önem arz etmekteydi. Erkek için de düğünden önce hamam eğlencesi olmakla beraber evlilik öncesi tamamen temizlenmeyi ifade etmesi açısından önemliydi. Ancak erkek hamam eğlenceleri kadınlarınkikadar çeşitli değildir. Hamam adetinin ertesi günün akşamı kına gecesinin yapılması kararlaştırılırdı. Kına gecesinde erkekler evin selamlık kısmında otururken, kadınlar ise harem kısmında eğlenmektedirler. Erkeklerin eğlencesi kadınlara göre biraz daha iyş-ü işretle (yiyip-içme) çalgılar çalınarak devam etmekteydi.³⁸

1.2.4. Düğün

Düğün, nikahın kıyıldığına toplumun şahit olunması olarak tanımlanmaktadır. Düğün öncesi yapılan hazırlıklarda gelinin yatak odasının döşenmesi ve çeyiz takımının yerleştirilmesine önemliydi. Toplumda kızın çeyizinin görülüp, eksiki artığı var mı diye kontrol edilmesi gelenek haline gelmiştir. Dönemin romanlarında ifade edildiğik üzere düğün gününün perşembe günü olmasının daha hayırlı olacağına inanılırdı.³⁹ Bunun sebepleri arasında perşembe gününün hafta tatiline denk gelmesi ve ertesi günün mübarek cuma olması idi. Diğerk taraftan cuma ve hatta pazartesi günleri de bazen düğün yapıldığı görülmüştür. Düğün akşamı olunca mahalle imamı ile davetliler yemeğe çağırılırdı. Yemekte erkek ve kadınlar kendilerine ayrılan bölgede yemeklerini yiyerek yeni evlenenlere dua ederlerdi. Düğünler eğlenceli, şatafatlı ve uzun sürmekteydi. Düğünün ertesi akşamı damadın erkek arkadaşları evde çalgılı eğlencelerle oyunlar oynarlardı. Düğünlerde çalgıcı çingene kızların peçesiz oyun oynamaları düğünde bulunan kadınlar tarafından ayıplanırken, erkeklerin hoşuna giderdi.⁴⁰ Bununla birlikte eğlencenin sonu yaklaşırken damat yakın arkadaşları tarafından coşkulu bir şekilde haremın önüne kadar getirilirdi. Haremın önündeki kadınlar tarafından içeri alındıktan sonra kapının önünde beklemeye geçerlerdi. Damat içeri girdikten sonra Allah rızası için iki rekât namaz kılar ve namaz bitiminde gelinin yanına otururdu. O esnada hangisi erken davranıp diğerkinin ayağına basarsa onun sözü ev hayatında daha etkin olduğuna inanılırdı. Bu esnada damat, gelinin yüzünü açarak yüz görümlülüğünü vererek eşine sevgisini gösterirdi.

Düğün gecesinin sabahı ev ahalisi kalktığı zaman evde bulunan yenge hanım yavaşça yeni evlilerin odasına girerek hatırlarını sorar ve gümüş bir tepside kıymetli tabaklara konularak tereyağı,

³⁷ Abdülaziz Bey, a. g. e., s. 181.

³⁸ Musahipzade Celal, a.g.e., s. 5.

³⁹ Ahmet Rasim, **Gecelerim ve Falaka**, Üç Harf Yay., İstanbul, 2014, s. 46.

⁴⁰ Lewis, a.g.e., s. 106.

peynir, re el ve sabah kahvelerini odalarına getirirdi. D   nden ertesi gün olan mübarek Cuma namazı olduğu için erkek evden erken şekilde çıkardı. Evde kalan gelin ve diğer hanımlar bir gün önce yapılan pa a yemeğini hazır hale getirerek eve gelecek misafirlere da ıtırlardı.⁴¹ Pa a g n ⁴² denilen o günde gelin süslenerek misafirlerin huzuruna çıkardı. Verilen yüz g r ml l   n  bakmaya gelen ahali eğer verilen hediyeleri kıymeti düşük olarak görürse bu durum mahalle halkı arasında dedikoduya sebep olabileceği gibi bazen aileler arasında dargınlıklara dahi yol açmıştır. D   nden sonraki hafta, ebeveynlerin yakın akrabaları yemeğe davet edilir, ziyafet verilerek evlenme merasimi tatlı bir şekilde son bulurdu.⁴³

1.2.5. Boşanma ve  l m

Boşanma, erkek ve kadının şiddetli ge imsizlikten dolayı var olan evliliklerine son vermeleridir. Bo amanın aile kavramına zarar verdiği düşüncesinden dolayı halk tarafından iyi kar ılanmazdı. Osmanlı aile hukukunda genel olarak    türlü boşanma görülmektedir. Erke in, kadını bo amasına “*talak*” kadının isteği ile gerçekleşen boşanmaya ise “*muhalaa*” kadının bo ama isteği tarafından çeşitli nedenler ortaya sunularak gerçekleştirilen “erkeğin iktidarsız olması” gibi nedenlerden dolayı evliliği geçersiz kılmasına “*tefr k*” denilmektedir.⁴⁴ İ lam dini diğer dinlerin aksine boşanma yetkisini erkek ve kadına eşit şekilde vermiştir. Fakat bunun aksi olarak Osmanlı hukuk sisteminde bo ama yetkisi genel kanı üzerine erkeğe verilmiştir. Yalnız bu dönemde kadınların isteği ve zorunlu kalmaları durumunda boşanma hakkının kadınlara da verildiği kayıtlarda görülmüştür.

İ lam hukukuna göre, kocası vefat eden veya e inden bo anan kadın, hamile değilse    kez adet görmeden evlenmesi yasaklanmıştır.  nceki e inden hamile kalmadığını öğrenmek ve emin olmak için bu süre zarfında biriyle evlenmesi doğru bulunmazdı.⁴⁵ Erkek, evlenilecek kııda aradığı ilk şart namus meselesi olarak görülür. Aynı zamanda kız da namus konusunda erkekte aynı özellikleri beklemektedir. Eğer bir kişi de namus konusunda zafiyet varsa boşanma sebebi aranmadan

⁴¹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 132.

⁴² D   n n ertesi günü gelin, pa alık denen elbiseyi giyerek alınının yan tarafına yapıştırılan tek elmasla, davetlilere yemek vermesidir. Bu yemekler arasında pa a  orbası ve kaymak bulunurdu. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Sennur Sezer ve Adnan  zyal ıner, **Bir Zamanların İstanbulu Eski İstanbul Ya ayı ı ve Folkloru**, İnkılap Yayınları, Edit: Hasan  ztoprak, İstanbul, 2005, s. 212.

⁴³ Abdülaziz Bey, a. g. e., s. 129.

⁴⁴ Osmanlı dönemi mahkeme kayıtlarına göre talak ve tefrik türü bo anmalar yaygın değildir, özellikle ikincisi daha az rastlanılmaktaydı. Osmanlıların en sık başvurdukları boşanma yöntemi ise muhalaa idi. Hukuken tarafların karşılıklı anlaşarak boşanma akdi olarak tanımlanan muhalaa, Osmanlı aile hukukunda kadınların talep ettiği ve kocalarının onayladığı boşanma türüdür. Çoğu muhalaa örneğinde ise evliliğe son vermek isteyen kadınların mehr ve nafaka talep etmekten vazgeçtikleri, hatta bazı  rneklede çocukların babalarına ait bakım masraflarını üstlenmek gibi ek mali yükümlülükleri dahi kabul ettikleri görülmektedir. Osmanlı aile hukuku hakkında ayrıca bkz. Mehmet Akif Aydın, **Osmanlı Aile Hukuku**, Baskı: II, Klasik Yay., İstanbul, 1985, s. 184.

⁴⁵ Abdurrahman Kurt, Dünden Bugüne Türk Ailesi, **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Edit: Mehmet Zencirkıran, 4 Baskı, Dora Yay., S. 337-364, İstanbul, 2016, s. 346.

gerçekleştirilirdi.⁴⁶ Boşanma konusunda dikkat edilmesi gereken diğer bir mesele de çocukların varlığı ve kimin yanında kalacağı meselesidir. Bu mesele hakkında çocuğun annenin yanında kalacağı ve babanın anneye nikah zamanında belirtilen nafaka ücretinin ödenmesi gerekmektedir. Bu konuda şeriye sicillerinde şöyle bir örnek görmek mümkündür. Boşandığı Abdi bin Hacı Ahmed 'deki nafakasını tamamen alan Fatma binti Safer'in yeniden evlendiği için yanındaki çocuğunu babasına teslim etmesine dair mahkeme kaydı bulunmaktadır.⁴⁷ Bu durumda eğer kadın başka biri ile evlenirse çocukların babasına verileceği ve nafakanın kesileceği anlaşılmaktadır.

Ailede taraflardan birisinin vefat etmesi durumunda hem dini açıdan hem de geleneklerin belirlediği bazı merasimler yapıldı. Kişi herhangi bir şekilde vefat ettiği zaman yatağında yüzü kibleye döndürülür ve yüzü örtülürdü. Genellikle bu örtü tülbent şeklinde olur, yüzüne bakmak isteyenler örtüyü kaldırıp ölüyü görebilirlerdi. Vefat eden kişi erkekse, yanında Kur'an-ı Kerim okunuyorken odaya kadınlar giremezdi, aynı durum kadınlar için de geçerliydi. Eğer ölü erkekse tabutun başına sarığı, kadınsa başörtüsü veya saçını ördüğü bir şey konurdu.⁴⁸Ölünün arkasından yas tutulur ancak sabır isteyerek hayatlarını devam ettirirlerdi. Kişilerin ölmeden önce bıraktıkları vasiyetleri yerine getirilmeye çalışılırdı. Genellikle de ölüm zamanı siyah elbise giyilmesi toplum olarak zorunluluk olarak görülürdü. Diğer taraftan ölünün arkasından dul kadınlar yas boyunca evlenemez, başka bir yere taşınamaz ve renkli elbise giymesi uygun görülmezdi. Mezar taşının yarım metre olması da gelenek haline gelmiştir.⁴⁹

1.3. Klasik Dönem Ev Mimarisi ve Yaşantısı

Aile gündelik yaşamını çoğunlukla mahalle ekseninde ve buna bağlı olarak da evde geçirmektedir. Mahalle, başta olmak üzere ev mimarisi de ailenin rahat yaşayabilmesi ve her türlü imkânı içerisinde bulundurma amacıyla yapılmıştır. Dönemsel olarak evin fonksiyonel ve mimarı açıdan bazı değişimler yaşadığı görülmüştür. Klasik dönem Osmanlı evlerinin tek katlı olarak inşa edilenlerine beyt, altı üstlü olanlarına ise menzil denilmekteydi. Osmanlı millet sistemi dahilinde ayrı milletlerin ve toplulukların aynı mahallede oturmakla beraber farklı sokaklarda oturdukları da görülmüştür. Her millet için mahremiyet hususu önem arz etmiştir. Ev yaşamında erkek, genel ihtiyaçlardan olan barınma, yeme-içme ve huzurlu bir aile ortamı sağlamak için çalışmaktadır.⁵⁰

⁴⁶ Çilem Tercüman, **Ahmet Rasim'in İstanbul'u**, Türk Edebiyatında İstanbul Serisi 5, Edit: Mustafa Göleç, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Anonim Şirketi Yay., İstanbul, 2008, s. 32.

⁴⁷ **İstanbul Şeriye Sicili** d. 03, Cilt: 13, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, Hüküm No: 548, s. 371.

⁴⁸ Lewis, a.g.e., s. 109.

⁴⁹ Kıa, a.g.e., s. 277.

⁵⁰ Kudret Emiroğlu, **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, Dost Yayınları, Ankara, 2001, s. 137.

İstanbul evleri, Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatın bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk evlerinin en önemli özelliği, etrafında bulunan ağaçların evi çerçevelemesidir. Bu durumu Fontmağne “*Gördüğünüz evin bir Türk’e ait olduğunu etrafını çevreleyen ağaçlardan anlıyorsunuz*” sözleriyle dile getirmektedir.⁵¹ Diğer taraftan İstanbul’un doğusundan orta kısmına yakın bölgede Sultan sarayları, vezir ve devlet ricalinin konukları olurdu. Bu bölgenin güney kısmında ise devlet memurları ve orta halli insanlar oturmaktaydı. Güneybatı ile güneydoğu arasındaki mahallelerde fakir halk otururdu. Buralarda bulunan evler bir-iki odalı en büyükleri ise dört-beş odalı olurdu. Yönetici sınıfa ait evlerin bahçeleri geniş olurken, orta sınıfa ait evlerin bahçeleri daha küçük olurdu. Evlerin vazgeçilmez unsurlarından biri bir su kuyusunun bulunmasıydı.⁵² Dekarasyon ve kullanılan malzemede ahşap ustalığının varlığı ile dış cephelerinde estetik unsur olarak yer alan kafes sistemi içeriği dışardan görülmesini engellemek için yapılmıştır. Yalnız evde sıkılan kişilerin dışarıyı rahat görmesi özel bir sistem ile yerine getirilmiştir. Bu mimari tarzın seçilmesi evlerin günlük hayatta önemli rol oynadıklarının kanıtı olarak görülebilir. Klasik dönem evlerinin diğer bir özelliği de çoğunlukla ahşaptan yapılmış olmasıydı. Ancak bu yangınların meydana gelmesinde önemli bir nedeni olmuştu. Bahçelerin genişliğine göre farklı meyve ağaçları ve asma yaprakları evin genel görüntüsünü değiştirmek için kullanılırdı. Genellikle bahçede çamaşır sermek için iplerin bağlanacağı demir halkaların varlığı mevcuttur.⁵³

Evin geçimi ile ilgilenen erkek, kendi ihtiyaçları için müsrif davranmazdı. Evin reisi çocuklarının geçimini sağlamak ve onların isteklerini yerine getirmekle yükümlüydü.⁵⁴ Toplum açısından da erkeğin bu durumu cimri olmadığının en önemli kanıtıdır. Evin geçiminden sorumlu olan erkek, para kazanıp evin genel ihtiyaçlarını karşılamak için çok çaba sarf ederdi. Yalnız burada erkek kadar evin hanımına da büyük görev düşmekteydi. Evin hanımı israfa meyletmemesi ve çocuklarını da bu çerçevede yetiştirmesi mahalle halkının ondan beklenen görevler arasındaydı. Yani ev idaresi anne ve babanın ortak çalışmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Evler insanların yaşamının çoğunu geçirdiği en önemli mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk gelenekleri ve İslami anlayış çerçevesinde gelişen Osmanlı evleri kültürel çeşitlilik arz etmektedir. Farklı milletlerin, kültürlerin ve devirlerin yaşandığı bir dönemi tek bir çatı halinde ifade etmek zordur. Lakin Osmanlı evlerinin gelişim göstermesi açısından klasik ve yenileşme dönemi olarak iki dönemde incelenmekle beraber daha çok Müslümanların evleri değerlendirilmiştir. Bu

⁵¹ Durand Fontmange, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, Çev: Gülçiçek Soytürk, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, s. 128.

⁵² Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 157.

⁵³ Emiroğlu, a. g. e., s. 157.

⁵⁴ Münevver Alp, “Ev İdaresi”, **Eski İstanbul’da Gündelik Hayat**, Edit: İ. Gündag Kayaoğlu, içinde S. 62-76, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 62.

çerçevede incelendiğinde tek odalı evlerden birkaç katlı evlere kadar Osmanlı evlerin çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır.⁵⁵

1.3.1. Konaklar

Bu dönemde İstanbul'da mimari açıdan önemli olan konaklar, mimari açıdan küçük evlere göre daha büyük ve ihtişamlı yapılarıdır. Konakların, bahçe duvarlarının daha yüksek olduğu, diğer evlere göre sokağı iyi gören bir penceresinin olması konakları daha cazip hale getirmiştir. Dönemin önde gelen devlet memurları ve mali durumu iyi olan kimseler konaklarda oturmayı tercih etmişlerdir. Konaklar harem ve selamlık diye önemli iki kısma ayrılmıştır.⁵⁶ Harem, kadınlar ve çocukların bulunması, erkeğin istediği zaman girememesi açısından kadın hakimiyetindedir. Selamlık ise evin erkekleri tarafından kullanılmakta ve gelen misafirlerin karşılanıp, muhabbet edildiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Erkek, zamanının çoğunu bu bölgede geçirmektedir. Bu bölgeler için bazı konaklarda ayrı ayrı girişlerin varlığı söylenmektedir. Büyük konaklarda kadınların erkekleri görmemesi için harem ve selamlık bölgesinin yemek ve içecek ihtiyaçlarını sağlamak için iki bölmeye ayıran dolap adı verilen bir bölge vardır. Bu bölgedeki dolaplar kendi eksenini etrafında dönerek harem ve selamlık kısmının birbirini görmeleri engelleniyordu.⁵⁷ Erkeğin harem bölgesine girmesindeki sebep ve kadınında haremden eşine karşı nasıl davranması gerektiğini İstanbul'a gelen İtalyan yazar Edmondo De Amicis tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

Koca hareme eşinin can yoldaşı ve çocuklarına rehber olarak değil, bir âşık olarak girer. Aradığı zevke gölge düşürecek bütün endişeleri, kendi anın hazzıyla bir ilgisi olmayan yanını, haremde eşliğinde, arkasında bırakır. Hareme karısının tavsiyelerini almaya ya da onun yumuşaklığında teselli bulmaya değil, günün tasalarını ve dertlerini unutmaya, ya da en azından günlük kaygılarını köreltmeye gider. Zaten karısı da ona bu anlamda karşılık vermeye muktedir olacaktır.⁵⁸

Konaklarda evlerden farklı olarak cariyeler ve hizmetçiler bulunur ve konağın ihtiyaçları karşılarlardı. İşçilerin hepsi iş entarisi giyerler, eteklerini de bellerine sokar, saçlarını toplar ve başlarına da dülbend bağlarlardı.⁵⁹ Klasik evlere göre daha geniş ve ev eşyalarının daha çeşitli olduğu kaliteli bir yaşamı içerisinde bulundurmasından dolayı toplumun üst kesimi konaklarda oturmayı tercih etmiştir.

⁵⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 10.

⁵⁶ Ahmet Rasim, **Meşakk-i Hayat**, Babıali Caddesinde 38 Numaralı Matbaa, İstanbul, 1316, s. 60.

⁵⁷ Tercüman, a.g.e., s. 36.

⁵⁸ Edmondo De Amicis, **İstanbul**, Çev. Sevinç Tezcan Yanar, İstanbul, 2009, s. 211.

⁵⁹ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 170.

1.4. Yenileşme Dönemi Ev Yaşamı ve Mimarisi

Aile yaşamında nasıl bir değişim yaşandığı anlamak açısından öncelikle evdeki değişimin incelenmesi gerekir. Çünkü ev içi yaşamında gerçekleşen değişimin aile yaşamını da etkilemektedir. Modernleşme sürecinde klasik Osmanlı evi dış mekân açısından değişmeye başlamıştır. Daha önce iki katlı olan evler değişimle birlikte apartman şekline dönüşmüştür. Bu değişim ilk aşamada İstanbul'da özellikle üst düzey devlet memurlarının evlerin Avrupai tarzda değişmesiyle kendini göstermiştir.⁶⁰ Osmanlı evlerin pencerelerinin kafesli olması Batılı yazarlar tarafından Türk evine özgü bir özellik olarak değerlendirmiştir. Osmanlı devletinde aile yaşamı çoğunlukla evde geçmesinden dolayı evin içerisinin görülmemesi dikkat edilirdi. Evlerin pencereleri yüksek yapılarak içerisinin görülmesi engellenmeye çalışılmıştır. Yenileşme döneminde ise yönetici sınıfa mensup olan kişilerin evlerinde sadece harem pencerelerinde kafesin varlığından bahsedilmektedir.⁶¹ Yenileşme dönemi ev mimarisi ve yaşantı şekli açısından yönetici sınıfına ait evler günümüze kadar ulaşmıştır. Bu sorun çözmek isteyen Tanzimat dönemi aydınları ahşap binaların yerine kâgir binaların yapılması için uğraş vermişlerdir.⁶²

İç mekân açısından evin değişim yaşaması kadın ile erkeğin evde fonksiyonel olarak evi ayrı ayrı kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Klasik dönem Osmanlı aile hayatında konak kültürüne has olan selamlık kısmı, artık birçok evde bulunmaktaydı. Yalnız tek katlı evlerde selamlık bölgesi yoktu, ev bütünüyle harem alanı sayılmakla beraber dışarıdan erkek kabul edilmezdi. Ev eşyalarının çeşitlenmesi ile evlerinde daha geniş ve odaların çokluğu ön plana çıkmıştır. Modernleşme sürecinde İstanbul'da halkını bilinçlendirmek için bu dönemde çıkan gazete, dergi ve adab-ı muaşeret kitaplarında yeni yaşam biçimini konu alan yazarlar mevcuttu. Bazen de eleştirilen yeni yaşam tarzını Tanzimat dönemi adab-ı muaşeret yazarlarından Ahmet Mithat Efendi şöyle değerlendirmektedir: *“Avrupalılar nezdinde sabah kıyafeti, gündüz kıyafeti, akşam kıyafeti başka olup muntazam bir efendi sabahleyin odası içinde ayağa terlik ve arkasına hafif bir caket ve başına takke giymiş olduğu halde oturabilir ise de sokağa çıktığında mutlaka sokak kostümünü... giyer”*⁶³ Fonksiyonel açıdan evin kullanımı yenileşme döneminde çeşitlenmiştir. Odaların sayısının artması ile artık her ihtiyaç için ayrı bir odanın kullanıma açılmasına sebep olmuştur. Bireyselleşmenin ortaya çıkması ile ev hayatında “özel” odaların herkes tarafından tercih edilmesine yol açmıştır. Eğer bir kadın teklif etmeden erkeği kendi özel odasında kabul ederse her iki birey de toplum tarafından ayıplanırdı. Genellikle evlerde erkekler iş odası denilen küçük veya büyük salonlarda misafirlerinin kabul etmesi

⁶⁰ Nevin Meriç, **Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret (1894-1927)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 171.

⁶¹ Max Müller, **İstanbul Mektupları**, Çev: Afife Buğra, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s. 40.

⁶² İlber Ortaylı, **İstanbul'dan Sayfalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 37.

⁶³ Ahmet Mithat Efendi, **Avrupa Adab-ı Muaşeret Yahut Alafranga**, Yay. Haz: İsmail Doğan ve Ali Gurbetoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s. 150.

uygun görülürdü.⁶⁴ Yaşam tarzı ile eşya arasındaki ilişki 18. Yüzyılda Osmanlı ülkesine gelen bir İngiliz hekim tarafından şu şekilde dile getirilmiştir. “*Zaten Türkler terziler gibi ayaklarını altına alarak oturdukları için bunlar gereksizdir.*”⁶⁵

1.5. Tanzimat Döneminde Osmanlı Ailesi

Osmanlı Devleti’nin siyasî ve iktisadî açıdan klasik dönem sonrası Avrupa karşısında gerileme dönemine girdiği kabul edilmektedir. Başlangıçtan kanun-i kadime dönüş için çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır. Böylece Batının üstünlüğü kabul edilmiştir. Önce Lale devrinde geçici elçilikler, III. Selim döneminde de ilk daimî elçilik açılmak suretiyle batı ile temas kurulmuştur. Etkileşim önce siyasi ve askerî açıdan gerçekleşirken sonra sosyal yaşamda da kendini hissettirmiştir. Dolayısıyla aile hayatında da değişim ve dönüşümlerin yapılması gerekliliğine inanılmıştır. Ancak bu durum modernleşme taraftarları ile buna karşı çıkan muhafazakâr kesim arasında tartışma konusu olmuştur. İlber Ortaylı’ya göre modernleşme sürecinde aile hayatında iki önemli dönem vardır. Biri Tanzimat dönemi aile yaşamı⁶⁶ ve diğeri de Meşrutiyet dönemi aile yaşamı⁶⁷’dır. Tanzimat döneminde özellikle aile idare alanında değişimler yapılmaya çalışılmışken, meşrutiyet döneminde ise aile hukuku ve yaşamı hakkında önemli düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır.⁶⁸

Osmanlı Devleti’nde idari ve askerî alanda yapılan ıslahatların yanında kültürel yaşamda da ıslahatlar yapılmaya çalışılmıştır. Lakin muhafazakâr kesimin değişim ve dönüşüme karşı durması yapılacak yeniliklerin zaman kaybına uğramasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Yeniçeri ocağının kaldırılması ve Tanzimat fermanının ilanı ile yapılacak ıslahatların önü açılmış ve sistemli hale getirilmiştir. Devlet erkânı tarafından Tanzimat dönemi boyunca artan devlet salnamelerinin çeşitliliği ve diğer taraftan bürokratlar tarafından ortaya konan aile salnamelerinin çıkarılması modern bir toplum yaşantısı oluşturulmaya çalışılmıştır.⁶⁹

Bu dönemde ortaya çıkan Tanzimat ailesi deyiimi diğer toplumlarda olduğu gibi değişim sürecinde var olan Osmanlı ailesi kimliğinden soyutlanmış değildir. Tanzimat fermanında her ne

⁶⁴ Abdülaziz Bey, a. g. e., s. 221.

⁶⁵ Melda Kaptana, “Bir İngiliz Hekiminin 18. Yüzyıl Sonundaki Türkiye İzlenimleri, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 8 İstanbul, Ağustos 1984, s. 65.

⁶⁶ Tanzimat dönemi imparatorluğun bütün XIX. yüzyıl tarihini izah eden temel hadisedir. Tanzimat, iktisadi-içtimai temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsünü gösterir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, “Tanzimat Nedir?”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Edit: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 35.

⁶⁷ Meşrutiyetçi akım Tanzimat’ın ekonomik ve sosyal başarısızlıklarına, sonu alınamayan iç karışıklık ve dış müdahalelere ve 1871’den sonra iyice koyulaşan baskıcı rejime karşı yeni bir arayışın ifadesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, 2011, s. 58.

⁶⁸ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 118.

⁶⁹ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 119.

kadar aile ve erkek hayatına dair özel bir hükmün olmamasına rağmen dolaylı olarak toplumu etkileyen her şey aile hayatını da etkilediğinden bazı yansımaların olduğu görülmektedir.⁷⁰ Tanzimat'ın getirdiği düşünce dünyasında “değişmek” toplumu tepeden tırnağa kadar değiştirmek manasında kullanılmaktadır. Ayakkabıların kunduraya çevrilmesi, önemli renk kabul edilen sarının ortadan kaybolması, fesin değişimi ile Osmanlı erkeğinin kıyafetinin değişmesi, sakalların ve bıyıkların kısaltılmasının gerekliliği gibi sosyal değişimi yansıtan örnekler ailedeki değişimin önemli göstergesidir. Tanzimat döneminde yönetici sınıf ailesi konak ve yalıda yaşamayı tercih etmişlerdir. Diğer taraftan aile bireyleri arasındaki ilişkinin zayıfladığı ve geleneksel Osmanlı ailesine göre daha bireysel davranan aile tiplerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemde muhafazakârlar tarafından Tanzimat dönemi ailesinin eleştirildiği öne sürülmüştür.⁷¹ Tanzimat ailesi geleneksel aile ile modernleşme sürecindeki aileyi birbirine bağlayan bir köprü niteliğindedir. Çocukların evlendirilmeme ve aile içindeki yaşayış şekillerinin değişmesi klasik Osmanlı ailesine vurulmuş bir darbe niteliği taşımaktadır. Bu konuda geleneksel aile yapısında meydana gelen değişimlerin ortaya çıkardığı olumsuzlukları gören ve İstanbul'da aile hayatının gündelik hayatta yaşadığı değişimi devlet adamlarından biri de Cevdet Paşa'dır. İstanbul ailesinin sarsıldığı dönemi neden-sonuç ilişkisi içerisinde şöyle anlatmaktadır:

İstanbul içinde ahz ü itâ çoğaldı. Esnaf güruhu zengin oldu. Bir aralık Mehmed Ali Paşa hanedanından pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar Mısır'dan savuşup İstanbul'a döküldüler ve külliye'tli akçeler getirip bol bol harç ederek İstanbul süfehasına sû-i emsâl gösterdiler. Sefahat vadisinde yeni çığırlar aşılar. Hele Mısırlı hanımlar alafranga melbûsat ve sâir tecemmülâta râğbet edip İstanbul hanımları ve ale'l husus saraylılar dahi anlara taklid eder oldular ve Mısırlıların ekseri gâli bahalar ile hâne ve sahilhane ve akarât-ı sâire aldılar. Bu cihetle Dersaadet'de emlakın kıymeti fevkalâde terakki buldu ve İstanbul'da bir servet-i kazibe peyda oldu. Hâlbuki emr-i ticaretce idhalât ve ihracatın muvazenesi bozuldu. Ale'd-devam Avrupa'ya nukûd-ı külliye gider oldu. Lakin me'murin aybaşında maaşlarını alıp hoş geçinir ve esnaf ve tüccar dahi kesret-i ahz ü itâ ile mebalîğ-i külliye kazanır olduğundan işin sonunu düşünmez idiler. Ale'l husus eyyam-ı seyfe Boğaziçi ve sâir seyr ü temaşa mahalleri eshâb-ı safa ile lebaleb olarak hâtıra keder ve zihne küdüret getirecek mütelaalardan herkes ictinab ederdi. Dersadet sahihen numunenümay-i Cennet ve her güzesi bir gûna cay gâh-i safa ve müserret idi.⁷²

Bu dönemde yapılan eleştiriler Osmanlı ailesinin geleneksel yapısından koptuğu ve Batı aile yaşantısının toplum hayatını olumsuz etkilediği görüşünü savunmaktadırlar. Aydınlar tarafından ise erkek hayatında yaşanan değişimlerin kadının kamusal alanda etkinliğini artırmasına bağlı olarak

⁷⁰ Yavuz Abandan, “Tanzimat Fermanı'nın Tahlili”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Edit: Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, içinde S. 57-89, s. 57.

⁷¹ Ekrem Işın, “Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muaşeret”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. 3, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, içinde S. 216-227, s. 219.

⁷² Ahmet Cevdet Paşa, **Tezâkir**, C. I, Çev.: Cavid Baysun, TTK. Yay., Ankara, 1986, s. 20.

gerçekleştirdiğini belirtmektedirler. Dönemin adab-ı muaşeret kitapları, dergiler ve gazeteler toplumda yer alan bireylerin yaşanan değişime nasıl uyum sağlaması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Dönemin gazete ve adab-ı muaşeret kitapları tarafından aile hayatında önemli görülen bozulmaların şu şekilde gerçekleştiği belirtilmektedir. Aile yaşantısında bireyler arasında laubaliliğin artmasına bağlı olarak yaşanan kötü davranışlar, Batılı yaşamı özendirecek davranışların yapılmasını gerekliliği, medeni bir kişi de var olması gereken davranış çeşitlerinin Osmanlı toplum yapısına uygun olmadığı halde yine de gerçekleştirilmek istenmesi ve son olarak yönetici sınıfın toplumun orta sınıfından ahlaki ve sosyal açıdan uzaklaşarak Batılı yaşam tarzını benimsemesi.⁷³

Klasik dönemde aile yaşantısında bireylerin ortak hareket ettiği gözlemlenirken Tanzimat dönemi aile yaşantısında bireysellik ön plana çıkmış, ailedeki değişim ve dönüşüm bu çerçevede gelişmiştir. Oysa aile ve toplum yaşamında bireysellikten ziyade grup halinde hareket etmek gerekmektedir. Yenileşme döneminde aile bireyleri arasındaki bireysel davranma ve özgürlük girişimleri, klasik Osmanlı aile yapısına karşı tezat bir görünüm içerisinde. Aile yaşantımızın bireysel yaşama ve bireysel hareket etmeye doğru gitmiştir. Aile bireylerinin ortak yapacakları birçok etkinlik olmasına rağmen değişen yaşam tarzları yüzünden bireysel etkinlikler düzenlenmiştir. İlerleyen dönemlerde aile yaşantısının bireysel yaşama arzusundan dolayı yozlaşmaya itildiği aşağıdaki örnekte şöyle verilmektedir.

Bizim aile hayatımız ne kadar fenadır, hiç kimse evinin içine girmek istemez. Akşam zevc işinden evine gelir, yemek yedikten sonra ya bir kahvehaneye yahut Beyoğlu'nda bir yere gider, kendini eğlendirir. Hemen hemen hiç kimse evinde oturarak mütelevviz olmak istemez. Ne kadar fena bir hayattır. Akşam zevc kendisini hariçte eğlendirmek hevesine düşer ve hemen kalkıp bir kafeşanteye gider. Halbuki aile hayatında, akşam zevc, zevce ve çocuklarla beraber teşkil edecekleri grupta tiyatrodan, kafeşantandan binlerce fazla güzellik vardır.⁷⁴

1.6. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ailesi

Modernleşme ile devlet, toplum ile yakından ilgilenmeye başlamış ve buna bağlı olarak da aile kurumunu araştırma alanının içerisine almıştır. İkinci Meşrutiyet döneminde etkili olan Osmanlıcılık, Türkçülük ve Batılılaşma fikirleri çerçevesinde aile önemli değişimler geçirmiştir. Her düşünce sahibi topluluk aile yaşamını kendi bakış açısı ile değerlendirmiştir. İttihatçılar milli aile kuramının gerçekleşmesi için çalışmalar yapmıştır. Bu düşüncede etkili olan Ziya Gökalp'e göre "*Osmanlı ailesi bir kurum olarak Tanzimat döneminden itibaren ciddi bunalımlar geçirmektedir. Avrupa'yı*

⁷³ Tuncer Baykara, "Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından XIX. Asırda Osmanlı Yöneticilerinin Aile Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. 1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu içinde S. 199-215, Ankara, 1992, s. 207.

⁷⁴ Mükerrrem Belkis, "Aile Konserleri", **Kadınlar Dünyası Dergisi**, 9 Teşrin'i Sani 1329, 22 Zi'l Hicce 1331, S. 100, C: 17, s. 4.

körü körüne taklit eden Batıcı bazı düşünürler ulusal nitelikteki kültürü görmezlikten gelmişlerdir. Gelenekten yana olanlar ise alışagelmış eski aile yapısının çözümlenmesi ve kadın erkek ilişkilerindeki değişiklikler sonucu oluşabilecek kaos korkusuyla her türlü değişikliğe karşı çıkmışlardır".⁷⁵ Türkçülerin ortaya koyduğu "milli aile" düşüncesi diğer düşünceleri reddetmekle beraber Batıdan alınan aile modelini kendi benliğinde eriterek taklit düşüncesinden çıkarılması gerektiği savunulmuştur. Ulus-aile düşüncesi çerçevesinde milli aile sisteminin kurulması gerekliliği ortaya konmuştur. Bu düşünce ile İttihatçıların aile kavramını önemseyerek toplumun en küçük biriminden başlayarak milli bir devlet ideolojisi oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir.

Ailenin değişim ve dönüşümü konusunda yapılan tartışmalar özellikle çok eşlilik konusu etrafında öne çıkmış ve dönemin dergi, gazete ve romanlarında çokça işlenmiştir. Bu doğrultuda Abdullah Cevdet "padişahları da içine alan tek kadınla evlilik" ilkesinin getirilmesini gündeme getirmiştir. Cariyelerin evlerde kullanılmasının ortadan kaldırılması gerekliliğini ortaya koyarak, görücü usulü evliliklerin de yerine herkesin severek ve görerek evlendirilmesi gerekliliğini ortaya koyar. Ayrıca bir sözle kadın boşamanın ortadan kaldırılarak Batılı medeni hukuk kuralları çerçevesinde bir aile hukuku oluşturulması gerekliliğini de her defasında dile getirmektedir.⁷⁶ Gazete ve dergilerde yer alan boşanma, görücülük usulü evlilik ve aile kavramları hakkında yazılar kaleme alınmıştır. Ayrıca bu dönem gazetelerinde yer alan A. L. İmzasıyla yayımlanan mektupta şu bilgiler verilmektedir: "*Görücülük kaldırılmalıdır. Bu çok gülünç ve tehlikeli bir adettir. Kadın erkek nikahtan önce birbirlerini görmeli, görüşmeli ve tanımalıdır. Toplum, birbirini tanımadan iki genci evlendiriyor, sonra da onlardan saadet bekliyor. Kadın ve erkek bedbaht oldukları halde, hallerinden şikâyet etmezler. Çünkü kanaat ve tevekkül dillerini tutar*".⁷⁷ Meşrutiyet döneminde aile hayatında dönüm noktası sayılabilecek düzenleme 31 Aralık 1917'de Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin yayınlanmasıdır. Bu aile kararnamesinde nikah ve boşanma konusunda hükümler yer almaktadır. Buna göre, eğer kadın izin verirse erkek ikinci bir evlilik yapabilecektir. Evlenme yaşı olarak da kadınlarda 17, erkeklerde ise 18 olarak belirlenmiştir. Ayrıca kadına erkekte delilik, cüzzam gibi hastalıkların var olması durumunda eşini boşayabilme hakkı getirilmiştir.⁷⁸

1.7. Sosyal Değişim Açısından Erkek

Batılı yaşamı etkin kılmak isteyen aydınlar tarafından kaleme alınan eserler Batı yaşamını aile ve toplum nesli açısından ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Bu etkileşim gelenekçi yazarlar tarafından eleştirilerek, toplumun yozlaşmaya itildiği endişesini ortaya koymaya çalışmışlardır.

⁷⁵ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Ankara, 1992, içinde S. 228-237, s. 236.

⁷⁶ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul, 2011, s. 49.

⁷⁷ A. L. "İzdivaç Meselesi", *İctihad*, III/59 (21 Mart 1329/3 Nisan 1913), s. 1294.

⁷⁸ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 146-147.

Yaşanılan bu değişimi göstermesi açısından Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin eserinde alafranga yaşamı örnek vererek modern bir erkek yaşamının nasıl olması gerektiği konusunda şu bilgilere yer vermiştir.

Güzel terbiye almış, okumuş, iyi bir mesleği ve işi var. Gündüz işi ile meşgul, gece gazete ve kitap okumaları yapmakta. Her sabah erken kalkar, banyo yapar ve tıraş olur; her gün yaka ve kollarını değiştiriyor. İç ve dış gömlekleri tertemiz, ütülenmiş elbisesini giyiyor, yemek odasına giriyor. Çocuklar kalkmış, validesi de temizce taranmış, peder ve valide sade giyinmiş bembeyaz örtülü masanın başına geçiyorlar. Sabah kahvaltısını, sütlü kahve ve çikolatayı içiyorlar. Rafadan yumurta ve bisküvi yiyorlar. Derken genç adam, peder ve validesinin ellerini, çocuklarının yanaklarını öperek, zevcesine de tatlı bir buse kondurarak şen şatır evinden çıkıyor. Her gün muayyen saatte dairesine gidiyor. Akşamleyin de vakt-i muayyende evine dönüyor. Çocukları ta kapıda kendisini karşılıyor. Güzel bir kutu gibi döşenen yemek odası temiz ve zarif parlıyor. Geniş bir masanın etrafında bütün aile toplanıyor. Herkesin çatalı, bıçağı, tabakları ayrı. Katiyyen bir tabaktan muhtelit yemek yenmiyor. Bir bardaktan iki kişi su içmiyor. Masanın üstünde billuri bir çiçeklik, rengarenk, güzel ve menekşe ile donatılmış... Beyaz bir göğüslük takmış hizmetçi kız fırıl fırıl hizmet ediyor. Kahveler içiliyor, küçük salona istirahate çekiniliyor. Yatsı okunuyor, ihtiyar baba ve nene hep birden namazlarını kılıyorlar. Namazdan sonra hanımefendi piyanonun başına geçiyor. Bazı milli ve vatani parçalar çalıyor. Yatılacağı vakit genç valide çocuklarına Kur'an'dan bir sure okutuyor, onların saf kalplerinin muhabbet-i ilahiye ile teshir ederek terbiye-i diniyelerine takviyat veriyor. Ve sonra temiz bir yatağa yatırıyor...⁷⁹

Diğer taraftan kadınların bu dönemde kamusal alanda yer alma girişimleri yenileşme taraftarlarınınca desteklenirken, muhafazakâr çevreler tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bu süreçte kadınlar bir geçiş dönemi yaşamışlardır. Bundan ailenin diğer bireyleri olan eş ve çocuklarda etkilenmiştir. Bu konuda Mükerrrem Belkis, Kadınlar Dünyası dergisinde çıkardığı bir makalesinde Batılı yaşamı övdükten sonra Osmanlı gündelik yaşamı şöyle anlatmaktadır. “*Bizde sönük ve ölgün bir hayat vardır. Zevce sabahleyin işine gider. Zevce akşama kadar evde tembel tembel oturur veyahut komşuda dedikodularla vakit geçirir. Akşam için yeni bir mücadele, yeni bir kavga mevzuu hazırlar. Acı bir yemek yenir ve hemen uyunur. Bizde güneşin gurubuyla hayat söner*”⁸⁰ Görüldüğü üzere burada verilen aile yaşamı örneği daha çok Osmanlı orta tabaka aile biçimini göstermekte ve Batılı yaşam ile karşılaştırılmaktadır.

⁷⁹ Tüccarzade İbrahim Hilmi, **Avrupalılaşmak-Felaketimizin Esbabı**, Dersaadet Matbaa-ı Hayriye, İstanbul, 1332, s. 46-47.

⁸⁰ Meriç, a.g.e., s. 205.

1.7.1. Erkek-Kadın Münasebetlerinin Değişmesi

Osmanlı erkeği, İslamiyet'in ve eski Türk geleneklerinin kadınlara karşı hep hürmetli ve kibar davranmayı önemsemiştir. Diğer toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda erkeğin kadınlara duydukları ilgi ve alakanın yenileşme döneminde farklı şekillerde gerçekleştiği belirtilmektedir. Yenileşme döneminde kadınların gündelik yaşamlarına bağlı olarak erkek yaşamında gerçekleşen  önemli değişim söz konusudur. Bu değişimlerin birincisi aydın çevrelerin baskıları sonucu kadının kamusal alanda etkin rol alması sonucunda aile yaşamında bazı değişikliklerin olduğu gerçeğidir. İkinci olarak değişen sosyal etkinliklerle beraber erkeğin kamusal alanda kadın ile aynı ortamda bulunması zorunluluğundan dolayı erkeğin, kadınlara karşı davranış ve tutumlarında daha dikkatli davranması gerekliliği ortaya konmuştur. nc olarak da kadın ile erkeğin özellikle kamusal alanda değişen tavırlarının özel yaşamda da değişime uğradığı görülmektedir.

Yenileşme döneminde medeni bir birey olabilmek ve Batılı ölçütlere göre kendini şekillendirmek isteyen, İstanbul erkeği bunu farklı şekillerde göstermiştir. Medeni erkek olmanın ana kuralı olarak görülen Batılı yaşam tarzını benimseme düşüncesi ile yabancı kadınlarla evlilik bu dönemde revaçta olduğu görülmektedir.⁸¹ Bu durumda aile düzenini korumak evliliğin istenen buna engel olmaya çalışmışlardır. Diğer taraftan kadınlarla erkeklerin ilişkilerinde bir değişikliğin olmadığını ancak davranış biçimlerinin değiştiği ne sürülmektedir. Buna bağlı olarak sokak yaşamında kadınları "bacı" olarak gören erkekler artık bu statüden çıkarıp kadınların cinsel bir unsur olarak görmeye başlamışlardır. Yalnız burada verilen rnek İstanbul st tabaka sınıf erkeklerinin medeniyete ulaşma çabası ve daha çok gayr-i Müslim kadınlar olarak kabul edilebilir. Yenileşme dönemi ile kadının sokak yaşamında etkin olması ile kadın-erkek davranışlarının toplumun ahlaki normlarına uygun şekilde gerçekleşmesi istenmekteydi. Sokakta, eğlence yaşamında ve kılık-kıyafet değişikliğinde kadının değişim yaşaması toplumun muhafazakâr kesimini rahatsız etmiştir. Kadınların yaşamındaki değişiklikler erkek yaşamında da yenileşme döneminde bazı değişikliklerin gerçekleştiğinin kanıtıdır.⁸²

Aile yaşamının düzenlenmesinde eşler arasında denge unsuru göz ardı edilmemelidir. Çünkü değişim yaşanılrken ailede eşlere verilen rollerin yerlerinin değiştirilmemesi gerekir. Erkek, yenileşme döneminde özel yaşamda etkinliğini azalınca bu eksikliği kamusal alanda ahlaksız davranışlar yaparak gidermeye çalışmıştır. Ayrıca içki, kumar ve yabancı kadınlarla olan münasebetlerini medeni bir erkek de bulunması gereken bir özellik olarak görmüştür. Yine İstanbul erkeğinin apkın olduğu görüşü de bu dönemde ön plana çıkmıştır.⁸³ Bu bakımdan ge erkek ve kızlar toplum hayatında serbest bir yaşam arzusu iindelerse de toplum tarafından sürekli

⁸¹ Tabakoğlu, a.g.e., s. 207.

⁸² Tabakoğlu, a.g.e., s. 208.

⁸³ Baykara, a.g.e., s. 215.

denetlenmektedirler. Bu konuda da Abdullah Cevdet “serbest hayat” yaşamının modern adab-ı muaşeret kurallarına uymak olmadığını belirtmiştir. Bu bakımdan genç kızların hayatlarını sürekli kontrol altında bulunmasının gerekliliğini ortaya konmuştur.⁸⁴ Ancak Batılı yazarlar tarafından kadının erkeklerle beraber her alanda ve her zaman birlikte zaman geçirmelerinin gerekliliği ortaya konmuştur. Kadınların kamusal alanda yer almasının ülke kalkınması için önemli olduğunu ve bunun gerçekleştirilmesi gerekliliğini ortaya koymuşlardır.⁸⁵ Bunun yanında yenileşme dönemi ile kadınların tesettüre dikkat etmemelerinden dolayı erkekler ile olan münasebetlerinin değiştiği görülmektedir. Aile yaşamına etki eden kadın giyimlerinin yozlaşması sonucunda yönetici sınıf tarafından kadınların nasıl giyinmesi gerektiği konusunda 3 Kasım 1859 tarihinde bir ilanname yayınlanarak tesettür konusu açıklığa kavuşturulmak istenmiştir.⁸⁶ Yönetici sınıfına mensup erkek yaşamına çeşitlenmeye başlarken, orta sınıftaki erkelerin bu değişimi tam olarak gerçekleştiremediği anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak erkek-kadın münasebetlerinin değişmesi ile aile hayatında yozlaşmaların olduğu söylenebilir.

Osmanlı ailesinde cinsiyete dayalı üç temel erkek rolü bulunmaktadır. Bunlardan ilk olarak aileyi kuran ve geçimini sağlamakla yükümlü olan eş, diğeri taraftan çocuk olarak erkek ve en son çocukları eğitmek ve aile düzenini sağlamakla görevli olan babadır.

1. 8. Ailede Çocuk

Çocuk, aile yaşamının eğlencesi ve vazgeçilmezi olarak bütün toplumlarda sevgi ve şefkat göstergesi olarak kabul edilmektedir. Osmanlı ailesinde çocuk velayeti baba üzerine verilmektedir. Osmanlı aile hukukunda çocuk isminin “Ömer bin Ahmed” veya “Zeynep bint-i Ahmed” şeklinde babanın adıyla birlikte söylenmesi bunu destekler niteliktedir.⁸⁷ Osmanlı aile sistemi içerisinde çocuğun doğması aile için önemli bir olaydır. Her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da çocuk doğmadan önce hazırlık yapıldı. Bu hazırlık çocuğun dini maiyetini korumak ve rahat bir şekilde doğumunu gerçekleştirmek amacı ile yapıldı. Çocukların doğumdan önce kundakları hazırlanır, nazar alması diye dini inanışlara göre farklı adetler uygulanır ve bunun yanında işlemeli örtülerden oluşan güzel bir yatak yapıldı. Çocukların doğumu ile başlayan süreçte özellikle erkek çocuklar için önemli iki gün mevcuttur. Bunlardan biri sünnet düğünlerinin olduğu gün ve diğeri de okula başlayacağı ilk gündür. Bu günlerin aile için önemi oldukça fazladır.

⁸⁴ Ekrem Işın, **İstanbul da Gündelik Hayat, 19. Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat**, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 123.

⁸⁵ Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1996, s. 60.

⁸⁶ Ahmet Cevdet Paşa, **19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi**, Haz.: Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yay., C.: II., İstanbul, 2019, s. 24.

⁸⁷ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s. 83.

Çocukların sünnet merasimi genellikle yedi, dokuz veya on bir yaşlarında yapıldığı kaynaklarda geçmektedir. Bu senelerin tekli rakamlarda olmasının geleneklerle ilgilidir. Sünnet genellikle ilkbaharın veya sonbahar mevsiminde yapılırdı. Sünnet düğünlerinin genellikle fazla kalabalık olmamasına dikkat edilirdi.⁸⁸ Kadınlar ve erkekler ayrı bölmelerde bulunarak sünnete iştirak ederlerdi. Ahmet Rasim sünnet düğünlerinin oldukça eğlenceli olduğu, karagöz ve hokkabazların gelen misafirleri eğlendirdiklerini ifade etmektedir. Bunun yanında düğün merasimlerinin ailelerin gelir düzeyine göre yapıldığını da belirtmektedir.⁸⁹ Sünnet günü ameliyatı yapacak kişi gelip odayı hazırlardı. Çocukların sünnet kıyafeti olarak yatak entarilerinin hepsinin yakası açık bir şekilde önleri mavi renkli olup lahuraki veya şalaki denen kumaştan yapılırdı. Yatak örtülerine benzer kumaştan başlarına ve bellerine de beyaz ipek kumaş hazırlanırdı.⁹⁰ Bu süreçte çocuklara nazar değmesin diye siyah çöretu serpiştirilerek yataklara yatırılır. Üstlerine örtülen bezin havalı olması ve ameliyat yerlerine sürülmemesine dikkat edilir.⁹¹

Çocuklar ilk eğitimlerini ahlaki kuralları ve geleneklerini ailede öğrenmektedir. Ayrıca hemen hemen beş yaşına gelen her çocuk dini adetlerini öğrenmeye başlar. Aynı zamanda abdest almayı dahi aile bireylerinden öğrenerek erken yaşta namaz kılmaya alıştırmaya çalışılmıştır. Ailelerin varlıklı olma durumuna göre lala denilen eğitmenler tarafından eğitilmekteydi. Yenileşme döneminde çocukların eğitimlerinin yabancı mürebbiyeler tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür. Aile hayatında kız çocukların gelişimi ile anne daha fazla ilgilenmektedir. Diğer taraftan erkek çocuklarının ahlaki ve sosyal konularda babasının yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Anne, kız çocuklarını evin temizliği ve çeyiz işlerinde eğitirken, baba ise oğlunun kendi işini devam ettirmesi için mesleki açıdan onu eğitirdi.⁹² Yenileşme döneminde özellikle de Tanzimat'la birlikte çocukların sosyal ve ahlaki haklarında yeniliklerin olduğu görülmektedir. Bu yenilikler daha çok kız çocukların eğitim ve öğretime katılması veya karma eğitim sistemine geçilmesi şeklinde olmuştur.

Klasik Osmanlı düzeninde eğitim ailede dini adetlerin öğretilmesi ile başlamaktaydı.. Çocuk dini öğretilerini öğrenmek, temel bilgileri edinmek için mektebe başlama gereksinimi duyardı. Aile için çocuğun mektebe başlama günü kutlu gün olarak görünürdü.⁹³ Diğer taraftan yenileşme döneminde gelecek nesillerin daha kaliteli bir yaşam sürebilmeleri için yapılan yeniliklere uygun kişiler olarak yetiştirilmesi adına Batılı tarzda eğitmenler ile yeni okulların açılması sağlanmıştır. Erkek çocuklar verilen sıbyan mektebini bitirdikten sonra önemli tahsilini yapmış olurdu. Eğer ailenin imkânı varsa çocuk Arapça ve Farsça dil eğitimi alarak belli bir mesafe kat ederdi. Osmanlı

⁸⁸ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 39.

⁸⁹ Ahmet Rasim, **Muharrir Bu Ya**, Haz: Hikmet Dizdaroğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 37.

⁹⁰ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 43.

⁹¹ Lewis, a.g.e., s. 102.

⁹² Doğan, a.g.e., s. 123.

⁹³ Lewis, a.g.e., s. 100.

Devleti'nde diğerk alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da değışimlerin yaşandığı Tanzimat dönemi ön plana çıkmıştır. Bu süreçte çocukları eğitim süreçleri mektebe giderek öğrenimlerini tamamlamaya çalışmışlardır. Ayrıca açılan yeni okullara daha ziyade yönetici sınıfının çocukları gitmiştir. Çocuklara okullarda verilen eğitimin yanı sıra toplumun, çocuklara verdiği adab-ı muaşeret kuralları çerçevesindeki eğitim de çocukların gelişimlerini tamamlamalarını sağlamıştır.⁹⁴

⁹⁴ Sevda Özdemir Kol, **Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunda Çocuk**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2019, s. 62.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MODERNLEŞME DÖNEMİNDE ERKEK KILIK-KIYAFETİ

2.1. İstanbul'da Kılık- Kıyafet

İnsanların barınma ihtiyaçlarından sonra gelen en önemli ihtiyacı giyinmedir. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin başkentinde kılık-kıyafette moda anlayışı çerçevesinde örtünme ihtiyacından çok daha fazla şeyi ifade ettiği görülmektedir. Giysiler, sembolik anlam taşımakla beraber kadın olsun erkek olsun onların özel yaşamları, gelenek ve görenekleri, sosyal yapısı, ekonomik hayatları ve maddi ve manevi dünyaları hakkında bilgi sahibi olmamıza yarar sağlamaktadırlar.⁹⁵ Diğer taraftan insanlar için giyinme temel ihtiyaçlarından birisi olması ile kültürel ve kişisel özelliklerin de dışa yansımaları olarak görülebilir. Kıyafetin boyutu da maddi ve manevi unsurları bir arada bulundurması, sosyal değişikliklerin toplumun hangi safhasında gerçekleştiğini, dönemin zamanı ve mekânı hakkında ayrıntılı bilgiler vermesidir. İlerleyen süreçte kıyafet bir şıklık yarışı haline gelmiş ve toplumun her kesimi kıyafetlerine dikkat etmiş ve moda⁹⁶ kavramı oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nde kadın, erkek ve çocuk kıyafetlerinin bakıldığında ölçülerinden pek farklı tarafı yoktur. Yetişkinlerin kıyafetleri ile çocuk kıyafetleri arasında kumaş ve desen farklılıklarının olmadığı belirtilmektedir.⁹⁷ Hatta bu dönemlerde anne ile kızının kıyafetlerinin birbirlerine çok yakın olduğu belirtilmektedir. Her toplum kadar her bireyinde kendine özgü giyim-kuşam şekli vardır. Gelenek ve görenekler çerçevesinde gelişen ve değişime açık olan kıyafetler toplumun fiziki ve sosyal resminin en önemli göstergesidir.

Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı ve farklı dinden milletleri bir arada bulundurmasından dolayı farklı dönemlerde kıyafet düzenlemesine gidilmiştir. İslami esaslar çerçevesinde kadın-erkek ayrımı yapmadan kıyafetler konusunda bazı düzenlemeler yapılmıştır. İslam dinine göre kadınların ve erkeklerin giyimleri ile ilgili kuralları bellidir. Erkeklerin avret bölgesi olarak gösterilen göbek ile dizler arasının gizlenmesi herkes tarafından kabul edilmiştir.⁹⁸ Vücutta gösterilmemesi gereken

⁹⁵ Betül İpşirli Argıt, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", **Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Toplum Bölümü, Edit: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, içinde S. 230-247, İstanbul, 2015, s. 230.

⁹⁶ Moda; örf, adetler ve günlük konular üzerine sosyal bakımdan tasvip edilen geçici değişikliklerdir. Zevk ve duygulara hitap eden moda, daima bir vetire olarak karşımıza çıkar ve toplumun genel kanısı üzerinde etki bırakır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sulhi Dönmezler, **Sosyoloji**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 124.

⁹⁷ Kütükoğlu, a.g.e., s. 167.

⁹⁸ Harun Doğan, **İslam Fıkına Göre Moda**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2010, s. 28.

yerler kadınlar için yüz ve eller hariç her yer olarak belirlenirken, erkekler için ise bel ve dizler arası olarak belirlenmiştir.⁹⁹ İstanbul'un fethi sonrası II. Mehmed döneminde hazırlanan kanunname ile sosyal ve ekonomik alanda bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bu dönemde kıyafet nizamnamesi ile Fatih Kanunnamesin de saray erkanı ve Divan-ı Hümayun üyelerinin nasıl giyinmesi gerektiği kararlaştırılmıştır.¹⁰⁰ Devletin sosyal ve ekonomik alanda yaptığı bu dönemde kılık-kıyafet düzenlemeleri Millet sistemi¹⁰¹ çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin her alanda olduğu gibi kıyafet düzeni de XVI. Yüzyılda en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Bu dönemde Sultan Süleyman tarafından Kanun-ı Teşrifat¹⁰² geliştirilerek, kılık-kıyafet alanında yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde devlet teşkilat yapısı tam anlamıyla oturmuş ve kıyafet düzenlemesi klasik dönem Osmanlı hukuk kuralları ve fetvalar sonucu son şeklini almıştır. Genel Osmanlı kıyafet düzeninin oluşması ile birlikte zaman içerisinde meydana gelen değişimler neticesinde Batılılaşma ile birlikte değişimin kaçınılmaz olması, gelenekçi kıyafet ya da toplum neslinde kabul görmüş kıyafet tarzları ile yenileşmenin getirdiği tarz arasında farkın meydana gelmesi ile oluşan moda anlayışı değişimin yaşandığının en önemli kanıtıdır.¹⁰³ Osmanlı Devlet düzeninde de bu değişim aşamasını ilk olarak Batı ile kendini karşılaştırma ve geri kaldığı düşüncesinin oluştuğu askeri alanda kıyafet değişimi yapmaya çalışmıştır. Bu dönem de İstanbul erkek kıyafeti diğer İmparatorluk kentinde olduğu gibi şu şekilde sıralanmaktadır: “*Üste giyilen don, çakşır/şalvar, gömlek, entari/dolama, kaftan, kürk ve başlıktan*”¹⁰⁴ olduğu görülmektedir.

İstanbul başkent olması hasebiyle farklı milletlere mensup kişiler burada yaşamaktaydı ve bu durum milletlerin birbirlerinden etkilenmelerine sebep olmuştur. Bununla birlikte farklı meslek grupları ve farklı dine mensup insanlar yaşadığı için kıyafet çeşitliliği göze çarpmaktadır. Diğer taraftan İstanbul'un bir liman şehri olması sebebiyle Doğu ile Batı arasında köprü özelliği

⁹⁹ Zofie Uçar, “XIX. Yüzyıldaki Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kıyafetleri Üzerine Bazı Tespitler”, **Modern Türklük Araştırma Dergisi**, Cilt: 10 Sayı: 4, S. 26-42, Aralık, 2013, s. 27.

¹⁰⁰ Argıt, a.g.e., s. 230.

¹⁰¹ İslam Hukukuna göre Halkı Müslüman olamayan bir şehir fethedilince “zimmet akdi” denilen bir anlaşma yapılır. Bu anlaşmayı yapılan gayrimüslimlere zimmi denilir. Bu anlaşmayla hakları garanti altına alınmış olan gayrimüslimler birçok konuda Müslümanlarla eşit hale gelir ve Müslümanlar gibi bütün İslam Hukukunun önemli bir bölümünü teşkil eden ve ilk uygulamaları Hz. Peygamber döneminde yapılan zimmet akdine göre Müslüman idareciler, cizye ödemeyi kabul eden zimmilerin can ve mal güvenliklerini sağlamak zorundadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, “Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi”, **Osmanlı**, Cilt. IV, Ankara, 1999, s. 208. İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi” **Genel Türk Tarihi**, C. VI, Ankara, 2002, s. 346.

¹⁰² 18. Yüzyılın başlarında Pasarofça Antlaşmasından sonra Lale Devrinde III. Ahmet zamanında saray erkanı ve devlet adamlarının kıyafetlerini sınıf ve rütbelerine göre düzenlenmesine dair ortaya konulan kanuna denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Koca, 18 ve 19 Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası, **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı17/Kış, Konya, 2009, S. 63-81, s. 65.

¹⁰³ Koca, a.g.m., s. 64.

¹⁰⁴ Argıt, a.g.e., s. 231.

görmesinden dolayı farklı bilim insanlarına ev sahipliği yapmıştır.¹⁰⁵ Osmanlı İstanbul’unda kıyafet düzenlemelerine gerek duyulmasında ekonomik ve toplumsal gereçlerin yanında dini faktörlerin etkileri de vardır. Bu konuda yeni fetvalar yayınlanarak gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Kıyafetlerin hazırlanması, tasarımı, kalitesi, kumaşın süslenmesi ve hangi cins kumaş kullanılacağı gibi hususlar devlet yöneticileri tarafından belirlenmiştir. Bu konuda en ayrıntısına kadar yapılması gerekenler fetvalar ve kanunlar tarafından belirtilmiştir. Düzen içerisinde herkesin eşit olduğu görüşü kabul edilmekle beraber Müslüman ve gayrimüslim ayrımı toplumsal düzen bazında gerçekleşmiştir. Geleneksel kıyafet anlayışı toplum içerisinde hâkim olmakla beraber değişim ve dönüşüm ile kıyafetlerin çeşitliliği, zaman, mekân ve dönemsel kısıtlamalara göre şekillenmiştir. Kıyafet düzenlemeleri ile kişinin şahsi özellikleri ve zevk anlayışı çerçevesinde farklı kıyafetlerin varlığı da mevcuttur.¹⁰⁶ Osmanlı Devleti’nde erkeğin günlük yaşamda giyimi şu şekilde tarif edilmektedir:

Altta şalvar¹⁰⁷, üstte gömlek veya iç entarisi, üzerine kısa kaftan¹⁰⁸ (ceket tarzında) veya uzun kaftan giyerdi. İç entarileri resmi günlerde giyinilirdi; dirsekten bileğe kadar düğmeli, bileği ayarlanabilen uzun kollu olur, üzerine kemha, seraser¹⁰⁹, kadife, çatma¹¹⁰ gibi ağır ipeklerden özenle hazırlanmış kısa kollu kaftan ve en üste içi kürklü, mücevher düğmeli yere kadar uzun etekli ve kollu, kapanıç adı verilen üst kaftanları giyilirdi. Kumaşlar ayrıca dokumasına katılan altın ve gümüş alaşımli ipek iplik üzerine sarılmış klaptanla zenginleştirilir, bu metal telin kullanımı kumaşa pırıltılı, göz alıcı ve lüks bir görünüm katardı. Kaftanların önleri ya bir sıra aralıkla birit ilik-düğmeyle ya da bedene karşılıklı dikilen ve çapraz denilen şeritlerle kapanırdı. Ayaklarına tulumbacı yemeni¹¹¹ veya ökçeli, altı kalın köseli, çivili yemeni adı verilen arkaları basık ayakkabılar giyerlerdi. Burun kısmı sivri kesimli, deriden yapılan, topuk ve yan kısımlarına ip geçirilerek ayak gibi şekil verilen çarık¹¹², köylü halk arasında giyilirdi.¹¹³

¹⁰⁵ Sennur Sezer ve Adnan Özyalçınar, **Bir Zamanların İstanbulu Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru**, İnkılap Yayınları, Edit: Hasan Öztoprak, İstanbul, 2005, s. 53.

¹⁰⁶ Meriç, a.g.e., s. 367.

¹⁰⁷ Hem erkeklerin hem de kadınların giydiği bol ağırlı geniş üst donu; erkek şalvarı ekseriya yünlu kumaştan, kadın şalvarı da bazen ipekli kumaştan olurdu erkek şalvarı memleketimizde, pantolon yayılincaya kadar poturun ve çakşırın yanı sıra yüzyıllar boyunca her tabakadan kimseler tarafından giyilmiştir. Bkz. Şemsettin Sami, **Kamus-i Turki**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 225.

¹⁰⁸ 1828’den önceki eski kıyafette en üste giyilen astarsız esvap, entari, bilhassa erkek entarisinin adı; ayrıca ten üzerine giyilen iç don ve gömlekle başlayan erkek giyim kuşamı kaftan ile tamamlanır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 143.

¹⁰⁹ Farsça bir kelime olan Seraser, baştan başa ve tümü anlamlarına gelmektedir; ipekli ve baştan başa her tarafı altın ve gümüş tellerle işlenmiş eski ve çok kıymetli bir kumaşın adıdır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 207.

¹¹⁰ Gayet sağlam dokunmuş kabartma çiçekli ipek kadife eski bir Türk kumaşının adıdır; ipekli karışık yahut som sırma tel ile dokunmuş olanları da vardır.

¹¹¹ Kısa kenarlı, kırmızı ve sair renkte (sarı yahut siyah) sahtiyandan yapılır kaba pabuç ki avam giyer. Bir erkek ayakkabısıdır. Bkz. Şemsettin Sami, a.g.e., s. 248.

¹¹² Asıl ismi Farsçadan geçen “çarıg” tur. Köylülerin ayaklarına en çok giydikleri ayakkabı olarak kabul edilmektedir. Tuz ile terbiye edilerek gölgede kurutulmuş gönden yapılır, en makbulü de manda gönünün sırt kısmından yapılmış olanıdır. Tek parça gönden, ayak tabanı, enlerine kadar parmak üstleri, ayak etrafı ile topuğu kapatır ve sırm ile bağlanarak ayağa geçirilirdi. Yalın ayak ile katiyen giyilmez; ayağa kalın yün çorap geçirilerek yahut baldıra bir bez dolak sarılarak giyilirdi. Köylü bilhassa çifte giderken mutlaka çarık giyer. Çobanlar, sığırtmaçlar da çarık giyerler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2015, s. 70.

¹¹³ Koca, a.g.d., s. 64-65.

Dini ve sosyal bir gösterge olarak görülen başlık devlet erkânı, halk ve sıradan insanlar arasında giyilmesi zorunluluk gibi görülürdü. Başlık dini açısından önemli olduğu için özellikle Müslümanlar tarafından tercih edilmekteydi. Diğer taraftan başlık olarak giyilen kavuk ve sarık kişinin dini, sosyal, ekonomik, kültürel ve mesleki statüsünü göstermekteydi. Yakın Doğu halklarının kadın olsun erkek olsun herkesin kafasını kapattığı belirtilmektedir. Üzerine beyaz sarık sararak kavuk giymek, Müslümanlığın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.¹¹⁴ Müslümanlar için belirleyici unsurlardan birisi sarı ayakkabı giyilmesi idi. Bir de kadın giysisi olan feracenin de erkekler tarafından bazı dönemlerde giyildiği belirtilmektedir. Ferace çeşitli İslam ülkelerinde giyilmiş Osmanlı Devleti'nde de XV. yüzyıldan devletin yıkılışına kadar farklı şekillerde erkek ve kadın giysisi olarak kullanılmıştır.¹¹⁵

2.2. Dış Giysiler

Kıyafet insanların örtünme ihtiyacı çerçevesinde kullanılmakla beraber değişim ve dönüşümle birlikte farklı seçeneklerin ortaya çıktığı görülmüştür. Dış giysiler bağlamında Osmanlı erkek kıyafeti başa, ayaklara ve insan vücudunun görünen kısmına giyilen giysilerden oluşmaktadır. Osmanlı İstanbul'unda giysilerin modanın etkisinde kaldığı söylenmektedir. Bazı dönemlerde Batılı devletler tarafından Osmanlı giysilerine karşı rağbet olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan Türk kumaşları Rus ve Avrupa saraylarında giymeye başlanmıştır. Diğer taraftan İstanbul, başkent olması sebebiyle kıyafetteki moda anlayışı devlet görevlileri vasıtasıyla merkezden taşraya doğru yayılmıştır.¹¹⁶ Kıyafet konusundaki ve değişim ülkeye gelen seyyahlar tarafından ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Edmondo De Amicis, klasik erkek kıyafeti hakkında şu bilgileri vermektedir:

Katı yaşlı Türkler sarık takmaya, kaftan ve sarık maroken deriden yapılmış çarık giymeye devam ediyorlar; söz konusu şahıs ne kadar inatçıysa, sarığı da o kadar büyük olurdu. İslahatçı Türkler, çeneye kadar iliklenmiş, uzun siyah redingotlar¹¹⁷, askılı pantolonlar giyorlar; kıyafetlerinde Türk iş olan tek detay fesleri. Daha genç olanlar, siyah redingot ceketi şimdiden bir kenara atmışlar, açık yelekler, açık renkli pantolonlar giyip, zarif kravatlar, köstekler, düğme deliklerine birer çiçek takıyorlar ve ellerinde bir baston taşıyorlar.¹¹⁸

¹¹⁴ Argit, a.g.e., s. 232.

¹¹⁵ Hülya Tezcan "Ferace", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XII, içinde, İstanbul 1995, S. 349-350, s. 350.

¹¹⁶ Argit, a.g.e., s. 239.

¹¹⁷ Ceketi uzun etekli alafranga bir erkek kostümüdür. Devlet erkânı ve protokola dâhil sivil memurların için resmî tören esvabı olarak kabul edilmiştir. Göğsü iki düğme ile kapanır, sol tarafta iki tane kullanılmaz süs düğmesi bulunurdu, belden aşağı etekleri, diz kapakları altına kadar serbest dökülürdü. Redingotla ceketin kumaşından bir pantolon giyilir, yeleği ise beyaz yahut devetüyü, gri renkli bir kumaştan olurdu. Genellikle siyah renkte olmasıyla beraber açık demir renginde de yapıldığı görülmüştür. Bu renk ise alafranga şık beylerin özel günlerde giymeyi tercih ettikleri renktir. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 210.

¹¹⁸ Amicis, a.g.e., s. 111.

Osmanlı kıyafetlerinin klasik döneme göre çeşitlendiği ve yaşanan değişim ile İstanbul erkeğinin günlük kıyafetin mekâna ve zamana göre değiştiği görülmektedir. Bunun yanında kadının kamusal alanda yer almaya başlaması ile erkek giyim-kuşamına dikkat etmek zorunda kalmıştır. Kıyafetlerin değişimi ilk olarak Galata ve Pera bölgesinde gerçekleşmiş ve muhafazakâr kesimin nasıl giyinmeleri gerektiği konusunda insanlara yeni örnekler sunmuşlardır. Bunun yanında Üsküdar semtinin çatmaları ünlüdür. Değişimin etkisiyle İstanbul adeta bir moda şehri haline gelmiştir. İnsanların kendi aralarında dış giysilere karşı rağbeti daha fazla olmuştur. Çünkü bireyler dış görünüşleri ile yorumlanırdı. Bu nedenle kendini modern bir birey göstermek isteyen kişi dış giysilerini özenle seçmiştir.

2.2.1. Fes ve Şapka

İnsanlar her devirde başını kapatma gereksinimi duymuştur. Fes¹¹⁹ Osmanlı imparatorluğunda erkekler tarafından kullanılan bir giysi olmuştur. Fesin, dönemsel olarak şeklinde farklılıkları olmuş, moda anlayışı çerçevesinde bazen püskül veya bazı ek parçaların eklenmiştir. Genellikle erkek giysisi olarak görülen fes, bazı dönemlerde kadınlar tarafından da kullanılmıştır. XVI. ve XVII. Yüzyılda erkek fesi olarak görülen çeşidin Cezayirli gemiciler tarafından kullanıldığı söylenmektedir.¹²⁰ Fes 'in III. Selim zamanında ortaya çıktığı görüşü var olmasına rağmen asıl kimliği ona II. Mahmud zamanında verilmiştir. Farklı şekil ve adlarla Osmanlı kıyafet tarihinde yerini almıştır. Fesin düz olan kısmına “*tabla*” adı verilmekle beraber bunun merkezde yer alan ve derin bir çukuruna “*iblik*” denen çıkıntıya lacivert veya siyah bir ip bağlanarak şekil olarak dikkat çekilmesi sağlanır. II. Mahmud devrinde mavi ipek püskülün arkası uzun ve şekli itibari ile geniş olması tercih edilmiştir. Genel görünümün bozulmaması için içine karton koyarak şekil alması sağlanmıştır.¹²¹

Ahmet Rasim'in (1865-1932)¹²² *Muharrir Bu Ya* adlı eserinde Fes hakkında önemli bir yazısı mevcuttur. “*Asakir-i Mansure*¹²³ *elbisesinin hafifletilmesi sırasında savaş ve barış zamanında*

¹¹⁹ Kuzey Afrika'nın batısında Fas şehrinde icat edilmiş kırmızı renkli bir baş kisvesidir; bütün Osmanlı memleketlerinde ve diğer bazı Müslüman memleketlerinde yayılmış, giyilmiştir. Bkz. Sami, a. g. e., s. 125.

¹²⁰ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 119.

¹²¹ Hülya Tezcan, “Fes”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XII., içinde S. 415-416, s. 415.

¹²² Tarih, Coğrafya, Gramer ve Seyahat hakkında farklı bilgiler ve eserler veren ve Osmanlı devletinin son yüzyılına ışık tutan yazarlardan biridir. Bkz. Şerif Aktaş ve Nuri Özcan, “Ahmed Rasim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II., içinde S. 117-119, s. 117.

¹²³ 1826 da Yeniçeri ocağının kaldırılması ile neticelenen Vak'ai Hayriye olayı ile yeni kurulacak ordu ve düzen çalışmalarının kıyafet ve şekli itibari ile yeniden düzenlenmesine verilen addır. Süreç devam ederken 1827 de XIX. Asırda İngiliz ve Fransız üniformaları esas tutularak tam Avrupa askeri gibi setreli pantolonlu, apoletli ve çift düğmeli üniformalar kabul edildi. Bkz. Nureddin Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1990, s. 115. Ayrıca bkz. Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C. V., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, S. 2893-2898, s. 2894.

başlarına bir şey giydirilmesi düşünülmüştür. Bu durumda Ser- asker¹²⁴ Husrev Paşa¹²⁵ Bab-ı ser- askeriye nakl eylediği alayın fesleri gibi fes giyilmesi Padişahın buyruğu ile gerçekleşti”.¹²⁶ 1826 senesi kıyafet inkılabında dönüm noktası olarak görülebilir. Bu dönemde 1827 tarihli kıyafet düzenlemesi ile devlet erkanı ve farklı meslek gruplarının farklı şekillerde yeni kıyafet giymesi hakkında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Fes, 1826 senesinden itibaren 1925 yılına kadar şekli ve kumaşı değişikliğe uğramakla beraber farklı dönemlerde de isim değişikliğine uğramıştır. Ama asıl adı “Mahmudiye kalıp” olduğu bilinmektedir. Yeniçeri ocağının kaldırılması sonrasında muhafazakâr kesim fes giyilmesine bazı dönemlerde karşı çıkmıştır. Fes şekil itibari ile şöyle giyinmektedir. “Fes umumiyetle eğri giyilir; kaş üstüne kadar eğik olur, yana, arkaya atılır. Bazen ön tarafta, tabla¹²⁷ ile kenarında hasıl olan çukura yar tekmesi denmektedir. Zarafetçe belirtilen bu yerde oluşan çukurun kopuklar arasındaki adı ise ‘kuş yuvası’ dır”.¹²⁸ Fesin kadınlar tarafından kullanıldığı gibi çocuklar da fes takarlardı ve fesin kenarlarına nazar veya muska takarak genel görünümü çeşitlendirmişlerdir.

Şapka¹²⁹ klasik dönemde değişik şartlar ve düzenlemeler ile İstanbul halkının gayrimüslim cemaati tarafından kullanılmış ve Müslüman erkeğin şapka takması yasaklanmıştır. Galata ve Pera bölgesinde giyilmeye başlanan şapka Cumhuriyet devrinde başlık olarak kabul edilmiştir. Başlangıçta şapka takanların toplum tarafından gavur olarak addedilmesine rağmen zaman içinde Müslümanlar için zorunlu hale getirilmesi değişimin İstanbul bazlı nasıl geliştiğinin en önemli kanıtıdır. Ahmet Rasim *Şapkaya Dair* yazısında bu değişimin nasıl gerçekleştiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Ne sevinç ne neşe hucumiyle göğe atılacak fes, ne yobazlığın azgınlığından dolayı boyuna takılıp sürüyecek sarık, ne imam suyunun (Rakı), etkisiyle, “Of Ulan!” der demez, çözülüp baştan kuyruk gibi sarkacak abani¹³⁰ ne de güzellik, yiğitlikten ötürü kaşlar üstüne yıkılacak kalpak görünmüyor.

¹²⁴ Osmanlı devleti zamanında önceleri Ordu komutanı, Tanzimat’tan sonra da Milli Savunma Bakanı olarak görev yapmaktadır.

¹²⁵ Devrin ünlü vezirlerinden olan Mehmed Husrev Paşa, ki sonraları Koca Husrev Paşa diye anılmış, 1826 tarihinde kaptanpaşalık makamında ve donanma ile Akdeniz’de bulunuyordu. 1827’de İstanbul’a dönerken Tunus’tan aldığı fesleri beraberinde getirmiştir. Bkz. Sertoğlu, a.g.e., s. 2732.

¹²⁶ Rasim, *Muharrir Bu Ya*, s. 19.

¹²⁷ Fesin başı kapsayan kısmının üstüne yahut başka bir tarif ile başa giydirilmiş olan dairevi bir şekil alan üst kısmına “tabla” denilmektedir. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 122.

¹²⁸ Rasim, *Muharrir Bu Ya*, s. 24.

¹²⁹ “Şebike” kelimesinin bozulmuşu; örülü hasır başlık ve taklidi, keçe ve ipek ve başka şeylerden ünlü Frenk şapkası olarak geçmektedir. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 121.

¹³⁰ Ağabani olarak da geçmektedir, İpekten sarımtırak dallarla işlenmiş bir çeşit beyaz kumaş. Bu kumaştan yapılmış sarıklar, fesin üstüne sarılırdı. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 123.

Hele keçe külah, sivri külah, agel¹³¹, kefiye¹³², Bektaşî tacı¹³³, sikke¹³⁴, hatta takkeden bile iz yok.¹³⁵

2.2.2. Sarık, Kavuk ve Takke

Sarık¹³⁶ ulema, padişah, devlet memurları ve bazı tarikat şeyhleri tarafından kullanılan, genellikle beyaz renk olan ve başa takılan giysi türüdür. Yavuz Sultan Selim zamanında kullanılmaya başlanmış olup asıl adının yusufi olduğu kabul edilmektedir. Dağdağan, silme ve burma adında farklı türleri olduğu bilinmektedir.¹³⁷ Sarıklar günlük yaşamda aktif olarak kullanılmazdı. Genellikle bu durumlarda ise sarıklık adı verilen kalıplara konarak dülbend 'in zarar görmesi engellenirdi.¹³⁸ Halk tarafından kullanılmayan sarık yönetici sınıfı ile reaya sınıfı arasındaki farkı gösteren bir kıyafetti. Genellikle Divan üyelerinin sarık giymeden katılması hoş karşılanmazdı.

Takke¹³⁹ eskiden erkekler saçlarını kazıttıkları zamanda veya kısa saçlı olanlar başları üşümesin diye takılırdı. Halk tarafından çokça rağbet gören takke, gece yatağa girerken bile çıkarılmazdı. Kafada saçın olmamasından dolayı takkenin içine ince ve dar pamuk konulurdu. Kişilerin statülerini belli etmelerinde önemli bir görev üstlenen takke geleneksel Türk giysisidir. Değişim ve dönüşüm sürecinde diğer giysiler gibi düzenlemelerle etkinliğini kaybetmiştir.

Baş giyilen diğer bir giysi türü olan Kavuk¹⁴⁰ II. Mahmud döneminde 1828 yılında fesin kabulüne kadar Osmanlı toplumunda giymeye devam etmiştir. Yüz çuhadan meydana gelmekle beraber içinde ince bir astarı mevcuttur, yüzü ile astarı arasına pamuk konularak kavuğun hangi çeşitte olduğunu göstermeye yarar ve son olarak da dikiş atılarak ortaya çıkar. Yaklaşık dokuz çeşit

¹³¹ Esmer deve kılından veya ipekli kumaştan kefiye olarak üzerine sarılan kalın ip. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 125.

¹³² Araplar da başa sarılan ve çoğu zaman ipekli olan örtü. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 127.

¹³³ Bektaşî tarikatından olanların giydikleri keçe veya yünden yapılmış külah. Bkz. Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 129.

¹³⁴ Eskiden, Mevlevî dervişlerinin başlarına giydikleri, devetüyü renginden, üstü darca, silindir şeklinde keçe külah. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 133.

¹³⁵ Rasim, **Muharrir Bu Ya**, s. 282.

¹³⁶ Türkçe sarmak kökünden isim; kavuk, külah, fes bir serpuş, baş kisvesi üzerine sarılan dülbend, ağabani veya şala verilen isimdir. Farsça karşılığı destar ve Arapça karşılığı ammâme olarak geçmektedir. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 141.

¹³⁷ Nebi Bozkurt, "Sarık", **DİA**, XXXVI. İstanbul 2009, s. 153.

¹³⁸ Kütükoğlu, a.g.e., s. 178.

¹³⁹ Arapça kemer ve kubbe anlamında tak isminden gelir, asıl yazılışı ve okunuşu takiye olarak geçmektedir. Bkz. Şemsettin Sami, a. g. e., s. 48.

¹⁴⁰ İçi boş, kof anlamında kav kökünden yapılmış bir isimdir; vaktiyle başa giyilen şey ki ekseriya pamuklu ve yüksekçe olup üzerine sarık sarılarak yapılır. Bkz. Şemsettin Sami, a. g. e., s. 131.

kavuk vardır. Bunlar; Kallavi¹⁴¹, Mücevveze¹⁴², horasani¹⁴³, selimi¹⁴⁴, yusufi¹⁴⁵, örf¹⁴⁶, kâtibi¹⁴⁷, molla kavuğu¹⁴⁸ ve tac¹⁴⁹ olarak bilinmektedir.¹⁵⁰

2.2.3. Pantolon, İstanbul ve Redingot

Pantolon¹⁵¹ Sultan II. Mahmud zamanında yapılan kıyafet inkılabı ile şalvar ve çakşırın yerini olarak “pantol” olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde Osmanlı İstanbul’una gelen İtalyan yazar Edmundo De Amicis, “Her yıl binlerce şalvar düşüyor ve bacaklara binlerce pantolon çekiliyor”.¹⁵² ifadesiyle Osmanlı erkek giyiminde pantolonun önemini göstermektedir. Yenileşme döneminde yapılan Osmanlı kıyafet düzenlemesi ile özellikle bu dönemde askerlerin Avrupalı tarz giydirilmesi gerektiği, sivil memurların ise serbest bırakılması uygun görülmüştür. Bu dönemde üst tarafı dar, diz kapağından aşası geniş olmakla beraber paçaların altında ayakkabıların görünmediği, üst tarafının ise bol olduğu farklı şekillerde pantolonlar görülmektedir. Pantolon, edebiyat tarihimizde “Katibim Türküsünde geçmekte olup ilgili dördlük şu şekildedir: ¹⁵³

Üsküdar’a gider iken aldı da bir yağmur
Katibimde setire uzun eteği çamur
Katibim uykudan uyanmış gözleri mahmur
Kâtip benim ben kâtibin el ne karışır
Katibime setire pantol ne güzel yarışır

İstanbul (setire-pantolon),¹⁵⁴ askeri bir kıyafet olarak ortaya çıkmasının yanında İstanbul halkı tarafından giymeye başlaması ile terziler tarafından yeni bir tür olarak “İstanbul” kıyafet

¹⁴¹ Sadrazam ve Vezirlere mahsus kavuğa verilen addır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 125.

¹⁴² Devlet ricaline mahsus kavuktur. Şemsettin Sami, a. g. e., s. 185.

¹⁴³ Yüksek memurların, bürokratların giydiğidir. Şemsettin Sami, a. g. e., s. 225.

¹⁴⁴ Devlet erkânının giydiği kavuklardır. Şemsettin Sami, a. g. e., s. 285.

¹⁴⁵ Yine devlet erkânına aittir. Şemsettin Sami, a. g. e., s. 305.

¹⁴⁶ Ulemanın giydiği kavuk ismine verilen addır. Şemsettin Sami, a. g. e., s. 112.

¹⁴⁷ Sarık şeklinde olur, katiplerin giymesi uygun görülmüştür. Şemsettin Sami, a. g. e., s. 124.

¹⁴⁸ İlmiye mensuplarına aittir. Şemsettin Sami, a. g. e., s. 131.

¹⁴⁹ Şeyh’lerin giydiği kavuklardır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 85.

¹⁵⁰ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 154.

¹⁵¹ Alafranga kıyafette belden aşağı giyilen kisvenin adı; Frenkler iç donunu da vücudun belden aşağısını örten ve bacaklara ayrı ayrı geçirilen her libasa pantolon derler. Bkz. Şemsettin Sami, a.g.e., s. 57.

¹⁵² Amicis, a.g.e., s. 175.

¹⁵³ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 191.

¹⁵⁴ Makamı resimde giyilen, düz yakalı ve önü ilikli çuha libas olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Şemsettin Sami, a.g.e., s. 45.

modası ortaya çıkarılmıştır.¹⁵⁵ Sivil memurlara zorunlu tutulması ile Avrupalı olmak isteyen dönemin genç erkekleri tarafından kolayca benimsenmiştir. Fakat yaşlılar için durum tam tersineydi; çünkü kolalı gömleğin içine girip, boğazına kaskatı kolalı yakayı takmak, üstüne de boyun bağını bağlamak pek kolay olmamıştır. Redingot ile arasındaki fark göğsünün tamamen kapalı olması ile kolalı düğmelere veya kravata lüzum olmamasıydı. Bu yüzden sivil memurlar tarafından daha çok tercih edilmiştir. Etek kısmı ise redingot gibi diz kapağına kadar uzanmaktaydı; lakin göğüs kısmı kendi kuşağından yapılan 5-6 düğme ile kapatılırlardı.¹⁵⁶

Redingot,¹⁵⁷ II. Abdülhamid zamanında İstanbulun yerine giymeye başlanmış ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında giymeye devam etmesine rağmen ilerleyen dönemlerde modası geçerek ortadan kaybolmuştur. Siyah ve gri renkte yapılan redingotlar farklı anlam taşımalarından dolayı farklı mekanlarda giyilmesi uygun görülmüştür. Siyah redingotlar daha çok sivil memurlar tarafından özel gecelerde veya ziyaretlerde tercih edilirken; gri redingotlar ise aşırı alafranga gençler tarafından giyilirdi. Ayrıca redingotun tamamlayıcı olarak görülen pantolonla aynı kumaştan yapılarak uyum sağlanması istenirdi.¹⁵⁸

2.2.4. Gömlek veya Mintan

Gömlek,¹⁵⁹ 19. yy. Osmanlı toplumunda yaygın kullanılan elbiselerden biridir. Değişen moda anlayışında erkeğin kıyafetinde şık ve çekici olma özelliği ön plana çıkmıştır. Erkek ve kadınların giydikleri gömlekler kumaş özelliği ve kesim biçimleri olarak farklı çeşitleri tercih edilmekteydi. Yapılış şekli açısından ince, yumuşak bezlerden elde edilmesine dikkat edilirdi. Kadın veya erkek kibar gömlekleri de bürüncükten olur ve “*helâli, helâli gömlek*” diye anılmaktaydı. Ayak takımı, amele, uşak ve kayıkçıların gömlekleri ise kaba bezden (Trabzon bezi)¹⁶⁰ yapıldı¹⁶¹ Yenileşme döneminde Avrupaî tarzda “*Frenk gömleği*” giymeye başlanmıştır. Genellikle beyaz rengi tercih edilirdi ancak “benekli açık havaî” veya mavi gibi renkler de seçilirken kullanılırdı. Ham ipekten olanları kalem efendileri tarafından giymekteydi. Genellikle toplumda Avrupaî tarzda giyinen

¹⁵⁵ Koca, a.g.m., s. 73.

¹⁵⁶ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 140.

¹⁵⁷ Ceketi uzun etekli olan alafranga bir erkek kostümünün adıdır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 187.

¹⁵⁸ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 200.

¹⁵⁹ Doğrusu gönlektir; “gön” deri, “ten” demektir. “Gönlek” çıplak tene giyilen şey demektir; erkek gömleklerinin eteği dizden yukarda kalır ve belden aşağı iç donunun içine sokulur; kadın gömlekleri ayak bileklerine kadar uzun olur, ama aslında bu çamaşır bedeninin üst tarafını örter. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 63.

¹⁶⁰ Türk bez dokumacılığının en eski şöhretleri arasındadır. Genellikle şehirlerindeki amele, ırgat ve kayıkçı takımının uşakların iç gömlek ve iç donlarının yapıldığı çamaşırılık kaba bezlerden birinin adıdır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 197.

¹⁶¹ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 131.

erkekler veya şık beyler tarafından tercih edilirdi.¹⁶² Diğer şekli olan “mintan” modernleşme sürecinde gündelik yaşamda daha çok kullanılmaya başlanmıştır.

Mintan,¹⁶³ iç gömleğin üstüne giyilir, etek kısmı kalçaya kadar uzanır uzun kollu, düz yakalı olup önü entari şeklindeki gibi yırtmaçlı olan bir gömlek türüdür. Devlet ricalinin aksine halk, mintan giymeyi tercih ederdi; lakin Frenk gömleğini¹⁶⁴ giymeyi tercih etmeyen Müslümanlar da mevcuttur. Çünkü abdest almaya kolları ve yakaları uygun olmadığı için Müslümanlar arasında yayılması zor olmuştur. Daha çok genç erkekler tarafından tercih edilen Frenk gömleğini giyen kişiler bazı kesimlerce “gavur, namaz kılmayan” şeklinde ilham edilmişlerdir.¹⁶⁵ Değişen kıyafet anlayışında Avrupaî tarz giyinen ve modayı takip eden genç erkekler ile buna tepki gösteren daha ziyade yaşlı kesimin çatıştığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan pantolon ve ceketin rağbet görmesi ile Frenk gömleğinin kullanımı azalmıştır.

2.2.5. Yelek, Ceket ve Palto

Yelek¹⁶⁶ gömlek veya mintan üzerine; ceketin altına veya tek başına giyilen kolsuz; önü iki, arkası tek parçadan oluşan bir giysi olup kadınların da yelek giydikleri anlaşılmaktadır. İç ve dış yelek diye iki çeşidi bulunmaktadır: iç yelekler, çamaşırların arasına giren ve vücudu sıcak tutmaya yarayan, kışlık olarak kullanıldığı için pamuklu yelek olarak da adlandırılmaktadır. Dış yelekleri ise esvap giyen kişilerin tercih ettiği görülmektedir. Yenileşme dönemine kadar erkekler kışın ve yazın yelek giymeyi tercih ederlerdi. Yalnız değişim döneminde yazları yelek giymenin dönemin moda anlayışında olmaması nedeniyle kalktığı belirtilmektedir. Yeleklerin kollu veya kolsuz çeşitleri olmakla beraber yenileşme döneminde kazakların, yeleklerin yerini aldığı görülmektedir.¹⁶⁷ Ahmet Rasim, Şehir Mektupları adlı eserinde olgun bir erkeğin kıyafetini “yanardöner jile” olarak ifade etmiştir. Yine eserinde başka bir erkeğin çift sıra düğmeli bir jile giydiğini ifade etmektedir.¹⁶⁸

¹⁶² Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, C. I ve II, Haz: Nuri Akbayar, Arba Yay., s 236- 262.

¹⁶³ Farsça “nimten” isminden alınmadır; eskiden ekseriya “nimten” yazılırdı; mintan halk ağzı söylenişidir. Bkz. kunlanılırdı. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 178.

¹⁶⁴ Avrupa kesimi ceket ve pantolondan mürekkep erkek esvabından giyimi tamamlayan ve yakasına boyunbağı bağlanan gömlektir. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 179.

¹⁶⁵ Koca, a.g.m., s. 73.

¹⁶⁶ Hava alacak surette kolsuz ve ekseriya önü açık (yaka kesimi açık), eteği bele kadar kısa olup mintan üstüne ve ceket, salta, cebken altına giyilir bir giyim şeyinin adıdır. Bkz. Koçu, a.g.e., s. 136.

¹⁶⁷ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 245.

¹⁶⁸ Rasim, *Şehir Mektupları*, s. 189.

Diğer bir yelek çeşidi olan görülen hırka¹⁶⁹ alafranga tarzda tarzında en çok kullanılan kıyafetlerden biridir. Hırka kesimi itibarı ile daha çok dervişlerin giydiği bir kıyafet olarak bilinmektedir. Kolları genişçe, yakasız, önden düğmeli ve ekseriya iki yanı cepli olarak tarif edilmektedir.

Diğer bir giysi türü olan ceket, alafranga bir giysi olup çoğunlukla alafranga takımı olan gömlek, mintan veya yelek üzerine giyilmektedir. Ceketler hem hazır alınabilirken hem de özel olarak diktirmektedir.¹⁷⁰ Diğer taraftan palto¹⁷¹ ise Avrupai tarzda giyilen bir giysidir. Genellikle soğuk hava şartlarında kullanılan palto, kürk olarak da kullanılmaktadır. Diğer erkek kıyafetlerinin aksine palto modası daha seyrek değişmiştir. Kadınlar da palto giymektedir; ama bunlara “manto” denilmektedir. Fakat kadınlar ufak değişiklikler ile erkeklerden farklı olarak üstlükler de giyerler ki onlara da palto denilmektedir.¹⁷² Erkek kıyafetleri arasına kürklerin girmesiyle zaman içerisinde paltoların da kürklü olması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Değişimle birlikte erkeklerin dış kıyafetlerinde de çeşitlilik olmuştur.

2.3. İç Giyilenler

İç giysilerde çeşitlilik fazla yer almazken diğer milletlere göre kullanım farklılığı da mevcut olduğu görülmektedir. İç giysilerin mahremiyet konusu olması sebebiyle bu konu hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Bu bölümde yer alan iç çamaşırlar genellikle gecelik entarilerin ya da günlük kıyafetlerin altına giydikleri giysiler olarak tanımlanmaktadır. Klasik dönem Osmanlı kıyafet anlayışı çerçevesinde iç don¹⁷³ olarak giyilen parçaların evlere alınan parça giysilerden dikildiği belirtilmektedir. Erkek ve kadınlar için var olan iç donların kesimi farklıdır. Eskiden erkekler için var olan iç donların kesimi şu şekilde izah edilmektedir: “ağı bol, paçaları muhakkak ayak bileklerine kadar uzun; beli uçkurluktan, paça ağızları ayağın rahat geçmesi için yırtmaçlı yapıldı ve parçaların iki başına birer paça bağı dikilirdi; belden uçkurla, paçalardan da bağcıklarla bağlanırdı”.¹⁷⁴

1830 tarihine kadar Batı milletlerinin iç çamaşırı kullanmamasına rağmen Doğulu milletler iç çamaşırı giyerlerdi ve giyinmeyenleri de temizlik ile ilgili eleştirirlerdi. Osmanlı devletinde iç çamaşırı olarak ön plana çıkan iç don, rahat ve kullanışlı olmasından dolayı II. Abdülhamid devrine

¹⁶⁹ İki türü vardır. Birincisi dervişlerin giydikleri üst libası, ikincisi ise halk tarafından cübbenin altına veya gecelik entâresi üzerine giyilen dize kadar yahut daha kısa pamuklu libas 'tır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 135.

¹⁷⁰ Rasim, **Şehir Mektupları**, s. 92.

¹⁷¹ “Avrupai kesim kaputun adı” Bkz. Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 137.

¹⁷² Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 190.

¹⁷³ Erkekler için eskiden beri içtimai seviyeye göre donlar; patiskadan, kaba bezden (Trabzon bezi veya Amerikan bezi) gibi örnekler vardır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 98.

¹⁷⁴ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 99.

kadar kullanılıp iç çamaşırın devamlılığı sağlanmıştır. Yenileşme döneminde İstanbul'daki Gayrimüslimler tarafından farklı tarzda ve şekillerde iç çamaşırları kullanmaya başlanmıştır. Avrupalılara göre Osmanlı Devleti'nde iç çamaşır kullanımı daha erken zamanlarda başlamış ve daha çok pamuklu iç çamaşırı tercih edilmiştir.¹⁷⁵

Değişen kıyafet anlayışı ile iç donların öneminin azaldığı ve dünya genelinde iç giysilerin boyunun daha kısa olduğu yeni türlerinin üretimi ve gelişim artmıştır. Yeni üretilen iç giysiler Müslümanların gündelik yaşamına Cumhuriyet döneminde girmiştir. 1910 tarihinde değişen moda anlayışları çerçevesinde piyasalarda iç çamaşırı üretimi artmaya başlamıştır. Yeni iç çamaşırları Osmanlı toplumunda üretilen bebek tulumlarına benzemesinin yanında yenileşme dönemi ile kadın ve erkek plaj kıyafeti olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷⁶

2.4. Gece Giysileri

Gece giysilerinin en önemlisi entari¹⁷⁷ olup aslında bir kadın giysisi olduğu belirtilmektedir; ancak erkeklerin de gece yatağa girerken iç donun üzerine giyilmesi açısından gecelik entâresi adını almıştır. Yaz aylarında beyaz patiskadan yapılan entari, kış aylarında ise beyaz pazenden kesilerek yapıldı. Entari giysisi gece yataarken erkekler tarafından iç donun üzerine giyilen ve her iki çeşidinde de değişmeyen tek unsur beline sarılan kuşak¹⁷⁸ olması dikkat çekicidir.¹⁷⁹ Ahmet Rasim, Fuhuş-i Atik adlı eserinde sabah bir adamın evine gittiğinde sofada sabah kahvesini içen adamın kıyafetini şöyle tarif etmektedir: “Başında beyaz takke, sırtında Şam hırkası, alaca, belden kuşaklı entari, ayakları ise çıplak...”¹⁸⁰ Gelenekler çerçevesinde entari günlük hayatın vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilmiştir. Kadınların bu giysi türünü hala giydikleri ve giysilerini süslemeler ile çeşitli hale getirdikleri entari; kendi kumaşından yapılan bir kuşak ile bağlanır. Entari, 1826 senesinde Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile gerçekleşen kıyafet değişikliği çerçevesinde günlük giysi olarak kullanılmasının yanında sokak giysisi olarak da kullanılmıştır.

Yenileşme döneminde gerçekleştirilen kıyafet düzenlemeleri ile entari hiçbir zaman iç donun üstüne giyilmemiştir. Bununla beraber iç donun üstüne giyilen şalvarın da üstüne çakşır¹⁸¹ giyilerek

¹⁷⁵ Emiroğlu, a.g.e., s. 221.

¹⁷⁶ Emiroğlu, a.g.e., s. 222.

¹⁷⁷ Kelimenin aslı Türkçedir. Elif harfi ile yazılır, Araplar bu Türkçe ismi almışlar, ayın harfi ile yazarak anteri demişler. Kadın ve erkekler iç çamaşır ve iç donunun üstüne geceleri yatağa girerken giydikleri ve bazen evin içinde onunla dolaştıkları uzun bir gömleğe de gecelik entâresi denmektedir. Bkz. Şemsettin Sami, a.g.e., s. 112.

¹⁷⁸ “Beli sıkı tutmak için sarılan uzun ve dar kumaş, şal vesaire...” Eski Türk giyim-kuşamında hem erkekler hem de kadınlar için çok önemli bir yeri vardır. Bkz. Şemsettin Sami, a.g.e., s. 125.

¹⁷⁹ Tercüman, a.g.e., s. 156.

¹⁸⁰ Rasim, **Fuhuş-i Atik (Eski Fuhuş Hayatı)**, Avrupa Yakası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 110.

¹⁸¹ Erkek esvabının iç donu üzerine giyilen bir pantolon çeşidi olarak görülmektedir. İki çeşittir ve her iki çeşidi de mürahiklik çağından başlayarak yaşları kırk beşin altında genç erkekler ve bilhassa koşarlı hizmet erleri, asker ocaklarında

onun üstüne entari giyilmesi uygun görülmüştür.¹⁸² Yeni kıyafet düzenlemesi ile erkekler çakşır ve şalvarın üstüne sokak entarilerini giymeyi bıraktılar. Ama bazı genç ve yaşlı erkekler iş saatlerinde iken sokağa gecelik entarileri ile çıkmışlar ve zamanla gündelik yaşam giysisi haline gelmiştir. Yaşanan bu değişim üzerine ilk defa 1909'da Üsküdar mevkiinde sokağa gecelik entarisi ile çıkılması yasaklanmıştır. Erkeklerde, kadınlara göre gecelik entarileri mevsimsel olarak farklı tarzda yapılmaktadır. Diğer taraftan kadın gecelik entarilerinin yakasının açık olduğu, kordela ile bağlandığı ve daha çok pembe ve süt mavisi renklerin tercih edildiği görülmektedir.¹⁸³

2.5. Ayağa Giyilenler

Çorap¹⁸⁴ el örgüsü ve makine örgüsü olarak üretilerek satın alınmakla beraber evde de örülmesi mümkün olan bir giysi türüdür. Daha çok evde örme şeklinde üretilen ve çarşı, pazarlarda satılan çoraplar; kadın ve erkek giysi türü olarak iki çeşide ayrılmaktadır.¹⁸⁵ Genellikle kadınların çorapları erkeklere göre çeşit ve renk açısından daha çeşitlidir. Diğer taraftan çoraplar şekil olarak ve giyildiği yerlere göre farklı isimler almaktadırlar. Bunlar kısa konçlu, uzun konçlu, ajurlu, düz renkli, bagetli-desenli, futbolcu çorabı veya varis hastaları için üretilen çoraplar gibi çeşitleri vardır. Bununla birlikte ipliğinin çeşidine göre üç çeşide ayrıldığı bilinmektedir. Üretilen çorapların çoğu ipekten veya yünden üretilmekle beraber Bursa şehri önemli ipek üretim merkezleri arasında yer almaktaydı. Bursa'da üretilen çoraplar deve diken ipliğinden yapılma siyah üstüne sarı çiçek işlemelerinin yapıldığı çoraplardır.¹⁸⁶ Kıyafetlerin moda merkezi olan İstanbul, çorapların üretimi ve pazar olanakları açısından merkezi bir konumda yer almaktadır.

Sokak kıyafeti olarak kabul edilen ayakkabılar, değişim ve dönüşüm çerçevesinde üç farklı şekilde incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi Potin;¹⁸⁷ incik kemiklerin üstüne kadar çıkan veya "potin bağı" ile birbirlerine bağlanan yahut düğmelerle birbirlerine iliklenerek kapatılması sağlanırdı. Yalnız düğmeli olan potinler kibar beyefendiler tarafından giyilirdi. İşçi sınıfı, askerler veya ameleler için yapılan potin türüne ise "Postal" ismi verilmektedir. Modaya uyan genç erkeklerin isteklerini karşılamak için üretilen potinlerin bazı devirlerde sivri burunlu, maskaretalı olup

neferler, çavuşlar gibi hizmet eden ve türlü isimleri olan uşaklar tarafından giyilmektedir. Çakşır, belden uçkurluğuna geçirilmiş bir uçkur ile bağlanırdı. Bkz. Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 227.

¹⁸² Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 109.

¹⁸³ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 110-111.

¹⁸⁴ "Ayağa giyilen örme şey" anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Koçu, a.g.e., s. 86.

¹⁸⁵ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 85.

¹⁸⁶ Rasim, **Şehir Mektupları**, C. III ve IV. s. 103.

¹⁸⁷ Erkeklerin giydiği kısa konçlu Avrupa biçimi bir ayakkabının adıdır. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 287.

olmaması, alçak veya yüksek topuklu olması önemlidir. Diğer bir çeşit olan çamur lastikleri ise genellikle kış aylarında tercih edilirdi.¹⁸⁸

Değişen ve dönüşen kıyafetlerde son olarak oluşan ayakkabı türü olarak İskarpın¹⁸⁹ daha çok avamlarının ayaklarına giydiği yemeni¹⁹⁰ andırması açısından bazı çevrelerce yadırganmıştır. Deri cinslerinin veya kalıp biçimleri farklı olmakla beraber bir yıl içerisinde en az iki farklı seçenekte iskarpın moda tarzlarında görülmektedir. İskarpının yayılması ve geliştirilmesi İstanbul da mütareke yıllarına müteakiben olduğu belirtilmektedir.¹⁹¹ Ayakkabıların son halini almaya başladığı iskarpine göre kaba olarak adlandırılan kundura¹⁹² mestlerin üzerine giyildiği veya mest derisinden yumuşak bir şekilde yapılan; bir diğer ise taban kısmı tahtadan yapılarak “galoş” isminin verilmesinin kundura ayakkabısının çeşit olarak vurgulanmak istenmesidir. Diğer taraftan evlerin içerisinde terlik olarak kullanılan ve ismine dolanan denen bir giysi türüdür. Eşkal-i Zaman adlı eserde bu konu hakkında şu bilgiler verilmektedir: “...postalın üzerine dil gibi sarkan dolak ucunu içeri doğru kakıştıran bir adamın”¹⁹³ görülmesi ile ortaya konmuştur.

2.6. Aksesuarlar

Aksesuarlar, kadınlara kendilerini beğendirmek için giysilerinin tamamlayıcısı olarak kullanmalarının yanında elbiselerin daha şık görünmesi için yaygın olan kullanmaya başlamışlardır. Erkekler de tıpkı bayanlar gibi şık görünme ihtiyacı duymuşlardır. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni aksesuarların yanında eski aksesuarları da kullanmaya devam etmiştir. Kişilere özel olan bu aksesuarların çeşitleri vardır. Bunlar arasında mendil, Frenk gömleğini tamamlayıcılar yakalık, boyunbağı, kol düğmesi eldiven, şemsiye, saat ve atkılar yer almaktadır. Yenileşme döneminde kıyafet çeşitliliğinin arttığı görülmektedir.

Mendil¹⁹⁴ erkek giysilerinde Avrupaî tarz aksesuar olarak ceketin sol cep kısmına çeşitli şekillerde takılmaktadır. Mendil çeşidinin beyaz bir keten veya ipekten olması kişinin şık olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Renkli olarak üretilen erkek mendilleri kişilerin zevklerinin

¹⁸⁸ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 197.

¹⁸⁹ “Fransızca eskarpın’dan konçsuz, yarım konçlu zarif ayakkabı, alafranga hafif kundura”. Bkz. Şemsettin Sami, a.g.e., s. 87.

¹⁹⁰ “Kısa kenarlı, kırmızı ve sair siyah renkte sahtiyandan yapılı kaba pabuç ki avam giyer”. Yüzyıllar boyunca asker ve halk tarafından giyilmiştir; ökçeli ve üstü açık bir ayakkabıdır. Bkz. Şemsettin Sami, a.g.e., s. 151.

¹⁹¹ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 140.

¹⁹² 1-2 parmak topuklu, ökçe altı demir nalçalı, taban altı kabaralı (demir çivili) ağır ve kaba ayakkabı olan kundura aslında erkek ayakkabısı olmasına rağmen kadınlar tarafından da giyilmektedir. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 141.

¹⁹³ Ahmet Rasim, **Eşkal-i Zaman**, Türk klasikleri, MEB Yay., Ankara, 1992, s. 13.

¹⁹⁴ “Asıl Arapça mindil’dir; gözyaşı, yüz, burun, el silmeye mahsus olarak cepte taşınır pamuk, keten yahut ipekten dört köşeli dokunmuş, kumaş parçası; el mendili, burun mendili, ipek mendili gibi çeşitleri vardır”. Bkz. Şemsettin Sami, a.g.e., s. 221.

bir belirtisi olmasının yanında karşı cinsin etkilenmesini de sağladı. Osmanlı geleneğinde duygu yüklü mendillerin hatıra olarak saklandıkları belirtilmektedir.¹⁹⁵ Erkeklerin eski devirlerde enselerine veya kuşaklarına takarak kullandıkları mendil alafranga giysinin şık olması için tercih edilirken ile hem alaturka hem de alafranga bir giysi türü olarak ortaya kullanılmıştır.¹⁹⁶ İhtiyaç olması dahilinde erkeklerin yanında taşımalarının gerekli görüldüğü mendiller; genellikle ceket ceplerinde taşınır, beyaz renkli ve keten olmasına dikkat edilirdi. Diğer taraftan ucu dışarı sarkan mendillerin daha renkli ve kıymetli olduğu dönemin eserlerinde belirtilmektedir.¹⁹⁷

Frenk gömleği batılı bir giysi türüdür. Ancak bu gömleğin tamamlayıcısı niteliğinde olan yakalık, boyun bağı ve kol düğmesi genç erkekler tarafından tercih edilmiştir. Yakalık daha çok özel davetiyelerde tercih edilirdi. Boyunbağı¹⁹⁸ diğer ismi ile kravat, 1853 Kırım Harbinden sonra İstanbul'da görülmeye başlanmıştır. Genellikle genç erkekler arasında kullanılan boyun bağları farklı renk ve şekillerde alafrangalığı temsil eden moda anlayışı çerçevesinde gelişmiştir.¹⁹⁹

Eldiven²⁰⁰ genel Türk giysileri arasında yer almakla beraber süs eşyası olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda erkek ve kadın giysilerinin tamamlayıcısı olarak moda anlayışı çerçevesinde Tanzimat devrinden itibaren gerçekleşmiştir. Üç çeşit eldiven günümüze kadar devamlılığını sağlamıştır. Bunlar, birincisi parmakların girecekleri yeri olmayan ve hamam keselerine benzeyen, elin üst tarafından iple bağlanan; ikincisi ayrı olarak baş parmak için özel yerin yapıldığı eldiven; üçüncüsü ise pençe şeklinde olup baş parmak için ayrı bir yer yapılmış olan eldiven çeşididir.²⁰¹

Şemsiye²⁰² çeşitleri olmakla beraber şekil ve renk açısından cinsiyetlere göre birbirinden farklıdır. Erkek şemsiyeleri su sızdırmayan ipekli kumaştan yapılmış olup incelik ve sağlamlık özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Ön plana çıkan çeşitleri bambudan, kiraz ağacı ve gül ağacından yapılanlardır. Erkek şemsiyelerin baş kısmına kime ait olduğu konusunda yazılar yazılmaktadır. Yenileşme döneminde İstanbul hayatında kibar beyefendiler tarafından kullanılan şemsiyelerin, sapları elmastan ve kenarları sırma saçaklı olmasına dikkat edilirdi. Tanzimat devri ile

¹⁹⁵ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 176.

¹⁹⁶ Rasim, **Fuhuş-i Atik**, s. 75.

¹⁹⁷ Reşad Ekrem Koçu, a. g. e., s. 178.

¹⁹⁸ Dört çeşit olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinci çeşidi ortalama şekil ve genişlik açısından kravata benzemektedir. İkincisi; plastron olan geniş bir boyun bağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçüncüsü ise papyon (kelebek) dar ve boydan boya gömleğe gelen bir şekildedir. Dördüncüsü fular (çevre), amele ve işçinin boyunlarına attıkları ve terlerini emmek için kullanmışlardır. Bkz. Koçu, a.g.e., s. 48.

¹⁹⁹ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 50.

²⁰⁰ “Ele geçirilen ve deriden, kumaştan kesilip dikilen yahut yün veya pamuk ipliğinden örülen el mahfazası; ellik, elcik de denilmektedir”. Şemsettin Sami, a.g.e., s. 178.

²⁰¹ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 107.

²⁰² “Güneşin hararetinden korunmada ve yağmur altında da ıslanmamak için kullanılan el çadırı”. Bkz. Şemsettin Sami, a.g.e., s. 123.

sokak hayatının çeşitlenmesi ile özellikle mesire alanlarında kadınlar ile erkekler arasında bir anlamda işaret vasıtası görmesi açısından önemlidir.²⁰³ İlerleyen bölümlerde kadın ile erkek arasındaki iletişim vasıtaları ve mesire alanlarındaki erkek-kadın ilişkileri başlığı altında geniş bilgiler verilecektir.

Saatler değişim ve dönüşüm ile kullanım amaçları de üste taşınması ile zamanın fark edilmesi ve erkek süs eşyası olarak kullanılması açısından ülke genelinde saatçilik önemli bir meslek grubu haline gelmiştir. Modernleşme dönemi ile Osmanlı İstanbul’unda çok kıymetli el işlemesi olan saatler üretilmektedir. Erkekleri ilgilendiren saatler koyun, cep, hançer, kol çeşitleri olmak üzere dört farklı türdedir. Koyun saatleri klasik Osmanlı düzeninde var olan ve hususi olması açısından önem arz etmektedir. İlerleyen dönemlerde oluşan erkek cep saatleri ise Avrupa’dan ithal edilerek fabrika yapımı olan ilk saatlerdir. Zaman içerisinde erkek cep saatlerin inceldi ve bazı parçaları değişmeye başladı. Hançerlerin kabzalarına konarak bir türlü süs eşyası haline getirilen hançer saatlerinin bir örneğinin Topkapı Sarayında örnekleri mevcuttur.²⁰⁴

Atkı, kışın soğuk havalardan korunmak için kullanıldığı bilinmekle beraber süs eşyası olarak da kullanılmaktadır. Fransızca karşılığı “cache-col” denilmektedir; Türkçe karşılığı ise kaşkol olarak geçmektedir. Erkeklerin kullandıkları boyun atkıları pamuklu, yünlü veya kişisel zevklere uygun olarak hazırlanmaktadır. Genellikle evlerde örgü ile örülmekle beraber makine örgüsü şeklinde yapıldığı da bilinmektedir. Gelir durumuna göre kaliteli ve işlemeli atkıların kullanıldığı ve kibar beylerin kendilerini beğendirmek için atkılarını Londra’dan veya Paris’ten aldıkları belirtilirdi.²⁰⁵ Diğer bir aksesuar çeşidi olarak görülen kuşak ve uçkurun hem giysi türü hem de aksesuar çeşidi olması hasebiyle dış giysiler bölümünde açıklanmışlardır.

2.7. Erkeklerin Süslenmesi

Süslenme kadınlara ait bir husus olmasına rağmen Osmanlı İstanbul’unda erkeklerin her dönem boyunca temizlik ve kıyafet konusunda kendilerine dikkat etmişlerdir. Klasik Osmanlı düzenin de erkeklerin süslenmesi bıyık ve sakal üzerinden gerçekleşirken; saç hakkında önemli bir değişim yaşanmamıştır. Erkekler, sakala zaman içerisinde büyük hürmet göstermiştir. Klasik dönemi anlatan seyyahlara göre Osmanlı toplumunda bıyısız bir erkek görmek imkânsız olarak addedilmiştir.²⁰⁶ Sakal kesmek Şark toplumları için uygun görülmezdi; buna bağlı olarak da II. Meşrutiyet yıllarına kadar Osmanlı devletinde sakal kesenin cezalandırılacağı kanunlar tarafından belirtilmiştir. Bireysel hak ve özgürlüklerin gelişmeye başlaması ile Osmanlı devleti içerisinde ilk sakalsız sadrazam olan

²⁰³ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 220-221.

²⁰⁴ Reşad Ekrem Koçu, a.g.e., s. 202-203.

²⁰⁵ Reşad Ekrem Koçu, a. g. e., s. 23.

²⁰⁶ Tercüman, a.g.e., s. 161.

Talat Paşa,²⁰⁷ sakalını kesen son paşa olarak da tarihe geçmiştir.²⁰⁸ Erkekler süslenme aracı olarak özellikle yaşlandıklarında yüzlerini ve saçlarını boyarlardı. Sürme²⁰⁹ çekmek yaygın bir alışkanlıktır. İran ve Türklerde toplumlarında kirpiklerin bütün tüylerinin kömür renginde görünmesi güzellik ve güç işareti olarak kabul edilmiştir.²¹⁰ Erkek, yenileşme dönemi ile artık kıyafetine dikkat etmeye başlamış hatta bunu zorunlu görmüştür. Ahmet Rasim, Şehir Mektupları adlı eserinde bu konu hakkında şöyle bir örnek vermektedir: “Bir gün yanlışlıkla bıyığını ve sakalını yakan zatın, benimle alay ederler diye dışarı çıkmamıştır”.²¹¹ Erkekler özellikle bir davete giderken kıyafetini modaya uygun seçerdi. Ayrıca lavanta sürmeyi ihmal etmezdi. Hatta bazı kibar erkekler bıyıklarını tarar, kirpiklerine sürme çeker, yanaklarına düzgün sürerdi. Erkekler üzerinde yaşanan bu değişim toplumun bazı kesimleri tarafından güzellik işareti olarak gösterilirken; diğer taraftan bazı kesimler tarafından eleştirilmiştir. Şehir mektupları adlı eserde bir genç erkeğin aşk macerasına katılmak için nasıl hazırlandığı ve neler giydiği şu şekilde belirtilmektedir:

“Evde Frenk gömleğinin en muntazamı bir tarafa ayrılır. Kravatın ateşe işaret olan kırmızısı seçilir. Pantolon şilte altına konulup ütülenir, fes kalıba yollanır. Lostrin potinler cilasını alır, paltolar kordonu güderiyle ovulur... keten mendillere ütüyle iltizam verilir. Derhâl rengimiz bir iç fanilasını alır. Gıcır gıcır patiska don giyilir, şarjant çoraplar kemal-i isticalden mavi ipek bağları üzerinde olduğu halde ayaklara çekilir. Saat dokuzda perukara başvurulup sıkı perdaht üstüne lavantalar sürülür. Saçlar yan tarafa bölünerek perçem yerlerine metanet verilir. Bıyıklar fare kuyruğu gibi maşayla bükülür. Hafif pudrayla mutalla latif bir çehreyle aynaya dikkatlice bakıldıktan sonra yüzdeki yanak kılları cımbızla alınır. Birkaç gerdan kırımını müteakip eldivenlikler zorla takılıp taab u zordan alna biriken ter belli belirsiz silinir. Köprü başında losrinlere bir boya çekilir. Baston dayanarak...”²¹²

2.8. Erkek Kıyafetinde Radikal Dönüşüm

Erkek kıyafeti bakımından III. Selim dönemi askeri kıyafetlerin düzenlenmesi ve farklı türden yeni elbiselerin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde genel olarak üste kısa bir ceket alta ise potur giydirilmeye çalışılmışsa da toplumun bazı kesimlerinden görülen tepkiler sonucu bu konudaki yenileşme girişimleri istenilen başarıya ulaşamamıştır. Kıyafet düzenlemesinde dönüm noktası olarak görülen II. Mahmud devrinde askeri ıslahatların yanında sivil memurların ve halkın

²⁰⁷ İttihat ve Terakki cemiyetinin faaliyetlerinde yer almakla beraber II. Meşrutiyet döneminden 30 Ekim 1918'e kadar geçen on yıllık süre zarfında önemli görevler yapmıştır. Bkz. Hasan Babacan, **Mehmed Talat Paşa 1874-1921**, TTK. Yayınları, Ankara, 2005, s. 125.

²⁰⁸ Haluk Şehsuvaroğlu, **Asırlar Boyunca İstanbul Eserleri, Olayları ve Kültürü**, Sayı: 15, S.: 226-240, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1953, s. 229.

²⁰⁹ Arapların gözlerini güneş ışığından korumak için sürme çektikleri söylenir; amber tozundan yapılan sürme genellikle erkekler kullanırdı. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, s. 141.

²¹⁰ Baronne Durand De Fontmagne, **Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri**, İstiklal Kitapevi, Çev. İsmail Yergüz, Yay. Haz. Dr. Erkan Serçe, İstanbul, 2007, s. 300.

²¹¹ Ahmet Rasim, **Şehir Mektupları**, C. I. ve II. s. 170.

²¹² Ahmet Rasim, **Şehir Mektupları**, C. III. ve IV. s. 257-258.

genel giysi düzeni değiştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yeni bir askeri birliğin kurulmasına ve askerlerin kıyafetlerinin yeniden düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Yeni düzenlemede askeri kıyafetlerin vücudun üst kısmında rütbesine göre cepken ve entari yer alırken alt kısmında şalvar yerine sıkma denilen pantolon çeşidi tercih edilmiştir. Kıyafetlerin üstüne yağmurluk giyilirken, sıkmanın yerini potur alarak kıyafetlerin halk arasında yaygınlaşması sağlanmıştır.²¹³

Değişen kıyafet düzenlemesiyle göre terziler özellikle genç erkeklerin isteği üzerine bir pantolon çeşidi olan “İstanbul” ortaya çıkarmışlardır. Bu yeni kıyafetin tamamlayıcısı olarak da yelek ve ceketlerin diz kapağına kadar inen yeni çeşitleri tercih edilmiştir. II. Abdülhamid dönemi kıyafet düzenlemesi siyasi ve toplumsal olaylardan dolayı etkili bir şekilde gelişmemiştir. Ama II. Meşrutiyet döneminde önemli değişimlerin olduğu görülmektedir. Bu devir de “İstanbul” modasının geçtiği ve yerini etek kısmının biraz daha geniş ve uzun olan redingot giysisine bıraktığı görülmektedir. Bu giysi ile Frenk gömleği ve yelek giyilmesi dönemin moda anlayışını ortaya koymuştur. Bu dönemde giyilen giysilerin özellikle de Frenk gömleğinin boğaz ve kol kesiminin Müslümanlara uygun olarak dikilmediği için birçok kesim tarafından kıyafet düzenlemesine karşı çıkmıştır. Diğer kıyafetlerin aksine bu dönem de kıyafetlerde arkası yırtmaçlı olan jaketatayların ön plana çıktığı görülmektedir. Artık askeri ve memur kesimin kıyafet düzenine tam olarak uyduğu görülmektedir. Bunun yanında halk arasında pantolon, ceket, gömlek ve kravat giyimi yaygınlaşmıştır.²¹⁴ Ayrıca yapılan yeni düzenleme ile fes, redingot, pantolon devlet görevlisi olan memurların yeni resmi kıyafeti haline getirilmiştir.²¹⁵ Tanzimat devri önemli kıyafet düzenlemelerin yanında Osmanlı devleti sınırları içerisinde yaşayan bütün halkın eşit olacağını ilan ederek kıyafet eşitliğini de ortaya koyduğu bir dönem olmuştur.

Kıyafetteki değişimin üst tabakada yerleştikten sonra halk tarafından benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde oluşan moda anlayışı doğrultusunda yeni kıyafetler ortaya çıkmıştır. Kıyafet konusundaki değişim ve bunu benimseyen bir kişinin nasıl giyinmesi gerektiğine dönemin eserlerinde yer verilmiştir. Bu dönem de İstanbul’da seyyah Edmundo De Amicis, bu değişimi şöyle tanımlamaktadır. “*Tanzimatçı Türk, çenesine kadar düğmeli, uzun siyah bir İstanbul, koyu renk sübyeli bir pantolon ve fes giyerken, daha cürekâr olanlar önü açık bir setre, açık renk bir pantolon giyer; küçük zarif bir boyunbağı ve ziynetler takar; yakasında karanfil ve elinde bastonu bulunurdu*”.²¹⁶

²¹³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C.: V, TTK Yay., Baskı: 10, Ankara, 2017, s. 63.

²¹⁴ Kütükoğlu, a.g.e., s. 176.

²¹⁵ Donald Quateart, **Osmanlı İmparatorluğu 1700- 1922**, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 221.

²¹⁶ Cebeci, a.g.e., s. 142.

Osmanlı toplumunda erkeklerin bazen kafalarına sarık takması ve bazen de fes takarak sokaklarda dolaşması muhafazakârlar ile alafranga yaşamı benimseyen kişileri karşı karşıya getirmiştir. Muhafazakârlar, II. Mahmut döneminde yapılan kıyafet reformlarının gereksiz olduğunu, yenileşmenin sağlanması için elbiselerin değil de halkın zihin yapılarının değiştirilmesi gerekliliğini savunmuşlardır.²¹⁷ Bununla beraber dönemin önde gelen gazete ve roman yazarlarının oluşturduğu aydınlar tarafından bu olaylar eleştirilmekle beraber erkeklerin nasıl giyinmesi gerektiği konusunda da halkı bilgilendirmeye çalışmışlardır. Bu ortamda yenilik yanlısı kişiler ile alaturka yaşamın devam etmesini savunan muhafazakârlar arasında tartışma devam etmiştir.

2.9. Romanlarda Erkek Kıyafeti

Romanlar, yazıldığı dönemin toplum hassasiyetlerini ortaya koyması açısından önemli bir edebi türdür. Osmanlı devleti yenileşme dönemi ile toplumda meydana gelen değişimler alafrangalaşma²¹⁸ olarak tanımlanmaktadır. Bu dönem romanları arasında Ahmet Mithat Efendinin “Felâton Bey ile Rakım Efendi”²¹⁹ isimli eserinde yer alan iki önemli karakterin birbiri ile karşılaştırması verilerek Tanzimat devrinde oluşan iki zıt kesim ortaya konmaya çalışılmıştır. Felâton Bey zengin bir aileden gelen ancak zamanın şartlarına ayak uyduramayan şık veya züppe tiplmesiyle dikkatleri çeker. Rakım Efendi ise yoksul bir aileden gelmesine rağmen çok çalışarak kendini eğitmiş Fransızca öğrenmiş dönemlerde kendi yetiştirdiği cariye ile evlenip bir beyefendiye yakışır bir hayat sürmüş bir kişi olarak gösterilmiştir. Yazar tarafından eleştirilen Felâton Bey’in kıyafeti şu şekilde tanımlanmaktadır: “*Felâton Bey’in kıyafetini sorarsanız tariften izhar-ı arz ederiz. Şu kadar diyelim ki hani ya Beyoğlu’nda elbiseci ve terzi dükkânlarında modaları göstermek için mukavvalar üzerinde birçok resimler vardır ya! İşte bunlardan birkaç yüz tanesi Felâton Bey’de mevcut olup elinde resim, endam aynasının karşısına geçer ve kendisini resme benzetinceye kadar mutlaka çalışırdı*”.²²⁰ Alafranga yaşama tarzı ile ön plana çıkan Felâton Bey, dönemin giyim-kuşamına aykırı olarak dar pantolon giydiği ve bu konuda muhafazakâr kesim tarafından dışlanarak eleştirildiği sonucu çıkarılmaktadır.²²¹

²¹⁷ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876)**, Çev.: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, Baskı: 2, İstanbul, 2005, s. 32.

²¹⁸ Alafranga kelimesi “alla franca” sözcüğünden türemiş, Frenk usulü yaşama tarzı anlamına gelmektedir. Osmanlı devletinin Avrupai tarzda yaşamak istemesi olarak tanımlanırken; Batılılar tarafından Osmanlı devleti yaşayış tarzı “alaturka” olarak kullanılmıştır. Bkz. İnci Enginün, **Halide Edip Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, M.E.B., İstanbul 1995, s. 15.

²¹⁹ Ahmet Mithat Efendi, “**Felâton Bey ile Rakım Efendi**”, Haz. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 25.

²²⁰ Ahmed Mithat Efendi, **Felâton Bey ile Rakım Efendi**, s. 8.

²²¹ Nagihan Geçer Eren, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Moda Anlayışı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011 s. 64.

Osmanlı Devleti'nde yenileşme dönemi aydınları tarafından eleştirilen sadece genç erkek tiplerini olmamıştır. Bu dönemde yazılan romanlardan olan *Araba Sevdası*²²² adlı eserde elli yaşın üstünde olan erkeklerin genç erkekler gibi giyinmeye çalıştıkları belirtilmektedir. Orta yaşta insanlarında dönemin moda anlayışına uygun olarak “potinlerin keçi derisinden, sol elinde birer tesbih ve sağ ellerinde ise gümüş kakmalı bastonların”²²³ şeklinde tarif edilmiştir. Adı geçen romanın baş karakteri olan Bihruz Bey'in şık kalmak için neler çektiği şu şekilde anlatılmaktadır: “*Kışın mesala zemherir içinde bir açık hava görünce arkasında mücerret süse halel vermemek için dar ve ince ceket, dizlerinin üzerinde ise mücerret süslü görünmek için kadife örtü bulunduğu halde Beyoğlu caddesinde...*”²²⁴ Tanzimat dönemi ile başlayan bu değişim kılık-kıyafette etkili olduğu görülmekle beraber değişime ilk ayak uyduran genç erkeklerin yanında yaşlı erkeklerin de dönemin moda anlayışından etkilendiği söylenebilir.

Modernleşme ile Osmanlı erkeği için yeni tarz bir kıyafet şekli ortaya çıkmıştır. Bunu Ahmet Rasim'in *Şehir Mektupları* adlı eserinde görmek mümkündür.

Birinci derecede şık olanlar için;
“-Menü-
Vişneçürüğü fes.
Yakalığı beyaz, önü üvezi gömlek.
Ünnabi kravat.
Fıstıki ceket, yelek.
Cevizi pantolon.
Kavuniçi iskarpin.
Yanları tek kırmızı çizgili turuncu çorap”
İkinci derecede şık olanlar için;
“Nar çiçeği fes.
Yakalığı beyaz, önü kumru göğsü gömlek.
Leylakî boyunbağı.
Deniz köpüğü ceket.
Samani yelek.
Nohudî pantolon.
Ebrûsu menekşeli çorap.
Kayısı ezmesi iskarpin”.²²⁵

2.10. Gazetelere Göre Erkek Kıyafeti

Yenileşme döneminde kıyafet konusundaki değişim İstanbul'un başkent olmasından dolayı ilk olarak burada gözlemlenmiştir. Bununla birlikte bu değişimlerin halk tarafından öğrenilmesi gazeteler vasıtasıyla sağlanmıştır. Özellikle de 1870'li yıllarda ortaya çıkan mizah gazeteleri dönemin

²²² Recaizâde Mahmud Ekrem, *Araba Sevdası*, İnkılâp Yay. İstanbul, 1985, s. 85.

²²³ Eren, a.g.t., s. 65.

²²⁴ Ekrem, a.g.e., s. 11.

²²⁵ Rasim, *Şehir M. C. III. ve IV. s. 213-214.*

moda anlayışı hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Letâif-i Âsâr,²²⁶ isimli mizah gazetesindeki bir yazıda şıklık yarışında olan kişilerin altı maddede nasıl şık olacakları ve neler giymeleri gerektiğini şu şekilde belirtilmektedir.

- a. Saçlar uzun ve gayet yağlı ve tarak ile öne taranmış ve arka tarafı yani ensesi yarık olacaktır ve şakakları kulaklarının memelerine musavi olurcasına uzun olacaktır.
- b. Eğer var ise bıyıklar (kozmetik) yağı ile yağlanıp gayet sivri ve sakalı dahi önüne taranıp ördek kuyruğu gibi kuyruk olacaktır.
- c. Başında bulunan fesi ufak olup, püskülü mai ve uzun ve yakalık dik olup kafası kazıklanmış gibi yukarı doğru duracaktır ve yeleğin önü ziyade açık ve setri veyahud ceketin etekleri kısa ve pantolon pek ziyade dar ve paçası yarık olacaktır. Eğer arkasına giydiği ceket ise yan cebinde beyaz bir mendil bulunup ucu dışarı çıkacaktır.
- d. Ayakkabıları yani potin gayet dar olup yüzü kesilmiş olacaktır.
- e. İşbu ta'dâd olunan elbise cedid olmayıp eski ve yakası bağlı olup; fakat uşağın giydiği elbise gayet yeni ve temiz olacaktır.
- f. Efendi kira beygiriyle gelip gidip uşak âlâ Arap atı ile gezecektir ve efendinin cebinde tütün kâğıt ile olup uşağın ise cebinde bir âlâ gümüş ve savatlı kutu olup içinde hazır yapılmış sigara bulunacaktır.²²⁷

Mizah gazeteleri bu tür yazılarla halkı bilgilendirip yönlendirirken öte yandan Avrupai tarzda giyinmek isterken gülünç duruma düşenlere de konu almıştır. Mesela kendini beğendirmek düşüncesi ile sokak yaşamında soğuk bir günde bile üşümeyi göze alması veya kışın palto giyilmesi gerekirken modaya uymak uğruna kışlıkları giymemesi mizah gazetelerinde eleştiri konusu olmuştur. Bu dönemde yayın hayatındaki diğer bir mizah gazetesi İbretnümâ-yı Âlem,²²⁸ 27 Ekim 1871 tarihli nüshasında şöyle bir örnek vermiştir: “*Hava ne kadar soğuk olursa olsun şık beyler donacak, titreyecek, pancar gibi kızaracak, yine zarafete halel ve alafrangalığa kelal gelmemek için paltolarını kollarında tutacak ve arkalarına giymek hakaretini kabul ve irtikab etmeyecektir*”.²²⁹

Giyinmek, insanlar için biyolojik zorunluluk olması açısından önemlidir. Değişim ve dönüşüm sürecinde kıyafetin yenileşmesi ticari, ekonomik ve idari yapının etkileşimleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Her ne şartta olursa olsun bu dönemde yaşanan değişimler gazete ve dergilerde

²²⁶ Ülkemizde ilk mizah gazetesi, 1868-1870 arası yayımlanan günlük Terakki gazetesinin, bir ek olarak verdiği ve 1870 senesinde yayımlamaya başladığı, önce Terakki, sonraları Terakki Eğlencesi ve Letâif-i Âsâr adını alan yayındır. (Bkz. M. Bülent Varlık, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yay., 1985, s. 1093., s. 1093.

²²⁷ **Letâif-i Âsâr**, nr.: 26, 1 Temmuz 1871, 12 Rebiülahir 1288, 19 Haziran 1287, s. 2.

²²⁸ İbretnümâ-yı Âlem, aslında önceleri İbret adıyla çıkan Fahir bir gazete idi. Gazetenin kurucusu ve sahibi Aleksan Sarrafyan Efendi'dir. 23 Haziran 1870 tarihinde İbret, bir ay müddetle kapatıldı. Sarrafyan Efendi, gazetesinin adını İbretnümâ-yı Âlem'e çevirerek, 27 Nisan 1871'de adı geçen gazeteyi haftalık bir mizah gazetesi haline getirmiştir. Bkz. Derya Kılıçkaya, *İlk Dönem Mizah Gazetelerinde İstanbul Hayatı*, C. I., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2015, s. 17-18.

²²⁹ **İbretnümâ-yı Âlem**, nr. 28, 27 Ekim 1871, 12 Şaban 1288, 15 Teşrinievvel 1287, s. 1-2.

kültürel değişim çerçevesinde incelenmiştir.²³⁰ Erkek toplumsal alanda etkin konumda yer almaya çalışırken karşı cinsi etkilemek için kıyafet bir araç olarak kullanmak istemiştir. Giyim-kuşam veya moda denilince ilk akla gelen kadınlar olmasına rağmen yenileşme döneminde kadınlar kadar erkeklerin de kıyafetlerinde değişimler yaşanmıştır. İbret Gazetesinde²³¹ erkek kıyafetinin nasıl bir değişim yaşadığı şöyle belirtmiştir:

“(…) Hem de bu zat daha akşamdan üstüne başına bir çeki düzen verir. (Ne yapsın, şayet birisine çatar ise?) Ama nasıl? Fes hani ya geçen değil daha evvelki Kurban Bayramı’nda alınmıştır. Rengi değişmiş ise de ne beis var? Evvelce kiremidi iken şimdi mora tahavvül etmiş. Bunu kızgın kalıba çekip de hani ya bir de parıl parıl parlatış yok mu? Artık doğrusu ya, elbette zevke gider. Ama o saçlar! Herif pomada küpüne düşmüş denilemez çünkü pomada küpte değildir. Veleve ki küpte olsun buna öyle kolay kolay düşülemez. (Sebebinin sormak lazım mı ya, paraya mütevakıf.) Zeytinyağı küpü desek? Ah, oldukça münasip olur. Setreye dikkat etmelidir Evvela kazmir iken sonra atlasa tahavvül etmiş. Parıl parıl yanar. Burası size garip mi geldi? Gelmessin zira biçare setre ne kadar terbiye görmüş bilir misiniz? Eğer ben o kadar terbiye görmüş olsam kim bilir ne kadar parlak bir adam olur idim. Biçare yağlandıkça ütü yemiş, ütü yedikçe parlamış, yine yağlanmış, yine ütülenmiş, yine parlamış. Hâsıl-ı kelâm böyle bir tahavvüle muvaffak olmuş. Boyunbağı küçük şey. Hele beyaz iken maviye tahvil-i renk eden Frenk gömleğini setre setrediyor. Paltonun ağ tarafı dahi setrenin içinde kalmış. Onun da zararı yok. Paçaları tiftiklenmiş, oyulmuş, Arnavut çakşırı paçaları modasını almış. Artık buna da ne diyebilir? Modası bu. Ya potinler? Fakat dikkat isterim. Potinlerin ilmi-i cerri-i eskâldeki maharetleri sahîhan istiğrâb olunacak bir şey. Sahibinin vücudu sıkletini nasıl ve ne güzel taksim etmişler. Sağ ayağındaki nazikâne bir suretle sağ tarafa meyletmiş, sol ayağındaki de sola. Yama yama üzerine gele gele yüzü köselesinden daha kalın olmuş ise de lostrasız değil. Çünkü on paraya. (Herhalde göze aldırılır bir masraftır ya.)”²³²

İbret gazetesinde yer alan bu yazıda dönemin erkek giysileri hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Buna göre Osmanlı erkekleri baş giysileri olarak fes ve sarık giydikleri anlaşılmaktadır. Üst giysisi olarak palto, ceket, setre, yelek, gömlek, yakalılık, boyunbağı kullanılmaktadır. Ancak İstanbul erkekleri arasında ekonomik durumu iyi olmayan kişilerin bu giysileri giymesinin zor olduğu belirtilmektedir. Alt giysisi olarak giyilen pantolonların dönemin moda anlayışı çerçevesinde dar paçalı veya bazı genç erkekler tarafından giyilen yırtık pantolonlar tercih edildiği görülmektedir. Osmanlı gündelik hayatında önemli bir yeri olan ayakkabıların Avrupalı tarz giyme uydurmak için özellikle bu dönemde Beyoğlu tarzları modayı etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu yazı ışığında Osmanlı erkek kıyafeti içerisinde aksesuar olarak baston, tek gözlük ve saat ön plana çıkmaktadır. Yalnız bu aksesuarların sadece genç erkekler tarafından kullanıldığını belirtmek gerekir. Kullanılan giysilerin kişilerin genç-yaşlı, zengin-fakir, şık-züppe, alafranga-alaturka anlayışa sahip olup olmamasına göre değişiklik arz ettiği anlaşılmaktadır. Kıyafetin özel yaşamda nasıl giyildiği, farklı eğlence kültürleri içerisinde nasıl kıyafet tercihlerinin bulunduğu

²³⁰ Fatih Demir, **İbret Gazetesi Işığında İstanbul’da Sosyal ve Gündelik Hayat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 237.

²³¹ İbret gazetesi, Aleksan Sarafyan’ın imtiyaz sahibi olduğu, 27 Şaban 1286 (2 Aralık 1869) tarihinde yayın hayatına başlayan ve muhtemelen 17 Zilkade 1286 (18 Şubat 1870) tarihli 42. sayısını yayınladıktan sonra kapanan Kevkeb-i Şarkî gazetesinin devamı olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Nesimi Yazıcı, “İbret”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: XXI., Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, s. 368.

²³² **İbret**, No: 40, 18 Ramazan 1288 (1 Aralık 1871), s. 2.

günlük yaşamda hangi kıyafetlerin değişim ve dönüşüm geçirdiği de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gazetede yayınlanan yazılar, yazarların bakış açılarına göre ister istemez kıyafet konusundaki değişimden etkilenmiştir. Diğer taraftan eleştirilen kıyafetlerin ilerleyen dönemlerde Osmanlı İstanbul’unda gündelik hayatta kabul gördüğü anlaşılmaktadır. İstanbul erkeğinin günlük hayatta kullandığı kıyafetler ve bu konudaki değişim bir parça üzerinden Osmanlı toplum yapısının bütünü hakkında çıkarımlar yapılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EĞLENCE VE SOKAK YAŞAMINDA ERKEK

3.1. Gündelik Yaşamın Yeni Sokak Düzeninde Erkek

Osmanlı İstanbul’unda gündelik yaşam erkek egemenliğinde gerçekleşirken yaşanan değişimle birlikte kadının sosyal hayatta yer alması sonucunda eğlence ve sokak yaşamın nasıl gerçekleştiği konusunda gündeme gelmiştir. Yenileşme dönemi gazete ve romanlarında medeni erkek ve kadın yaşamının nasıl olması gerektiği hakkında bilgiler vermektedir. Bu eserler bazen devletin ileri gelenleri tarafından yazılırken bazen de adab-ı muaşeret başlığı altında ortaya konulmuştur.

Osmanlı İstanbul’unun gündelik yaşamı yönetici sınıfı ve reayanın değişen toplum düzenine uyum sağlama ve bir arada bulunma anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. Bu bağlamda gündelik hayatın gerçekleştiği farklı sosyalleşme mekanlarının varlığı ön plana çıkmıştır. Toplumda bulunan kişilerin bir arada yaşamını sağlayan üç önemli mekân bulunmaktadır. Bunlar; çarşı, hamam ve Pazar olarak belirtilmektedir. Klasik dönem İstanbul halkı içecek, temizlik ve ticaret ihtiyacı etrafında sokak ve gündelik yaşamını şekillendirmiştir.²³³ İstanbul’un Osmanlı Devleti’nin topraklarına katılması ile şehir yaşamına bağlı olarak sokak düzeni hakkında bazı değişimler yaşanmıştır. Bununla birlikte iki kültürün bir arada sentez edilerek oluşturulan şehir planlamasının yanında gündelik yaşamda gelişen ve değişen uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede İstanbul’da sokak yaşamında kısmi değişimlerin yanı sıra Lale devrine kadar pek fazla değişimin olmadığı görülmüştür. Eski İstanbul’da gündelik yaşamda ortak kullanım alanı olarak görülen sokak hayatının cinsiyet bağlamında fazla çeşitli olmadığı belirtilmektedir. Bunun yanında eğlence yaşamının erkeklere göre düzenlendiği ve aktivitelerin az olduğu söylenebilir. Fakat yenileşme dönemi ile değişen sokak yaşamına ilaveten eğlence yaşamının da çeşitlendiği gözlemlenmektedir. Kadının kamusal alanda yer alması ile erkek yaşamında oluşan değişimin en önemli göstergesi iletişim yerlerinin ve iletişim biçimlerinin değişmesidir. Yenileşme döneminde sosyalleşme mekanlarının ve sosyalleşme aktivitelerinin artış gösterdiği görülmektedir. Bu durumda değişen sokak yaşamı ve eğlence hayatında kadın yaşamındaki değişime bağlı olarak erkek hayatında nasıl bir değişimin meydana geldiği incelenmeye çalışılacaktır.

²³³ Ahmet Yaşar, “İstanbul’da Sosyalleşme Mekanları”, *Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Toplum Bölümü, Edit: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, içinde S. 324-335, İstanbul, 2015, s. 324.

Modernleşme sürecinde kadının sokağa çıkması ile hem sokak hayatı değişmiş ve bu durum kadın-erkek ilişkilerinin farklılaşmasını sağlamıştır. Kamusal alanların öne çıkan özelliği ise Osmanlı sosyal hayatını en iyi şekilde yansıtmıştır. Abdullah Cevdet eserinde sokak yaşamında bireyi şöyle tanımlamaktadır: “...sokakta bulunduğun vakit dahi, bir cemiyette, bir salonda bulunduğu gibi olmalı” dır.²³⁴ Yenileşme dönemi sokak yaşamında bireyin dikkatli davranmasının yanında yaşanılacak değişimlere uygun hareket etmesi gerektiği belirtilmektedir.

Osmanlı Devleti’nde gündelik yaşam içerisinde sokak hayatının önemi azımsanmayacak kadar büyüktür. Yenileşmenin ilk dönemindeki çalışmalarda Tanzimat Fermanından itibaren Avrupaî tarz sokak yaşamı ve buna bağlı olarak mahallelerin şekil olarak değişimesin gerekliliği ortaya konmuştur. Tanzimat Ferman’ının Osmanlı devleti için önemini Halil İnalcık şöyle açıklamaktadır: “Tanzimat bazen, sadece Osmanlı imparatorluğu dahilinde hâkim Müslüman kitle ile tabi Hristiyan kavimler arasındaki münasebetlerin bir safhası olarak düşünülmektedir. Bazen de memleketimizin garp medeniyeti dairesine giriş hadisesiyle bir tutulmaktadır”.²³⁵

Kuruluş döneminde Osmanlı mahalle yaşamında; paşa konağının karşısında küçük bir evkaf kâtibinin aşî boyalı küçük evi ile ilmiye ricalinden birinin kâşanesinin yanı başında yer alan su yolcusunun kulübesinin yer aldığı ifade edilerek sosyal ve ekonomik statü göstergesine göre mahallelerin şekillenmediği ifade edilmiştir.²³⁶ Klasik dönemde Osmanlı devletinde şehirlerin yeniden düzenlenmesi ve sokakların geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda İstanbul sokak düzenine dair düzenlemeler Fatih Sultan Mehmet zamanında yapılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte yapılan yeni düzenlemeler zamanın şartlarına uygun olarak değiştirilmiştir. Yalnız önemli bir değişim sürecinin içerisine girmesi Tanzimat döneminde (1839-1876) meydana gelmiştir. Bu dönemdeki uygulamalar kurulan yeni teşkilat ve meclis sistemi tarafından yürütülmüştür.²³⁷

Osmanlı şehir yaşamı ev, mahalle ve sokak üçgeni içinde gelişme göstermiştir. Bu üçgen aile yaşamını birleştirerek toplumsal bir birlik meydana getirmiştir. Osmanlı toplum yapısı gereği insanlar arasında ev hayatında olduğu gibi sokak yaşamında da saygı çerçevesinde iletişim sağlanmaktaydı. Herhangi bir kamusal sınıfın olmaması sosyal hayattaki ilişkileri olumlu etkiliyordu. Ancak yenileşme çabaları Osmanlı şehir hayatını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca yaşanan değişim bütün şehirleri aynı zamanda ve aynı ölçüde etkilememiştir. Çünkü merkeze olan veya Avrupaî tarz şehirlere coğrafi ve kültürel olarak yakın olanlarda değişim hızlı ilerlemekte ve modern

²³⁴ Meriç, a.g.e, s. 81.

²³⁵ Halil İnalcık, “Tanzimat Nedir?”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Edit: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, S. 29-56, s. 31.

²³⁶ Meriç, a.g.e, s. 84.

²³⁷ Meriç, a. g. e., s. 87.

sokak anlayışı oluşmaktaydı. Diğer taraftan Müslüman halkın yaşadığı Fatih ve Aksaray bölgesi klasik Osmanlı şehir ve sokak hayatına örnek verilebilmektedir.²³⁸

Osmanlı İstanbul'da eski dönemlerden itibaren sokaklar dar olup yollar düzensiz taşlarla çevrilmişti. İstanbul'un şehir düzenlenmesi ve imarı konusunda gerekli değişimlerin yapılmaması sokak yaşamını etkilemiştir. Bunun yanında toplum düzeninde ailenin mahalle yaşantısı bakımından dış dünya ile bağlantısının az olması iş yerlerinin evlere yakın konumda yer alması şeklinde yorumlanmaktadır. Hatta bu dönemde İstanbul'da çıkan yangınlara sebep olarak sokak düzeni ve evlerin ahşap yapıda inşa edilmesi gösterilmektedir.²³⁹ Sokak hayatında devrin en ihtişamlı halini alması XVI. Yy. da gerçekleşmiştir. Şehir-i İstanbul için belediye ve sokak işlerinin düzenlenmesi gerekliliği ortaya konmuştur. Örnek sokak düzenlemesi için ise İstanbul sokaklarından Tahtakale gibi yerlerin sokakları verilmiştir. Bununla birlikte Eyüp, Galata ve Üsküdar semtleri İstanbul sokak ve yerleşim yerlerinden ayrı bir konum ve düzen içerisinde yer almaktadır.²⁴⁰

Osmanlı sokakları kültürel ve ekonomik yapıya bağlı olarak yeterli derecede düzenlenmemiştir. Özellikle İstanbul sokakları bile yeteri derecede geniş değildi. Belediye hizmetleri dâhilinde sokakları genişletilemeye çalışılmıştır. İstanbul sokaklarının dar olması evlerin imar dahilinde yapılmaması ve insanların ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak Osmanlı gündelik sosyal hayatta geceyi sokak dışında yani evde geçirilmek zorunda kalınıyordu. Şehir düzeninde numaraların belediye hizmetleri ile gelmiş olması değişimin yaşandığının göstergelerinden biridir.²⁴¹ Bunun yanında değişen sokak yaşamına bağlı olarak sokakların temizlenmesi ve aydınlatılması konusunda belediye meclisinin kararlar alarak yeni düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Sokakların yeniden şekillendirilmesinde Avrupaî tarz örnek alınarak sokaklar düzenlenmiştir. İstanbul semtleri arasında yer alan Galata ve Pera bölgesi ilk düzenlenen yerler arasındadır. Bunun yanında Beyoğlu bölgesi ise hem sokak yaşamı hem de eğlence hayatı açısından Avrupaî tarz yaşamı yansıtan ilk bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kurulan modern belediyelerle, sokaklar fiziki anlamda ve sosyal hizmetlerin sağlanması kapsamında 19 Yy. da şehirler yeniden düzenlenmiştir.²⁴² Sokakların yeniden düzenlenmesinde ilk ihtiyaç duyulan kısımlar dar olan sokakların genişletilmesi, yaya kaldırımlarının yapılması ve sokakların temizlenmesi olarak görülmektedir.²⁴³

²³⁸ Meriç, a. g. e., s. 92.

²³⁹ Surayı Faroqli, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta çağdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. Elif Kılıç, İstanbul, 2014, s. 183.

²⁴⁰ Ahmet Refik Altınay, **Eski İstanbul (1553-1839)**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 67.

²⁴¹ Arzu Baykara, **İki Savaş Arası (1856-1876) İstanbul'da Gündelik Hayat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 39.

²⁴² İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2011, s. 119.

²⁴³ Meriç, a.g.e., s. 87.

Yaygın kanı Osmanlı şehircilik ve sokak düzenlemelerin batılı tarzda yenilenmesine yönelik çabaların Tanzimat dönemine rastladığı şeklindedir. Bu dönemde düzenleme çalışmaları kapsamında 1839 tarihli²⁴⁴ düzenleme ile sokakların genişletilmesi, mülkiyet kuralları ve yeni şehircilik planları kapsamında belediye meclisi tarafından kamulaştırma çalışmaları yapılarak yeni sokak düzeni oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁴⁵ Belediye teşkilatının kurulması ile eskiden var olan mahalle sakinlerinin sokağa sahip çıkması terk edilmiş, artık belediye hizmetleri ile sokak hayatı düzenlenmeye çalışılmıştır.

Yenileşme dönemi ile şekil açısından değişen sokak düzeni ile şehirlerde yeni sosyalleşme mekanları açılmıştır. Diğer taraftan kadının kamusal alanda yer alması ile önceden var olan mekanların kadın ve erkeklerin bir arada bulunmasına olanak vermediği için yeni mekanlara ihtiyaç duyulmuştur. Erkek, günlük yaşamını sokakta geçirmekle beraber zamanının çoğunu kahvehane veya kıraathanede geçirmektedir. Oluşturulan yeni mekanlar Osmanlı toplumu için modern bir yaşamda olması gereken bir adab-ı muaşeret kuralı gibi görünmektedir. Bu yerlerin başında gelen kahvehaneler ve kıraathanelerin yanında pastahaneler, lokantalar ve oteller de önemli sosyalleşme mekanları olarak görülmektedir.

3.1.1. Kahvehaneler ve Kıraathaneler

Kahvehane, XVI. yy. da Osmanlı İstanbul’unda kahve içmek amacıyla ortaya çıkan ve dünyaya yayılan sosyalleşme mekânı olarak görülmektedir. Genel itibari ile ilk olarak Ortadoğu şehirlerinde ortaya çıktığı ve Osmanlı şehirlerine buradan yayıldığı bilinmektedir.²⁴⁶ Kahve kısa zamanda erkeklerin günlük yaşamında vazgeçilmez hale gelmiştir. Osmanlı toplum yapısını olumsuz etkilediğinde bazı dönemlerde kısıtlamalara maruz kaldığı bilinmektedir. Kahvehanelerin ayırt edici bir diğer özelliği ise sadece yetişkin erkeklerin bir arada bulunmasına olanak sağlamasıdır. Kahvehanelerin, erkeklerin eğlence yaşamında da önemli bir yeri vardır. Dönemin eğlence hayatını yansıtan Karagöz ve Hacivat oyunu genellikle bu mekanlarda oynatılmıştır. Klasik dönem Osmanlı sokak hayatında önemli yeri olan kahvehaneler, gündelik hayatta vazgeçilmez olarak kabul edilen kahve²⁴⁷ içme mekânı olması sebebiyle erkek yaşamında zamanın çoğunu geçirdiği mekân olarak

²⁴⁴ Geniş cadde ve rıhtımların açılması, dar sokak ve çıkmazların kaldırılması, başkentin kentsel alanda köklü bir değişimi, klasik dönem şehir düzeninin tamamen değişmesine yönelik ilk resmî belge 17 Mayıs 1839 da hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Nuri Ergin, **Muhtasar Mecelle-i Umur-i Belediye**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1922.

²⁴⁵ Meriç, a.g.e., s. 85.

²⁴⁶ Ahmet Yaşar, a.g.e., s. 325.

²⁴⁷ Kahve, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1560) içilmeye başlandı. Afrika’dan Habeşistan Valisi Özdemir Paşa tarafından, Yemen yoluyla İstanbul’a getirildi. Kısa sürede halk arasında yayıldı. Varlıklı kişiler, konaklarında kahve pişirmekte görevli kimseler kullanmaya başladı. Sarayda ise Kahveçibaşı’ya bağlı bir kahveciler teşkilatı kuruldu. Bkz. Sennur ve Adnan, a.g.e., s. 123.

göze çarpmaktadır. Erkeklerin kendi aralarında iletişim kurmaları ve gündelik hayatın bazı olumsuzluklarından kaçmak için toplandıkları yer olarak tarif edilmektedir. Bununla birlikte siyasi ve toplumsal olayların ilk çıkış noktası olarak da görülmektedir. Kahvehaneler bazı dönemlerde kısıtlamaya maruz kalmış özellikle IV. Murad, döneminde İstanbul'daki bütün kahvehanelerin kapatılması ve kahve içmenin yasaklanması söz konusu olmuştur. Bu dönemde kahvehanelerin kapatılmasında burada çubuk ve nargile içilmesi sebebiyle çıkan İstanbul yangını olarak gerekçe gösterilmiştir.²⁴⁸ Bu yasaklamalara rağmen kahvehane kültürü bazı değişimler yaşayarak şekil ve düzen açısından günümüze kadar gelmiştir. Özellikle İstanbul semtlerinde gayr-i müslimlerin yaşadığı bölgelerde farklı tarzda devamlılığını sağlamıştır. Osmanlı sosyal yaşamında önemli yeri olan kahvehaneler, bu özelliğinin yanında kamusal bir mekân olması açısından önem arz etmektedir.²⁴⁹ Dönemin gazeteleri tarafından yapılan eleştiriler kahvehanelerin temizliği konusunda ve müşteri ile olan ilişkilerinin düzgün olmaması hususundaydı. Hayal²⁵⁰ gazetesinde yer alan yazıda: “*Bazı kahvelerde fincanın içinde zuhûr eden sinek cenazeleri*”²⁵¹ bulunduğu ve kahvehanelerin kalabalık ve temizlikten yoksun mekanlar olduğu belirtilmekteydi.

Modernleşme dönemi ile değişim gösteren mekanlardan biri de kahvehanelerdir. Kahvehaneler, kıraathaneler olarak insanların kitap okuyup zaman geçirdikleri bir yere dönüşmüştür. Bu dönemde ilk kıraathane Beyazıt okçular başında yer alan Sarafim Kıraathanesidir.²⁵² Kahvehaneden farklı olarak kıraathanede, Tanzimat döneminin yansıtan kişilerin yer alması ve içecek türlerinde yaşanan değişim göze çarpmaktadır. Bu mekanların cemiyetten bazı kimselere açık olduğu belirtilerek kıraathanelerin bu insanların eğitim ve kültürel faaliyetlerine de katkı sağladığı gözlemlenmektedir. Dönemin gazete ve dergileri tarafından kıraathanelerin gerçek amacı dışında kullanıldığı ve genellikle çapkınların mekânı haline geldikleri şöyle belirtilmektedir: “*Kandil de fener de mum da fitil de zamparalık isteyenler Şehzadebaşı 'nda, Direklerarası 'ndaki kıraathaneye devâm etmelidir.*”²⁵³ Kıraathaneler, bireylerin günlük kitap okuma ve sosyalleşme mekânı olmakla beraber bazı zamanlarda kıraathanelerde saç kesilip, müzik çalınır dans edildiği de belirtilmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar, yeni yaşam şeklini kıraathane üzerinden şöyle anlatmaktadır:

Tanzimat'tan sonra insanla beraber kahve zevki de değişti, Viyana ve Paris usulü, duvarlarla aynalarla süslü, sandalye ve masalı kahveler açıldı ve bugün o kadar zevkle dinlediğimiz “Katibim” türküsünde kolalı gömleği ve setresiyle alay edilen İstanbul beyleri bu kahvelerde toplanmaya başladılar. Aziz devrinde birdenbire yayılan gazete zevki yüzünden bu kahvelerin bir

²⁴⁸ Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, Eğitim Kültür ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 367.

²⁴⁹ Ahmet Yaşar, Kahvehane, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, C: Ek- 2, S. 3-5, s. 4.

²⁵⁰ Arap harfli Türkçe Hayâl gazetesi, 30 Ekim 1873'te, Rum asıllı Kayserili, gazeteci ve mütercim Theodor Kasap tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Çingiraklı Tatar gazetesi, öncülü Diyojen gibi kapatılınca veya kapanınca; Theodor Kasap bir yolunu bulur ve kendisinin en uzun ömürlü mizah gazetesi olan Hayâl'i çıkarmıştır. Bkz. Kılıçkaya, a.g.t., s. 20.

²⁵¹ **Hayâl**, nr.: 184, 19 Ağustos 1875, (7 Ağustos 1291), s. 3-4.

²⁵² Ahmet Yaşar, a.g.e., s. 331.

²⁵³ **Letâif-i Âsâr**, nr.: 43, 6 Eylül 1871, 20 Cemaziyelahir 1288, 25 Ağustos 1287, s. 4.

kısmı kıraathane adını aldılar. Beyoğlu'ndan Galata ve Divanyolu'na Beyazıt'a kadar bu kıraathaneler vardı.²⁵⁴

Klasik dönem kıraathanelerin kullanım amacı ve işlevi yenileşme dönemi ile değişime uğramış ve kıraathanelerin asıl amacı dışında kullanıldığı zamanlar olmuştur..

3.1.2. Pastahaneler

Yenileşme dönemi ile evin fonksiyonel açıdan değişmesine bağlı olarak çalışma hayatı evin dışarısına itilmiş, kamusal alanda erkek ve kadının bir arada bulunmasına imkân veren yeni sosyal etkinliklerin düzenlenmesine yarayan yeni mekanlar ortaya çıkmıştır. Bu değişim ilk önce cadde ve sokakların fiziki düzenlemesi ile gerçekleşirken sonrasında ise sosyal ilişkilerin rahat ve özgür bir ortamda gerçekleşmesi için pastahane gibi yeni mekanlar açılması ile daha ileriye taşınmıştır. Bu mekanların genellikle Beyoğlu semtinde açılması burada yaşayan halkın ve semtin ekonomik ve ticari getirisinin fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Yenileşme döneminde kadının kamusal alanda etkin olmaya başlaması ile karşı cins ile bir arada bulunacağı yeni sosyal etkinlik yerleri açılmıştır. Açılan bu yerlerin adab-ı muaşeret kurallarına uygun yerler seçilmesinin yanında mekânda nasıl davranılması gerekliliği de ortaya konmuştur.²⁵⁵ Yaşanılan bu süreçte bir kızın pastahaneye gitmesi ve orada nasıl davranması konusunda Safveti Ziya'dan şöyle bir öneri gelmektedir. *“Ona göre bir genç kız pastaneye birkaç arkadaşı ile gidebilir. Herhangi bir mecburiyetten dolayı yalnız gitti ise; pastaneye oturmuyup ayakta bir şeyler yiyerek derhal parasını tediye ve avdet etmelidir. Ayrıca tanıdığı delikanlılara ancak bir baş selamı verir. Delikanlının, genç kıza bir şey ikram etmesi ise adab-ı muaşeret açısından doğru değildir”*.²⁵⁶ Yaşanılan bu durumlarda genç kızların zaman zaman tek başlarına dışarı çıkmaları gerektiğinde sokakta ve sosyal mekanlarda nasıl davranmaları gerektiği belirtilerek kurulan sosyal ilişkilerin topluma uygun olması amaçlanmıştır. Bu gelişmeler ışığında sosyal yaşamda yapılmak istenilen; kamusal alanda kadın ve erkeğin bir arada ve özgürce yaşamasını sağlamaktır. Diğer taraftan toplumun bazı kesimleri bu davranış biçimlerini eleştirerek hanımlara mahsus özel yerlerin açılmasını istemişlerdir. Yaşanılan değişim sürecinde kadınların sokağa çıkarak erkeklerle bir arada bulunabilmesi veya bir mekânda oturabilmesi devam eden süreç içerisinde bazı çevrelerce kabul edilmesine karşın, bazı kimseler tarafından ise alay konusu haline getirilmiştir.

3.1.3. Lokantalar

İstanbul halkı yenileşme dönemi ile sokak yaşamının canlanmasıyla ve sokakta çeşitli etkinliklerin düzenlenmesine ayak uydurmaya çalışmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet yıllarından sonra

²⁵⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 63.

²⁵⁵ Meriç, a.g.e., s. 90.

²⁵⁶ Safveti Ziya, **Adab-ı Muaşeret**, Marifet Matbaası, İstanbul, 1927, s. 47-48.

ülkeye gelen yabancı kişilerle gerçekleşen etkileşim önemli değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Mesala İstanbul'a gelen Ruslar yemek yeme alışkanlıkları ve çeşitlerinin değişmesine yol açmışlardır. Bireyler artık evlerinde yemek yeme alışkanlıklarından vazgeçmiş; lokantalar kurarak yeni sosyal iletişim alanları ortaya çıkarmışlardır. Rus ihtilali sonrasında İstanbul'a yoğun bir şekilde gelen Ruslar, yerli halk üzerinde önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuşlardır. Bu dönemde bireyler onları örnek alarak yenileşme döneminde var olan "moda" kavramı üzerine kendilerini şekillendirmeye çalışmışlardır.²⁵⁷ Bu dönem de ortaya çıkan lokantalar; bireyler arasında etkileşim kurmalarının yanında ev hayatının dışında eğlenme ve yemek ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Diğer taraftan lokantalar, erkek ve kadınların bir arada bulunmalarına imkân tanınması ve önemli buluşmaların gerçekleştiği yer olmasının yanında gece yapılacak aktivitelere karar verme yeri olması açısından önemliydi.

Yenileşme döneminde yeni açılan lokantalar, farklı medeniyetlerin yemek çeşitlerinin bir arada sergilenmesinin yanında nasıl yemek yenilmesi konusunda Avrupaî tarz adab ve kuralların öğretilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca aydınlar tarafından lokantalarda adab-ı muaşeret kurallarına uygun olarak nasıl davranılması gerektiği belirtilmiştir. Ortaya çıkan lokantaların bazı çevrelerce eleştirildiği ve bu durumların mizah gazetelerine konu olduğu görülmektedir. *"İstanbul'da öyle bir lokanta açılacak ki garsonları hiç olmazsa haftada bir kere olsun ellerini yıkayacaklar ve müşterilere yemek getirirken ağızlarında olan cigaraları bir yere bırakacaklar. Bu lokantaların havlu ve peşkir takımları üç ayda bir kere mutlaka yıkanacak"*.²⁵⁸ Verilen örnek ışığında lokantaların, temizlik konusunda yeterli derece de uygun olmadığı ve yemek yenilen ortamda sigara içilerek adab-ı muaşeret kurallarının hiçe sayıldığı görülmektedir. Lokantalarda geç vakte kadar oturulup eğlenildiği, yemek yedikten sonra da likör ve kahve içildiği belirtilmektedir.²⁵⁹ Klasik Osmanlı sosyal yaşamında evde yemek yeme alışkanlığından dolayı aile içi etkinliklerin düzenlenmesi ve erkeğin evde daha çok zaman geçirmesi teşvik edilmekteydi. Oysa yenileşme dönemi ile artan ihtiyaçlar ve Batılı olma merakı erkeklerin sokakta daha fazla zaman geçirmelerinden dolayı lokantalarda yemek yiyerek bu ihtiyacı gidermesi her geçen gün artmıştır. Yaşanılan bu değişim açık alanların aksine kapalı alan olarak geçen lokantalarda kadın ve erkeklerin bir arada bulunmalarını sağlamıştır.

Bu dönemde değişen yemekler ve içecekler konusunda adab-ı muaşeret kurallarına uygun olarak nasıl davranılması gerektiği konusunda eserler ortaya konarak halk bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Yemekteki araç ve gereçlerinin nasıl kullanılacağı içecekleri hangi bardakla içmenin doğru olduğu gibi Avrupaî tarz yemek kültürü hakkında İstanbul halkına bilgi verilmeye

²⁵⁷ Meriç, a.g.e., s. 92.

²⁵⁸ **Hayâl**, nr.: 44, 26 Mart 1874, (14 Mart 1290), s. 2-3.

²⁵⁹ Meriç, a.g.e., s. 93.

çalışılmıştır.²⁶⁰ Yemeklerin nasıl pişirilmesi ve sofraya konmadan önce yeni ortaya çıkan yemek çeşitlerinin nasıl hazırlanması gerektiği konusunda bilgiler verilerek Osmanlı vatandaşlarının Batılı kişiler önünde küçük duruma düşmeleri engellenmek istenmiştir.²⁶¹

3.1.3. Oteller

Yaşanılan gelişmeler ışığında insanlar çalışma, yeni yerler görme ve seyahat etme arzuları çevresinde yeni mekanların inşa edildiği bilinmektedir. İnsan yaşamında refah seviyesinin artması ile yeni yerler görme ve bu yerlerde kalma ihtiyacından dolayı otellerin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bazı toplumlarda konaklama ihtiyacı olan insanlardan kâr amacı için inşa edilen oteller, diğer toplumlarda ise bireylerin refah seviyesini artırma amacı çerçevesinde gelişmiştir. Otellerin, toplum yaşamına katkısı ise farklı yaşam tarzlarına sahip insanların buralarda konaklayarak kültürel etkileşime katkı sağlamalarıdır. İstanbul kenti siyasi ve ekonomik olarak etkin bir konumda yer almasından dolayı birçok kişinin ziyaret ettiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶²

Yenileşme döneminde sosyal hayatta yaşanan değişim insanların Avrupalı tarz yaşam kalitesine ulaşma çabaları çevresinde gelişmiştir. Bu bağlamda İstanbul şehrinde klasik dönem Osmanlı aile yapısına uygun olarak inşa edilen evlerde misafirhanenin bulunmasının gerekliliği ortaya konmakla beraber misafir ağırlamanın da Türk gelenek ve göreneklerinde ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Fakat değişim ve dönüşüm ile inşa edilen konaklarda misafir odalarının yapılmaması ve buna binaen şehirlerde otellerin inşa edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu konuda dönemin yazarlarından Ahmet Mithat misafir ağırlamak konusunda yaşanan değişimi şu şekilde açıklamaktadır. Klasik dönem sosyal yaşantıda misafiri “...geceleyin yola bırakmayı ayıp olarak” göstermesi, diğer taraftan modernleşme sürecinde ise “misafirler mutlaka hanelerine ve yahut hotellerine avdet ederler”.²⁶³ Her iki durumda da bir değişimin gerçekleştiği belirtilmektedir. Klasik dönemde gece yatıya kalınması olağan olarak karşılanırken yenileşme döneminde ayıplanır ve otelde kalması gerekliliği ortaya konardı.

Geleneksel Osmanlı toplum ahlakının bozulduğunun en önemli kanıtı ise eğer bir kişinin gece evde yatıya kalmak istemesinin “görgüsüzlük” olarak kabul edilmesidir. Dönemin roman ve gazeteleri bireylerin refah seviyesinin artmasına fayda sağlayan otellerin toplumsal yozlaşmaya neden olduğunu belirtmektedirler. Bunun yanında dönemin Beyoğlu semtinde var olan otellerin Anadolu’dan gelen ve İstanbul’da alışveriş yapan erkeklerin bu otellerde hovardalık yaptıkları ve

²⁶⁰ Müjgan Cunbur, “Mecmaü-l Adab”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1990, s. 35.

²⁶¹ Sezer ve Özyalçın, a.g.e., s. 100.

²⁶² Meriç, a.g.e., s. 94.

²⁶³ Ahmet Mithat Efendi, **Avrupa Adab-ı Muaşeret**, s. 90.

döndükleri zaman bu anılarını anlattıkları yerler olarak belirtilmektedir.²⁶⁴ Dönemin Beyoğlu yaşantısı Osmanlı klasik toplum düzenine uygun değildir. Avrupaî tarz yeni kent görüntüsü veren bu semt daha çok genç erkekler tarafından tercih edilmiştir.

3.2. Sokak Hayatında Kadın-Erkek İlişkisi

Klasik dönem Osmanlı sokak yaşamında kadının ön planda olmaması erkeğin tekdüze bir hayat yaşamasına sebep olmuştur. Sokakta erkek asla bir kadınla yürümez, kadınlara bakmaz; ancak kendini mecbur hissedince bir kadınla konuşur, bir kişinin gelip eşlerinin hatırını sormasına nerdeyse alınırdılar. Görünüşlerine baktığınızda dünyanın en ağırbaşlı, en namuslu kişileri olarak görünürler.²⁶⁵ Klasik dönemde kadınların açık alanda fazla görünememelerinden dolayı yaşanan aşk haberleşmelerini başka kişiler üzerinden gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. Kadın erkek ile arasındaki iletişimi sağlamak için farklı yollar denenmekteydi.

İstanbul'un hemen her semtinde beş on tane gönül tellâlı, safa bezirgânı acûzeler vardı. Kaymakçı güzeli, helvacı güzeli, turşucu güzeli, hamurkâr güzeli, balıkçı güzeli, bahçıvan güzeli, berber güzeli, bir tüysüz nevcivan oğlan görüp gönül kuşunu yuvadan uçuran kadın, soluğu çoğu yeşil başörtülü bir hacı hatun olan bu kadınlardan birinin evinde alırdı. Kocasının kudretine göre hediyesini sunar, evini tarif eder, kocasının sokakta bulunduğu zamanları söylerdi. Arası çok geçmez, gelir, feracesini arkasına alıp o sokaktan geçen hacı Hatun'un sancıları tutar, güya rastgele bir kapı çalar, içeri dalar. Gelin kızın feracesinden alı al moru mor bir helvacı güzeli çıkıverirdi.²⁶⁶

Osmanlı toplumun yapısında mahremiyet anlayışı çerçevesinde kadın yakın çevresi tarafından sürekli gözetilerek kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Erkekler bu dönemde kadınların sokak hayatında fazla etkin olmamasından dolayı eski gelenekler çerçevesinde onlara “bacı” gözüyle bakmayı tercih etmişlerdir. Yaşanılan yasak aşk maceralarının ortaya çıkma süreci ise sokaklarda görev yapan gönül tellallarının erkek ve kadınları bir arada buluşturmaları sonucunda gerçekleşmiştir. Yalnız bu dönem de gerçekleşen bazı tatsız olaylar kadınların daha sık gözetlenmesine neden olmuştur. Dönemin devlet adamları tarafından toplumun ahlaki kurallarının denetlenmesi ve uygulanması konusunda sokak yaşamında erkek ve kadınlara dair önemli yasaklamalar getirilmiştir. Bu yasaklamalar öncelikle kadının giyim- kuşamına dikkat etmesi şeklinde gelişirken aynı zamanda erkeklerin kıyafet konusunda bazı yasaklamalara maruz kaldığı bilinmektedir. Yasakların Miladi 1809 tarihinde uygulandığı görülmektedir.²⁶⁷ Bu konuda Sultan III. Selim zamanında yayımlanan hattı hümayunda kadınların açık renk ve büyük yakalı feracelerle çarşı

²⁶⁴ Özdemir Kaptan Arkan, **Beyoğlu Kısa Geçmişi ve Argosu**, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1998, s. 76.

²⁶⁵ Amicis, a.g.e., s. 138.

²⁶⁶ Reşad Ekrem Koçu, **Esircibaşı (Lale Devrinde Bir Aşk Romanı)**, Net Kitapevi, İstanbul, 1944, s. 37. Ayrıca bkz. Sezin Oktay, **Reşad Ekrem Koçu'nun Eserlerinde İstanbul Folkloru**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sos. B. Ens., İstanbul, 2009, s. 212.

²⁶⁷ Reşad Ekrem Koçu, **“Haşmetli Yosmalar-Osmanlı Tarihinde Yasaklar”**, Doğan Kitapevi, İstanbul, 2017, s. 151.

ve pazarda dolaşmamaları, giyimlerine mücevherlerini göstermeyecek şekilde dikkat etmeleri ve terzilerin ise kadın kıyafeti dikenken bu kurallara göre hareket etmeleri isteniyordu.²⁶⁸

Sokak yaşamında yaşanan yasaklamalar ile kadın ve erkeklerin kamusal alanda bir araya gelmelerinin uygun görülmemesi durumunda erkek ve kadınlar ilişkilerini haberleşme araçlarıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu haberleşme araçları arasında en yaygın olanlar ise mektup ve köleler aracılığı ile gönderilen haberlerdir. İstanbul'da mahalle halkı önemli bir durumda veya birine bir haber göndereceği zaman genel olarak köleler aracılığı ile bu iletişimi sağlamaktaydılar. Bu iletişim sözlü bir mesajı iletmek için kullanılmaktadır.²⁶⁹ Diğer taraftan gerçekleşen yazılı mesajlar mektuplar vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. Yasak aşkların ve gizli yürütülen görüşmelerin kişilerin yakalanmaması adına bireysel yöntemler kullanarak bireyler bu iletişimi sağlamaya çalışmışlardır. Dönemin adab-ı muaşeret kurallarına uymayan bu gizli ilişkiler toplum tarafından ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunların yanında sevgililer arasında kağıtlar ve onlara uygun zarflar seçilerek o kişinin özel durumunu yansıtmaları sağlanırdı. Bu zarfın kişinin eline geçtiği zaman burnuna “bu-yı latif” gelmesini sağlayan yıldızlı bir köşesine renkli bir gül gibi görünen kağıtlar koyarak oluşan kuşlu zarflar; ufak, küçük ve zarif kağıtlara yazılmış veya fiyongalı mektuplar üzerine zarif bir şekilde konan ve Fransızca asıl olarak yazılan ve Türkçe karşılığı “muhabbet-i halise”²⁷⁰ yazılı ve çiçekli kartlar ile sevgililer arası iletişim sağlanmaktaydı.

Birey olarak erkeğin ortaya çıkma süreci dünyevileşme sonucu meydana gelmiştir. Tanzimat öncesi erkek dünyevi hayatla pek ilgilenmez iken Tanzimat sonrası dönemde yavaş yavaş kendi dışına çıkmaya başlamıştır. Tanzimat edebiyatı ile ortaya çıkan bu durum erkeğin kendini tam olarak tanıması ve kendini topluma kabul ettirme çabası sonucu ortaya çıkmıştır.²⁷¹ Yenileşme dönemi ile kadının sokak da görülmeye başlanması ile erkek eski hayat tarzında değişiklik yapmak zorunda kalmıştır. Yeni iletişim yerlerinin ortaya çıkması, iletişim şekillerinin değişmesi ve toplum olarak Avrupaî tarzda bir yaşam biçimine ulaşmak için erkeğin kendi içerisinde bir değişim yaşaması gerekiyordu.

Dönemin eğlence ve sosyalleşme mekanları arasında yer alan sokaklar ile mesire alanları da erkek ve kadınların bir arada bulunmalarını sağlamıştır. Erkek ve Kadınların bir arada bulunmaları toplumun bazı kesimleri tarafından eleştirilmiş ve bu yaşayış tarzı devlet yöneticileri tarafından bazı kısıtlamaların getirilmesi ile engellenmeye çalışılmıştır. Bazı Müslüman kadınların Beyoğlu'nda

²⁶⁸ HAT 191/9273- A-E. SSLM. III. 242008, Fi 21 Ramazan 1211, (1797).

²⁶⁹ Tercüman, a.g.e., s. 111.

²⁷⁰ Ahmet Rasim, **Hayat-ı Hakikiyye Sayfalarından: Belki Ben Aldanıyorum**, Darülhayr Mürettephanesi, İstanbul, 1329, s. 69. Ayrıca bkz. Serkan Kaya, **Ahmet Rasim'in Hikayeleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 227.

²⁷¹ Şeref Koç, **Tanzimat Romanında Sosyal Değişimin Göstergesi Olarak Genç Erkek Tipleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sos. B. Ens., Niğde, 2002, s. 24-25.

açık faytonlarla gezdikleri ve örtüsüz denecek şekilde yüzlerini ince bir tül ile örttükleri için yüzlerinin ve vücudunun görülmesi hasebiyle bu ve benzeri usulsüzlüklerin önlenmesi hakkında verilen irade ile bu durum ortaya konmuştur.²⁷² Kadınlara uygulanan bu yasaklar ile sokaklarda meydana gelebilecek ve özellikle de genç erkeklerin sokakta hovardalık yaptıkları yer olarak görülen Beyoğlu'nda tedbirlerin alınmasının gerekli olduğu ortaya konmaktadır. Yine bu dönemde Beyoğlu alemlerinde zaman geçiren genç erkeklerin sokakta gördükleri kadınlara nasıl baktıkları ve davrandıkları hakkında Salah Birsal'in "Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu" adlı eseri bilgi vermektedir.

Nisiaz'da Sabahattin Kudret camın önünde oturur, gözünü kestirdiği kızların ardına düşmek için hemen caddeye fırlayacak biçimde tetikte bekler. Caddede ise, bir iki kez boynunu kütlettikten sonra avına yanaşır ve daha Taksim'e varmadan kızı ağına düşürmüş olur. Kimi zaman Salah Birsal de takılır ona. Daha doğrusu, Sabahattin onu sürükler. Elde ettikleri avları da Saray sinemasının ikinci balkonuna taşırlar. Hani burası da gerçek bir garsoniyerdir. Akşamüstleri orada hemen hemen kimse olmaz.²⁷³

Değişim ve dönüşüm sürecinde erkeklerin kadınlara bakış tarzında ve yaklaşımında önemli değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişimler genel itibari ile klasik dönemin aksine kadınların "cinsel obje" olarak görülmesi ve ona göre hareket edilmesidir. Özellikle de bu dönem de Batılı yaşam tarzını en iyi yansıtan yer olarak görülen Beyoğlu semtinde toplumu olumsuz derecede etkileyen fuhuş ve taciz olaylarının gerçekleştiği ifade edilmektedir.²⁷⁴

3.2.1. Çapkınlık İşaretleri

İstanbul toplum hayatında önceden beri devam eden kadın-erkek arasındaki gönül oyunları modernleşme döneminde zirve yapmıştır. Bu dönemde kadının sosyal hayatta yer alması ile sokak hayatında yasak ve gizli ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. İlişkilerde Osmanlı toplum yapısına göre erkeğin rolü kadınlara oranla daha büyüktür. Erkek sokak yaşamında eski dönemlerden beri sürekli serbest bir yaşam sürmesinden dolayı yaşanılacak aşk haberleşmelerinde ilk adımın erkek tarafından atılması beklenirdi. Dönemin sosyal yaşantısı çerçevesinde kızlar ve erkekler arasında gizli haberleşme aracı olarak görülen bu işaretlerin gizlilik içerisinde saklandığı ve büyüklerin eline geçmemesine çalışılmıştır.²⁷⁵ Bu işaretler insan vücudu ile gerçekleştirilebileceği gibi nesneler ve kıyafetler aracılığı ile gerçekleştirilirdi.

İnsan vücudu ile yapılan çapkınlık işaretleri üç farklı tarzda yapılmaktadır. Bunlardan baş ile yapılan işaretlemenin açıklamaları şöyledir: Erkek veya kadın birbirlerine bakarlarken büyükçe ve

²⁷² İ. DH, 1222/95690, Fi 20 Şaban 1308/ Fi 18 Mart 1307, (30 Mart 1891).

²⁷³ Salah Birsal, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, Karacan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1981, s. 77.

²⁷⁴ Meriç, a.g.e., s. 109.

²⁷⁵ Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.: VII., Fasikül Yayıncıları: Cemil Tanburi ve Hacer Çiray, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul, 1965, s. 3740.

derince nefes alırlarsa “*Hiç aklımdan çıkmıyorsun*” demektir. Erkek veya kadın dudağını ısırırsa “*Senin için yanıyorum*” demek istemiştir. Bir diğer işaret ise; göz ile yapılan işarette erkek yahut kadın birbirlerini ilk defa gördüğünde hangisi işaret ederse, muhatabından hoşlandığını bildirir. Bir kimse sağ gözüyle işaret ederse gözüne girdiğini bildirir. Erkek veya kadın iki gözünü hafifçe kapayıp, başını da yukardan aşağıya hafifçe eğerse, “*Sevildiğimi anladım*” anlamına gelmektedir. Diğer işarette de el ile yapılarak karşıdaki kişi eğer erkek ise uzaktan işaret ederken başka bir kimsenin gördüğünü hisseden kız, yüzünü silerek ona kendini belli eder. Eğer uzaktan erkek ve kız birbirleriyle işaretleşirlerken bunlardan biri elini kalçasına koyarsa “*Bana oyun ediyorsun*” demeye çalıştığı gözlemlenir.²⁷⁶

Farklı nesneler ve eşyalar ile yapılan işaretler sokak yaşamında gizli aşk maceralarının başlangıç noktası olarak görülebilir. Altı farklı eşya ile yapılan işaretlerin anlamları şu şekilde açıklanabilir: İstanbul sosyal yaşamında bir aksesuar olarak kullanılan şemsiyeler, bir kız şemsiyesini kapayıp ona dayanırsa “*Uzun zamandan beri verem hastalığına uğradım ve senin için ölüyorum*” demiş olur. Erkek yahut kadın, birlikte gezerken kadın şemsiyesini soldan sağa doğru çevirirse “*Haydi gidelim*” diyerek veya elin işaretine göre sağdan sola doğru şemsiyesini indirirse “*Bir miktar daha oturalım*” anlamında bir işaret vermektedir. Erkek aksesuarı olarak görülen tesbih ile işarette eğer erkek tesbih çevirirse “*Seni parmağa takmak kısmet olsun*” demektir. Eğer tesbihi koparır gibi bir harekette bulunursa “*Sabır ve tahammülüm kalmadı*” diyerek kendini belli etmeye çalışmıştır. Mendil ile yapılan işarette ise; Erkek veya kadın, mendiliyle ayağının yüzlerini silerse “*Biraz bekle*” demektir. Bir erkek, ayağını kadına karşı uzatarak ayakkabısının tozunu kadının mendili ile silecek olursa onu küçük düşürme eğiliminde olduğu anlamı çıkmaktadır. Kadınların kendini en çok belli ettiği peçeleri ile yapılan işarette erkeğin kıza baktığını görmesi ile kızın peçesini düzeltirse hayır anlamına gelirken; kız eğer peçesini açıp kapatırsa “*yatsıdan sonra gel*” demeye çalışmaktadır. Erkekler kızları etkilemek için feslerini kullanarak onlara kendilerini kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu durumda eğer erkek fesi birkaç defa başına koyup çıkarırsa “*fazla ağırlık veriyorsun, bu kadar naz yeter*” demektir. Erkek bir ortama gitmek isterse kadına karşı iskemleye oturarak iki elini bağlayıp ona doğru “*Artık lütfetmeyecek misin?*” diye bakmaya devam eder. Diğer taraftan erkek otururken yanına boş bir iskemle alarak “*beraber oturalım*” demeye çalıştığı yorumlanmaktadır.²⁷⁷ İşaretlerde erkeğin daha çok rol aldığı görülmektedir. Yalnız unutulmamalıdır ki kadın bu işaretlere olumlu derecede karşılık vermezse bu olay taciz şekline dönüşebilir. O yüzden erkek adımlarını dikkatli atmak zorunda hisseder ve çekinceli davranırdı.

Yapılan çapkınlık işaretleri ile kadın–erkek arasındaki iletişim sağlanmakta ve sosyal hayatta fark edilmemesinden dolayı tepki çekmemektedir. Ancak yenileşme dönemi ile gelen kadına

²⁷⁶ Koçu ve Akbay, a.g.e., s. 3741. Ayrıca bkz. Oktay, a.g.t., s. 215.

²⁷⁷ Oktay, a.g.t., s. 216.

özgürlük deyimi ile bu işaretlerin yavaş yavaş ortadan kalktığı görülmektedir. Kadın artık rahat bir şekilde erkekle iletişimini sağlarken, adab-ı muaşeret açısından bu durum olumsuz karşılanmıştır.

Yaşanılan değişime bağlı insanlar arasındaki iletişimi sağlayan yazılı ve sözlü araç ve gereçlerin olarak farklılık gösterdiği bilinmektedir. Oluşan yeni düzen ve adab-ı muaşeret kuralları çerçevesinde Osmanlı İstanbul’unda yeni iletişim şekillerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Genel itibari ile insanlık yaşadığı teknolojik ve toplumsal gelişimlerin sonucunda iletişim şeklinin nasıl olması gerektiğini belirlemeye çalışmıştır.²⁷⁸ Yenileşme dönemi ile erkekler ile kadınların yaşadıkları yasak aşkları gizli haberleşme araçları ile gerçekleştirdiği görülmektedir. Haberleşme araçları bazen bireylerin özel anlam yüklediği nesneler olabilirken bazen de toplumda bulunan genç erkek ve kızların ezberlediği özel kelimeler vasıtasıyla gerçekleştiği bilinmektedir. Bunun yanında bu işaretlerin kız peşinde dolaşan erkeklere, valideleri ve mahallede bulunan gönül tellalları tarafından öğretildiği ifade edilmiştir.²⁷⁹

Diğer taraftan bu süreçte yaşanan gizli aşk haberleşmelerine farklı nesneler ve eşyalar ile çeşitlilik kazandırılmıştır. Bu dönemde İstanbul’da bulunan Lady Montagu, yaşanan aşk haberleşmelerinde kullanılan nesneleri ve anlamlarını şu şekilde belirtmektedir:²⁸⁰

İnci: Sensin güzellerin genci.
Karanfil: Karanfilisin kararın yok,
Konca gülsün tımarın yok,
Ben seni çoktan severim,
Senin benden haberin yok.
Pul: Derdime derman bul.
Kâğıt: Bayılırim saat saat.
Armut: Ver bize bir armut.
Sabun: Derdinden oldum zebun.
Kömür: Ben öleyim size ömür.
Gül: Ben ağlarım, sen gül.
Hasır: Olayım sana esir.
Çuha: Üstüne bulunmaz baha.
Tarçın: Sen gel, ben çekeyim senin harcın.
Çıra: Aşkınla oldum çıra.
Sırma: Gözünü benden ayırma.
Saç: Başımasın taç.
Üzüm: Benim iki gözüm.
Tel: Ölüyorum tez gel.
Biber: Bize yok mu bir haber.

²⁷⁸ Meriç, a.g.e., s. 285.

²⁷⁹ Meriç, a. g. e., s. 291.

²⁸⁰ Lady Montagu, **Türkiye Mektupları 1717-1718**, Tercüman 10001 Temel Eser No:12, Çev.: Aysel Kurutluoğlu, Basım yeri ve Tarihi belirtilmemiştir, s. 119-120.

İstanbul yaşamından verilen bu nesnelerin erkek ve kadın yaşamında çok önemli bir yeri vardır. Ayrıca bu nesnelerin çok fazla olduğu ve her birinin farklı anlamlar taşıdığı bilinmektedir. Yasak aşk haberleşmeleri bu nesnelerin taşıdığı anlamlarla gelişmiştir.

3.2.2. Taciz Olayları

Değişim ve dönüşüm süreci ile birey yaşamının ortaya çıkması, kadınlara tanınan yeni haklar karşısında daha serbest bir yaşam sürdürmeleri ve bu dönemde oluşan yeni nesil genç erkek tiplerini toplum yaşantısında bazı değişimlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. İstanbul halkı birçok milletten ve farklı din mensuplarından oluşmaktadır. Muhafazakâr kesimin yaşadığı Anadolu yakası ile Avrupai tarz yaşamın öncülüğünü kabul eden Avrupa yakası arasında toplumsal bir çekişme vardır. Bu çekişme sonucunda Avrupai tarz yaşamın kabul edilmesi ve yaşayış haline gelmesi kaçınılmaz olarak görülebilir. Tanzimat dönemi ile gelen yeni haklar doğrultusunda kadınların sokak yaşamında etkin olması, yeni iletişim yerlerinde erkekler ile takılması ve yaşanan yasak aşkların artmaya başlanması durumunda erkeklerin hepsinin oluşturulan yeni düzene ayak uyduramamaları yüzünden toplum yaşamında bazı olumsuz davranışların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Yenileşme süreci ile sokak yaşamında erkek ve kadınların yanlış davranışları sebebiyle bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Bu dönemde erkeklere uygulanan yasakların yanında kadınların kıyafetleri konusunda da bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamalar çerçevesinde kadınların bed-reng ferace giymeleri yasaklanmıştır.²⁸¹

İstanbul'da yaşanan taciz olaylarının yenileşme dönemi ile arttığı belirtilmektedir. Bununla birlikte genç erkeklerin sokak yaşamında kadınlara karşı laf atma ve sarkıntılık yapma girişimleri artma eğilimi göstermiştir. Yaşanan bu taciz olayların genel olarak Çamlıca tepesinde gerçekleştiği öne sürülmektedir. Bu tepede bazı genç erkeklerin kadınlara sarkıntılık ettiği belirtilmektedir.²⁸² Dönemin romanlarında yaşanan taciz olaylarının nasıl gerçekleştiği konusu ele alınmıştır. Örnek olarak; Şemsettin Sami'nin eserlerinde, Talat Bey adındaki kişi sevdiği kız olan Fitnat hanımla görüşebilmek için kadın kılığına girmiş ve Fitnat hanımı takip etmiştir. Ta ki o sırada bir beyefendi yanına yaklaşp Talat beye işaretler yapmaya başlamış ve Talat beyi evine kadar takip etmiştir. Çektiği sıkıntıyı Talat Bey şu şekilde açıklamaktadır: *“Ah biçare kadınlar, neler çekerlermiş! Biz erkekler onları kukla mesabesinde kullanıyoruz. Yolda serbest ve rahat yürümelerine mâni oluruz. Bu ne rezalet! Ne küstahlık! (...) Demek oluyor ki, biz karıları insan sırasına koymayız. Kendimizi eğlendirmek için onların ruhunu sıkırız.”*²⁸³ Talat Bey kadınlara yapılan bu tür davranışın olumsuz olduğu görüşündedir. Diğer taraftan eğer Talat Bey kadın kılığında yakalanmış olsaydı başı belaya

²⁸¹ Câbi Ömer Efendi, *Câbî Târîhi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Tahlil ve Tenkidli Metin*, C.: II., Haz.: Mehmet Ali Beyhan, TTK. Yay., Ankara 2003, s. 773.

²⁸² Erer, a.g.e., s. 82.

²⁸³ Şemsettin Sami, *Taaşuk-i Talat ve Fitnat*, Akçağ Yay., Ankara, 2008, s. 57. Ayrıca bkz. Erer, a.g.t., s. 83.

girerdi. Bu açıdan da korktuğunu ve yapılan hareketin yanlış olduğu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra İstanbul'da Beyazıt mevkiinde kadınlara tacizde bulunuyorlardı. Diğer bir örnek olarak da karşımıza çıkan Mizancı Murat'ın, İsmail Bey adlı karakterinin arabayla gezintiye çıkan Müslüman kadınlara el, kol işareti yapan evli bir erkek olarak gösterilmesidir.²⁸⁴ Yaşanılan taciz olaylarında toplum olarak bazı kesimler kadınları suçlu olarak görürken bazı roman yazarları tarafından erkekler suçlu kabul edilmiştir. Dönemsel olarak kadınlara ve erkeklere bu düzensiz davranışlarından dolayı yasaklamaların getirildiği belirtilmektedir. Sokak yaşamında erkeklerin devamlılığı var iken kadının kamusal alanda yaşamasının gerekliliği topluma alıştırmaya çalışılmıştır. Sokaklarda kadınların kıyafetlerinin nasıl olması gerektiği konusu yöneticiler tarafından önemsenerek bu konuda bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Sokakta, Müslüman kadınların İslamiyet şiarına aykırı kıyafetler giymemelerine dair hüküm verilmiştir.²⁸⁵

İstanbul'da toplumsal yapıda olumsuz bir hava oluşturan Kopuklar adı verilen kişiler taciz olaylarında başrol oynamıştır. Bu kişilerin meyhaneciler ve kârhaneçilere ile araları iyidir, sürekli olarak bunlarla ilişki içerisinde yaşamlarına devam etmişlerdir. Her türlü pis işlerle uğraşan grup olarak karşımıza çıkan kopukların tanınması için kıyafetleri şöyle tarif edilmiştir.²⁸⁶

Birinci tabakadan olanlar başlarında dar Beyoğlu siyah fesi, yaz ve kış siyah ceket, siyah pantolon, siyah gömlek giyerler. İpek Trablus kuşağı yeğin kenarından görünmek şarttır. Yakalık ve kravat istimal etmezler. Kapamacı işi veya aba kostüm giymek ve Trablus kuşağına bedel beyaz yün kuşağı sarmak daha aşağı tabakaya mahsustur. Kuşaksız gezilemez. Ceketin kollarını giymeyip “kartal kanat” tabir olunan omuza almak da bunlarca kabul olunan sistemlerdendir. Çoğu iskarpini veya yemeniyi ökçesi basık istimal ederler. Çekme potin istimali de caizdir. İçlerinde ip kuşaklı, keçe külâhları da vardır. Bunlar kendilerine bir tarz-ı refât icat etmişlerdir. Adımlarını açık atarlar, kollarını serbest sallarlar, kuvvetli ve azametli çalımla yürürler.²⁸⁷

İstanbul yaşamında meydana gelen bu taciz olaylarında erkeğe nazaran kadınlar daha suçlu olarak görülmekteydi. İslamiyet anlayışı ve eski Türk gelenekleri çerçevesinde kadına verilen namus öneminin hiçbir şekilde zarar görmemesi gerekirdi. Kadının namusu erkeğin namus ve şerefi ile ilişkilendirildiği için kadınlara karşı nazik ve kibar davranılması gerekmektedir. Sokak yaşamında taciz olaylarının engellenmesi için erkek ve kadınların nasıl davranması gerektiği ortaya konmuştur.

²⁸⁴ Mizancı Murat, **Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı**, Yay. Haz.: Muhammet Cüneyt Özcan, Parlıt Yayınılık, İstanbul, 2009, s. 232.

²⁸⁵ **Y. MRZ. D.**, 11954, Fi 6 Zilkade 1321, Fi 11 Sani 1319, (24 Ocak 1904). Müslüman kadınların örtünmesi İslam dininin önemli kurallarından biri olması sebebiyle eskiden beri giymekte oldukları ferace ve çarşaftan bir süredir bazıları tesettür kaidelerine aykırı bir şekle sokulduğu, çarşıların adı entari biçiminde ve feracelerin kolsuz ve münasebetsiz suretle dikildiği, yaşmakların gayet ince ve saçları tamamen gösterecek vaziyette kullanılmakta olduğu, olduğu bazı kadınların da ferace yerine Osmanlı subayların ceketlerine benzer ceket ve manto giydikleri; tesettür zamanı gelmiş olan bazı kızların açık ve düzgün olmayan kıyafetlerle gezdiklerinin görülmekte olduğu, İslamiyet'e yakışmayacak bu gibi davranışların devamının asla caiz olmayacağı, bu gibi durumların kesin olarak engellenmesi gerektiğine dair hükümetin kararı ve ilanname suretleri ortaya konmaktadır.

²⁸⁶ Sadri Sema, **Eski İstanbul'dan Hatıralar**, İletişim Yay. 3. Baskı, İstanbul, 1994, s. 49.

²⁸⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz: Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yay., İstanbul, 2011, s. 41-42.

Erkekler; Müslüman bir kadını takip etmemeleri, onlara laf atmamaları, mesirelere giderken arabalara mendil veya mektup atmamaları konusunda ikaz edilmiştir. Diğer taraftan kadınlar; adab-ı muaşeret kuralları çerçevesinde kimsenin yüzüne dikkatli bakmamaları, kahkaha ile gülmemeleri ve eşya almak için gittikleri dükkanların önünde fazla zaman geçirmemeleri konusunda uyarılmışlardır.²⁸⁸

XIX. Yy. da İstanbul'da bazı semtlerde kadınların gezip dolaşması uygun görülmezdi. Çünkü toplanan genç erkeklerin sokakta gezen kadınlara sarkıntılık edip onlara laf attıkları belirtilmiştir. Özellikle de Beyoğlu'nda toplanan ve grup halinde gezen Külhanbeyleri adı ile meşhur olmuş kişiler kadınlara hiç rahat vermemişlerdir. Yaşanan bu olaylara dönemin gazetelerinde yer verilmektedir.²⁸⁹ Devlet yöneticilerinin bazı kadınların özellikle ramazan ayında sokakta uygunsuz davranışlar sergilemelerinden dolayı uyarılmaları ve gerekli cezaların verilmesi konusunda hüküm çıkarılmasının gerekliliği üzerinde durdukları anlaşılmaktadır.²⁹⁰

3.2.3. Fuhuş

Osmanlı Devleti'nde İslam hukukuna göre fuhuş yapmak hem toplumsal anlamda kötü bir davranış olarak karşılanmış, hem de bu davranışı yapanlara karşı cezai işlem olarak ağır yükümlülükler verilmiştir. İstanbul halkının yaşamında olumsuz etkisi olan fuhuş Viyana Seferi esnasında arttığını ve ahlaki açıdan toplumun olumsuz etkilendiği için bu kişilerin Bozcaada'ya sürüldükleri bilinmektedir.²⁹¹ Diğer taraftan İslami esaslar çerçevesinde çökeşliliğe ve halayıkların yatağa alınmalarına (istifraş) izin verdiği için fuhuş'a rastlanma oranının düşmesinin beklendiği düşünülmektedir.²⁹² Buna rağmen Osmanlı toplumunda fuhuş tam olarak engellenememiştir. Burada dikkat edilmesi gereken Osmanlı toplum yapısında farklı dini ve etnik grupların bulunduğu ve onların bu durumlardan bağımsız olarak davrandıklarıdır. Bazı dönemlerde İstanbul halkından kadınların uygunsuz davranışları sonucunda sürgün edildikleri zamanlar olmuştur. Na-mahrem erkeklerle birlikte oldukları Sultangir camisi halkından şahitleri ile suçları sabit olan kadınların evleri sattırılıp sürgün edilmeleri hakkında emir verilmiştir.²⁹³ Yenileşme dönemine kadar Osmanlı toplumsal yapısı fuhuş yapmayı kısıtlamaya çalıştı. Ancak değişim ve dönüşüm ile gelen sosyal farklılık çerçevesinde kadının sokağa çıkması ile erkek ile kadın ilişkilerinde birbirlerine uyum sağlanması noktasında

²⁸⁸ Erer, a.g.t., s. 85.

²⁸⁹ Erer, a.g.t., s. 36.

²⁹⁰ İ. DH 955/ 75560, Fi 2 Ramazan 1302 ve Fi 3 Haziran 1301, (15 Haziran 1885).

²⁹¹ Altınay, *Eski İstanbul*, s. 54.

²⁹² Pelin Dimdik, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Kadın- Erkek İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. Sos. B. Ens. İstanbul, 2014, s. 289.

²⁹³ A. DVNS. MHM.5/ Hüküm 281, Fi 2 Rebiülahir sene 973, (27 Ekim 1569).

problemler ortaya çıkmıştır. Romanlardan Bir Zambağın Hikâyesi adlı eser örnek niteliğindedir. Eserde fuhuş hayatına giden yolu şöyle anlatmaktadır.

Bilmem ki herkes benim gibi midir? Hoşuma giden bir kadın görür görmez, ufak bir cehd ve tasavvurla, onun vücudunu çıplak olarak gözümün önüne getirebilirim. Ve bu manzara-i letâfet huzurunda bu vücudun en nazar-nevâz, en arzu-engiz kısımlarını kemâl-i zevk ve şehvetle saatlerce seyr ü temâşâyâ dalarım. Bilhassa nazarımda olunca haşmet ve saltanatıyla tecessüm eden noktalar, göğsünün tedevvür-i sîmîni, kalçalarının şekl-i dil-firîbi ve ah... Titremeden yazamıyorum, şükûfe-i nisvâniyetidir.²⁹⁴

Osmanlı devletinin bağlı olduğu dini kaideler zinanın önemli bir suç olarak kabul edilmesini gerekli kılmıştır. Yalnız dini esaslar çerçevesinde zinanın yapıldığının kanıtlanması gerekmektedir. Eğer bir kadın zina suçundan yakalanırsa bu suçun kesinlik kazanması için dört erkek şahide ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun yanında eğer kadın yemin veya inkâr ederse cezanın uygulanmaması kabul edilirdi.²⁹⁵ Ahmet Rasim; fuhuş araçları tarafından gerçekleştirildiği ve kapıdan para göstermeden kimsenin içeriye alınmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte sokaklarda meydana gelmeye başlayan fuhuş yapanları engelleme çalışmalarının başarısız olduğu ve bazı kısıtlamaların fuhuş olayını daha cazip hale getirdiği yorumları yapılmaktadır.²⁹⁶

Kanuni Sultan Süleyman zamanında İstanbul şehrinde ünlü fahişelerin bulunduğu ve bunların yüzünden halk arasında fuhuş yapanların arttığı belirtilmektedir. Diğer taraftan bu dönemde yöneticilerinde fuhuş yaşamının içinde yer almasından dolayı durum doğal olarak görülmüş ve fuhuş giderek yayılmıştır. Halk arasında çıkan olaylar ile fuhuş yapanların cezalandırılması gerektiği ortaya konmuştur.²⁹⁷ Fahişelerin yakalanması ve gerekli cezaların verilmesi için önemli denetimler yapılmış; ancak bütün fahişelerin yakalanıp gerekli cezaların verilmesi gerçekleştirilememiştir. Neden olarak da bunlara gönül veren gençler tarafından saklanmaları olarak gösterilmiştir.

Toplumların ekonomik, sosyal ve ahlaki durumlarında yaşanan bozulmalar ile fuhuş olaylarının arttığı ve sokak yaşamında daha serbest bir hale geldiği anlaşılmaktadır. Fuhuş, bazı insanların kâr amacı güderek toplum yaşantısından dışlanan kimsesiz kişileri kullanarak oluşturulan ahlaki çöküntü olarak tarif edilebilir. İstanbul yaşantısında bu duruma düşen ve düşmekte olan kişilerin kurtarılması, yöneticilerin toplumun ahlaki sosyal normlarını korumak amacıyla bu işleri yapan kişilerin cezalandırılması veya şehirden uzaklaştırılması hakkında hüküm verdikleri belgeler arşivlerde mevcuttur. Örnek olarak İstanbul halkından olan Zübeyde, Şefika, Ayşe ve Şerife

²⁹⁴ Yavuz Selim Karakışla, **Eski Zamanlar Eski İnsanlar Osmanlı Toplumsal Tarihi Üzerine Yazılar (1876-1926)**, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2015, s. 140.

²⁹⁵ Tez, a.g.e., s. 51.

²⁹⁶ Ahmet Rasim, **Eski İstanbul'da Hovardalık**, Yay. Haz.: Atilla Gökdağ, Üç Harf Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 281.

²⁹⁷ Refik Ahmet Sevengil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)**, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1985, s. 20.

Hanımların uygunsuz davranışlarından dolayı, diğer kimselere ibret olması için altı ay süreyle İzmir şehrine sürülmelerine karar verilmiştir.²⁹⁸ Diğer taraftan kadınların sokak yaşamında fuhuş yapmaya kadar gidecek davranışlarının olduğu konusunda Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Hayattan Sayfalar" adlı yapıtında şöyle bir örnek verilmektedir: "*Genç erkeklerin hovarda yaşamında bir kavgadan çıkan çapkın bir hovarda ... İşte böylelerine müsadif olunca sürtük Hacer'in igfalkâr bir şuhlukla boynuna çarpıtıp hafif hafif göğüs geçirerek göz süze süze lisanı hayliyle Haydi, yiğidim mezarlık arasında biraz hasbihal edelim... Deyişi vardır. Bu kadının hisleri uyuşmuş erkekleri efsunkâr nazarıyla çarpıp kızıştırarak gündeliğini yirmiye, otuza getirdiği vakitler de olur*".²⁹⁹ Sokak yaşamında yaşanan fuhuş yaşantısının artık kutsal yerler olarak görülen mezarlıklarda yapılmaya başlanması toplumsal olarak bir çöküntüye girildiğini göstermektedir.

Bu dönemde Eyüp semti namuslu bir adam ve kadının barınamayacağı bir yer olarak tarif edilmiştir. İstanbul halkının baskıları sonrası yakalanan fahişeler hapishaneye atılmış ve burada gerekli cezalar verilmiş, ancak onlara gönül veren delikanlılar tarafından hapishaneden kaçırılmaya çalışılmışlardır. Fahişelerle evlenme isteğini belirten delikanlılara padişah tarafından emir verilerek İstanbul dışına sürülmeleri gerektiği ve eğer İstanbul'da kalacak olurlarsa hapishaneye atılmaları emir olarak yayınlanmıştır.³⁰⁰ İlerleyen dönemlerde kadınların fuhuş veya başka suçlarından dolayı İstanbul'da yeni bir hapishane inşaatına başlanması gerekliliği ortaya konmuştur.³⁰¹ Fuhuş yaşamının kısıtlanması ve gerekli cezaların verilmesi İstanbul'daki halkının sokak düzeninin sağlanması açısından önemlidir.

İstanbul yaşamında olumsuz bir etki oluşturan fuhuş yapanların yakalanması ve sürgün edilmeleri belli bir zaman diliminde etkisini göstermiş; ancak ilerleyen zamanlarda şehrin belli bölgelerinde yeni iş yeri olarak açılan çamaşırcı dükkanlarının arttığı görülmüştür. Bu çamaşır dükkanlarında çamaşır yıkayanların kadın olduğu ve çamaşır yıkatmak isteyen kişilerin de bekar delikanlılar olması ile tezgahtarlık yapan kişilerin ise eski genelevlerin işletmecisi olduğu anlaşılmıştır. Bu iş yerlerinde hem çamaşır yıkatıp hem de kadınların delikanlıların isteklerini yerine getirerek ekstra kazanç sağladıkları görülmüştür.³⁰² Bu dönemde münasebetsiz olarak görülen kadınların İstanbul'da oturmamalarına dair İstanbul kadısına özel yetki verilmiştir. Diğer taraftan

²⁹⁸ HR. MKT, 30/76, Fi 12 Rebiülahir 1266, (25 Şubat 1850).

²⁹⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Hayattan Sahifeler**, Haz.: Mehmet Yatsı, Palet Yay., İstanbul, 2015, s. 83. Ayrıca bkz. Dimdik, a.g.t., s. 298.

³⁰⁰ Sevensil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)**, s. 21.

³⁰¹ C. ZB, 3622, Derkenar Fi 12 Cemaziyel Evvel 1266, (19 Eylül 1850).

³⁰² Sevensil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)**, s. 23.

İstanbul yaşamında etkin olmaya çalışan çamaşırcı kadınların dükkân tutmalarına engel olmak için dükkân sahiplerinin etraflıca araştırılmasının gerekliliği ortaya konmuştur.³⁰³

Dönemin yazarlarından Ahmet Rasim eserinde de belirttiği üzere “şimdikinın yanında antika gibi kalıyor” diyerek kitabına verdiği isim Fuhş-i Atik yılları toplum yaşantısında hala ahlaki değerlerin ön plana çıktığı ve fuhuş yapanların engellenmeye çalışıldığını yansıtmaktadır. Diğer taraftan “fuhş-i Cedid” in eski fuhuş yaşamından isim farkı ile ayrıldığını ve farklı şekillerde normal bir yaşayış tarzı halinde devam ettiği öne sürülmektedir.³⁰⁴ Yenileşme dönemi ile değişen ve dönüşen İstanbul halkında erkeklere mahsus olan zamparalık ve çapkınlık adetlerinin kadınlar tarafından kullanıldığı görülmüştür. Zampara kadınlar tarafından kandırılan genç erkeklerin mallarını ellerinden aldıkları ve erkekleri fakir bir yaşama sürükledikleri ve bu kadınların delikanlılar üzerinde psikolojik bir etki bıraktıkları gazete sayfalarında belirtilmektedir.³⁰⁵

Toplumsal düzenin korunması ve asayişin sağlanması açısından kadın ticareti ile uğraşanların cezalandırılması ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınması gerektiği yöneticiler tarafından belirtilmiştir. Uluslararası anlaşmalarla yasaklanmış olan kadın ticareti ile uğraşanların, yabancı iseler hudut dışına, Osmanlı tebaasından iseler bulundukları yerden başka bir vilayete sürülmeleri gerektiği İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilmiştir.³⁰⁶ Yapılan düzenlemeler ile fuhuş yapanların ve yaptırımların gerekli cezaları almasını sağlamak ve gerektiğinde sürgün cezası ile toplumsal düzeni ve ahlaki yapıyı korumak esas kabul edilmiştir. Toplumsal hayatta artık fuhuş normalmiş gibi görünmeye başlamıştır. Geçmiş zamanlarda fuhuş varlığını gizli ve dar alanda koruyordu. Yapılan sınırlamalar ve yasaklar sokak düzeninde fuhuş yapılmasını engellemeye çalışmıştır. Yalnız bu sınırlama çabaları ile fuhuş sınırlanamıyor, aksine istemeyerek yayılmasına olanak sağlanıyordu. Oluşan bu ortamın ise toplumsal ahlakın bozulmasına neden olduğu görülmektedir. İstanbul yaşamında güvenlik ve asayiş ortamının sağlanması için sarkıntılık ve ırza geçme suçundan üç kişinin yakalandığı ve gerekli cezalarının verildiği belirtilmektedir.³⁰⁷

³⁰³ Ahmet Refik Altınay, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, Haz.: Abdullah Uysal, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. /791, Öncü Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2000, s. 69-70.

³⁰⁴ Rasim, **Fuhuş-i Atik**, s. 214. Ayrıca bkz. Tercüman, a.g.e., s. 223.

³⁰⁵ Rasim, **Muharrir Bu Ya**, s. 471-472.

³⁰⁶ **DH.EUM.ADL**, 49/20, Fi Teşrin-i Evvel 1332, (21 Ekim 1916).

³⁰⁷ **BOA, TFR. I. KR**, 137/13631, Rumi Takvim 3 Ağustos 1322, (H. 25. 06. 1324).

3.3. Geleneksel Eğlence Yaşamında Erkek

3.3.1. Hamam

İstanbul halkının Orta Asya gelenek ve görenekleri ile İslami anlayış çerçevesinde yıkanma veya temizlenme amaçlı hamamların İstanbul'un fethi ile şehrin imarı ile yeniden yapıldığı bilinmektedir. Evliya Çelebi, yeni hamamların yapılmasını veya şehrin imar açısından gelişmemiş olmasını kentin Hristiyanlardan oluşmasına bağlamaktadır.³⁰⁸ Hamam, ekonomik ve sosyal durumu iyi olan insanların genelde gitmediği daha çok evinde özel banyoları bulunmayan kişilerin gitmeyi tercih ettikleri yer olarak görülmektedir. İstanbul şehrinde özel veya şahsi sayıda birçok hamamın var olduğu dönemin seyyahları tarafından belirtilmektedir. Belirtilen hamamların fazla olması sadece başkente ait bir durum değildi; küçük bir kasabada bile hamam bulmak kolay bir iştir. Hamamların çok büyük olduğunu belirten seyyahlara göre bunun yanında çeşmelerden akan suyun bazıları sıcak bazıları ise soğuk olarak ayarlanması insan sağlığı açısından ellerinin zarar görmemesini sağlamaktır.³⁰⁹

Hamamlar, erkekler için sadece yıkanmak ve bazen de ihtiyaç duyulması halinde sabahlara kadar durma yeri olarak görülürken; kadınlar için ise eğlenme ve muhabbet etme yeri olarak kabul edilmektedir.³¹⁰ Yalnız bu konuda az da olsa erkeklerin eğlendikleri ve zaman geçirdikleri bir mekân olmasından dolayı hamamları inceleyerek erkekler üzerindeki etkilerden bahsedilmiştir. Bu durumda hamam kültüründe kadınlar ve erkeklerin hemcinsleri ile toplanıp yeni dostlukların kurulduğu ve hamamların eğlence yaşamına etki eden önemli bir kamusal mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Hamamların bazıları çok büyük olur ve kadın-erkek ayrı ayrı yerlerde yıkanır. Küçük hamamlarda ise sadece bir cinse yetecek kadar yer mevcuttur. İnsanlar hamamları yıkanma ve temizlenmenin yanında evlilik öncesi kızın görülmesinin yanında hamamlar mahalle halkından kişilerin hakkında konuşulması açısından toplumsal açıdan önem arz etmektedir.³¹¹

Hamam yaşantısı belirli bir zaman diliminde ve mahalle halkının birleşmesi ile kadınların bohçaları hazırladığı, yemeklerin yapıldığı o günün orada geçirileceği anlamına gelmektedir. Hamam kültürünün eğlenme ve temizlik anlayışı çerçevesinde geliştiği görülmektedir. Bunun yanında kıl dökmek için erkekler de hamamı kullanırken kadınlar bu işi daha erken zamanlarda yapmayı tercih

³⁰⁸ Ebru Boyar ve Kate Fleet, **Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi**, Çev: Serpil Çağlayan, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 274.

³⁰⁹ Luigi Bassano, **Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat**, Çev.: Selma Cangi, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s. 13.

³¹⁰ Rasim, **Şehir Mektupları I ve II**, s. 186.

³¹¹ Donald Quateart, **Osmanlı İmparatorluğu 1700- 1922**, Çev.: Ayşe Berktaş, İletişim Yay., 9. Baskı, İstanbul, 2013, s. 234.

etmişlerdir.³¹² Hamamların eğlence ve temizlik konusunun yanında sağlık açısından ve yoksullara yardım edilen yer olmasından önemi daha da artmıştır. Özellikle Ramazan ayında olmak üzere önemli hamamların yoksulların yatacak yeri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu hamamların en ünlüsü de Gedik Ahmet Paşa Hamamı'dır.³¹³

Osmanlı devleti hamamları toplum sağlığı, cinselliği tanıma ve eş arama mekânı olmasından dolayı halk tarafından rağbet görmüştür.³¹⁴ Diğer taraftan kadınların hamamları etkin kullanmasını bilen genç erkekler ve zampara kişiler hamamların etrafında oturarak sürekli gözetlemeye çalışmışlardır. Dönemin yöneticileri tarafından erkeklerin hamam etrafında oturmamaları ve hamam kapısını gözetlememeleri gerektiği eğer gözetleyen olursa tecavüz olarak algılanacağı ve gerekli cezanın verileceği belirtilmiştir.³¹⁵

Erkek çocuklar buluş çağına erene kadar hamamların kadın bölgesine anneleri ile girmelerine izin verilmektedir. Bu konuda bazı istisnaların olduğu ve hamamcı ile annelerin çocuğun yaşının büyük olduğu ve hamama girmesinin doğru olmadığı konusunda tartışmalar çıkmıştır.³¹⁶ Ekonomik duruma göre üst sınıfta bulunan erkeklerin çoğunun evinde özel banyoların bulunduğu; ancak yine de bazılarının hamamlara gittikleri belirtilmektedir. Gidilen bu hamamların seçilmesinin nedeni ise olarak görülen suyunun kaliteli olması, hizmet ediliyor olması ve temiz eşyaların olmasının yanında eğlenerek kafa dağıtılması olarak verilmektedir.³¹⁷ Geleneksel oyunlardan olan Karagöz oyunu genellikle Ramazan aylarında kahvehanelerde oynatılmasının yanında hamam eğlencelerinde de kullanıldığı ve hamamda bulunan erkekler tarafından oynatıldığı belirtilmektedir. Bu oyunun eğlence ortamı oluşturmasının yanında diğer bir amacı da Karagözün yaptığı gibi kadınlara ayrılan hamam bölümüne girmeye çalışmasının amacı etrafında şekillenmektedir.³¹⁸ Avrupalıların gözünde hamam eğlencesi ve temizlik anlayışı bazı bölgelerde etkin bir şekilde kullanılırken bazı kesimler tarafından hoş karşılanmazdı. Bu duruma ek olarak Osmanlı İstanbul'unda cuma günleri hamama gitmek zorunlu iken, diğer zamanlarda ise hamam sosyalleşme ihtiyacının giderildiği bir mekân olarak görülmekteydi.³¹⁹ Erkeklerin çalgılı hamam eğlenceleri genel olarak tulumbacıların yangın dönüşü yaptıkları temizlik ve eğlence anlayışlarını tasvir eder. Diğer taraftan bazı hamamların sabaha kadar

³¹² Münevver Alp, **Eski İstanbul Hamamları ve Gezmeleri**, Edit: İ. Gündag Kayaoğlu, S. 44-61, Aksoy Yay., İstanbul, 1998, s. 46.

³¹³ Boyar ve Fleet, a.g.e., s. 278.

³¹⁴ Tez, a.g.e., s. 188.

³¹⁵ Boyar ve Fleet, a.g.e., s. 280.

³¹⁶ Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 5.

³¹⁷ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 229.

³¹⁸ Boyar ve Fleet, a.g.e., s. 287.

³¹⁹ M. A. Ubicini, **Türkiye 1850**, Çev.: Cemal Karaağaçlı, C.: 2, Tercüman 1001 Temel Eser 64, İstanbul, 1977, s. 124.

açık oldukları ve gelen müşteriye barındırdıklarından bu hamamlar sabahçı hamamı olarak anılmaktadır.

3.3.2. Geleneksel Oyun Gruplarında Erkek

Osmanlı Devleti'nde eğlence kültürü içinde yer alan grupları devlet kontrolünde vergi vermekle mükellef olan kişilerin bir araya gelmesiyle meydana gelmektedirler. Bu gruplar İstanbul şehrinde toplanan ve yaygın kanaate göre XVI. Yy. dan itibaren etkinliklerini artıran halkı eğlendiren topluluklar olarak ifade edilebilir.³²⁰ Bu gruplar küçük ve büyük çapta eğlencelere iştirak ederek halkın eğlendirilmesi ve resmî törenlere şenlik havası vermesi açısından önem arz etmektedir. Bazı zamanlarda gayr-i resmi eğlencelerde yer alan bu gruplar aynı zamanda önemli günlerde ve mübarek dini bayramlarda da aktif rol oynamışlardır. Bunun yanında düğün, kahvehanelerde ve hamam eğlencesi gibi özel davetiyelerde kişileri eğlendirme ve aynı zamanda eğitime işlevi görmüşlerdir.³²¹

Eski İstanbul eğlence hayatında çalgılı ve sazlı eğlence yaşamında dans eden kadın veya erkek göstericilerin bulunduğu seyirlik oyunlar düzenlenmiştir. Saray yaşamında etkin olan bu dans oyunlarında önemli iki aktör bulunmaktadır. Bunlardan erkekleri eğlendirmek için oynayan kızlara çengi³²² denirdi. Diğer taraftan kadın kılığına girip, çalgı eşliğinde kadın gibi oynayan erkeklerle ise köçek³²³ adı verilmektedir.³²⁴ Bunların yanında rakkaslar³²⁵ adı altında özellikle erkek çocuklardan seçilen önemli bir grup daha vardır. Bir görüşe göre de bu rakkasların erkek oyuncuların temel adı olduğu; köçekler ve tavşan oğlanları³²⁶ adı altında iki kısma ayrıldıkları belirtilmektedir.³²⁷ Bu oyun gruplarının işi oldukça zordu; çünkü yaptıkları işte sabırlı olmaları ve sürekli antrenman yapmaları gerekiyordu. Yaptıkları gösterilerde onlara hayranlık duyan kimselere karşı mesafeli durmaları ve

³²⁰ Çoruk, a.g.e., s. 292.

³²¹ Meriç, a. g. e., s. 258.

³²² Çengiler özel odada soyunmalarının yanında eğlence yapacakları yerin ayrı bir mekân olarak seçilmesini söylerlerdi. Oyun giysileri oldukça göz alıcı bir giysi türüdür. Genç ve güzel çengiler pırıl pırıl uzun saçlarını arkalarına salıverir; beyaz göğüslerini yarı yarıya açar, üstlerine tül gömlek, pullu kadifeden yelek, ayaklarına ise yumuşak oyun terliği giyerlerdi. Bu kıyafetin amacı karşıdaki kişilere cazip gelmek ve gözleri üstlerine çekmek olarak yorumlanmaktadır. Bkz. Sevengil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)**, s. 62.

³²³ Oyun sırasında kadife üstüne sırma işlemeli gömlek, canfesten, ipekliden sırmalı istufeden dört kubbe denilen biçimde sırma saçaklı eteklik giyerler, bellerine ise sırma kemer takarlardı. Başları açık, saçları uzun, kıрма kıvrıcık bükülü, kokulu ve doğal olarak dağınık idi. Parmaklarına pirinç zil takarlar, raks sırasında bunları müziğe uygun bir biçimde şakırdatırlardı. Bkz. Sevengil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)**, s. 59.

³²⁴ Lewis, a.g.e., s. 133.

³²⁵ Vücudunu her biçime sokabilen tahrik edici hareketlerle, kıvrımlar, göbek atmalar, arkaya doğru yatıp saçlarını sarkıtmalar, yeniden doğrulup öne arkaya bükülmeler ile dans ederlerdi. Bkz. Sevengil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)**, s. 59.

³²⁶ Siyah çuhadan topuklara kadar şalvar çuhadan oldukça dar, vücutların hatlarını belli edecek biçimde bir giysi giyerler, bellerine renk renk şallar sararlardı. Oldukça ufak bir çeşit süslü başlık giyerlerdi. Bkz. Sevengil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)**, s. 59.

³²⁷ Sevengil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)**, s. 58.

işlerini profesyonel bir şekilde gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Diğer taraftan çengi kızların tahrik edici danslarını izleyen genç erkekler bu uğurda mallarını kaybettikleri ve canlarını dahi onlara feda edecek kadar bağlı oldukları belirtilmektedir. Bunun bilen dansçı kızlar dönemin sinemacısı gibi görünerek birçok kişiyi arkalarından koşturmuş ve paralarını yemişlerdir. Bu gibi durumlar dönemin gazete ve romanlarında belirtilmiş ve dansçı kızların oyunlarına düşen kişilerle dalga geçilmiştir.³²⁸ Dönemin eğlence hayatında önemli bir etkisi olan bu grupların erkekler üzerinden para kazandıkları ve genel olarak erkekleri eğlendirmek için bu mesleği seçtikleri yorumu yapılabilir. Bunun yanında erkek dansçıların olması toplumun bazı kesimleri tarafından hoş karşılanmamış ve eleştiri konusu haline getirilmiştir. Erkek ve kadın dansçıların karşı cinsten hayranları olmakla beraber hemcinsleri tarafından aşıkları olduğu belirtilmektedir. Toplum olarak bu durumların ahlaki normlara aykırı olduğu ve kişilerin hemcinslerine duydukları bu hayranlık toplumu olumsuz etkileyeceği dönemin düşünürleri tarafından belirtilmiştir. Verilen bu değerlendirmeler genel toplum anlayışını karşılamamaktadır. Eğlence yaşamında yer alan kadın ve erkek dansçıların aynı danslarını cinsiyetten olan kişilere karşı sergilenmemesi ve uygun görülmeyen aşk meselelerin gerçekleşmemesi için çalışılmıştır. Yönetim anlayışı çerçevesinde bu tarz oyun gruplarında erkek oyuncularından köçeklerin oynatılmaması gerektiği 1856 yılında çıkan bir fermanda ilan edilmiştir.³²⁹

İstanbul eğlence hayatında etkin olan bir diğer grup ise hokkabazlar olarak göze çarpmaktadır. Hokkabazlar resmi eğlencelerde ve mesire alanlarında halkı eğlendirmek için maharetli insanların el ve ayak gösterileri ile topluluğu eğlendirmeye çalışmışlardır. Dönemin ilk ve en önemli hokkabazı olarak görülen Şükrü Efendi, aslında gerçek bir hokkabaz olmadığı halk tarafından gazetelere gönderilen yazılar ile anlaşılmıştır.³³⁰

3.3.3. Geleneksel Türk Tiyatrosunda Erkek

Tiyatro geleneğinin oluşmasında önemli bir katkısı olan Karagöz, Ortaoyunu, Meddah ve yenileşme döneminde ortaya çıkan Avrupalı tarz tiyatro oyunlarında erkek karakterlerinin yer alması ve erkek eğlence yaşamında önemli bir yer tutmaları açısından önemlidir. Geleneksel oyunların her birinin birbirinin devamı niteliğinde olduğu ve oynanış şekillerinin birbirine benzediği belirtilmektedir. Ramazan gecelerinde ortaya çıkan bu oyunlar kişileri eğlendirme amacının yanında eğitmek ve kişisel gelişimi sağlama amacı da gütmüşlerdir. Bu oyunların başlangıcı olarak görülen

³²⁸ Lewis, a.g.e., s. 134.

³²⁹ Çoruk, a.g.e., s. 294.

³³⁰ Kılıçkaya, a.g.t., s. 147.

Karagöz³³¹ oyununun devamı niteliğinde olan Ortaoyunu³³² seyirlik oyunlarının gelişimi açısından önem arz etmektedir. Erkeklerin eğlence yaşamında önemli yeri olan bu oyunların genellikle kahvehanelerde veya resmi eğlencelerde düzenlendiği görülmektedir. Karagöz oyunu İstanbul halkının eğlence yaşamın çoğunda yer alan ve günümüzde hala devam eden gölge oyunudur. Diğer taraftan Ortaoyunun ortaya çıkışı XIX. yy. başlarına denk gelmiştir. Bu oyunlar halkı eğlendirmek için kışın kapalı mekanlarda gösterilirken yazın ise mesire kültürünün olduğu her yerde “orta yerde” oynanmıştır.³³³ Orta oyunda zenne rolünde yer alan kişi, kadın kılığına girerek oynayan erkek oyunculardır. Diğer taraftan oyunu oynayan kişilere “kol” adı verilmektedir. İstanbul’da önemli oyun mekanları vardır. Bu mekanlar tiyatro alanları ve belli başlı kahvehanelerden oluşmaktadır.³³⁴ Bu iki oyunun arasındaki tek fark Karagöz oyuncular arasında farklı dine mensup kişilerin yer almasıdır.³³⁵ Karagöz oyununu oynatacak kişinin eli marifetli olması ve hızlı hareket ediyor olması gerekmektedir. Bunun yanında bu oyunlarda iki tipten varlığı ve karşılaştırılması iki erkek yaşamı üzerinden dönemin zihniyetinin bir yansıması olarak erkek yaşamında bir değişimin meydana geldiğinin göstermektedir.³³⁶

Eski kültürlerden beri devam eden sözlü anlatım geleneğinin oyuna uygulanmış versiyonu olarak görülen meddah³³⁷ halka hikâye ve masal anlatarak kişileri eğlendirmenin yanında meddahın eğitici bir işlevi de vardır. Olayı gerçekleştiren kişi hikâyeyi gerçek bir yaşamda yaşıyormuş gibi canlandırarak anlatır.³³⁸ Ortada oynan bu oyunların bazı dönemlerde ahlaksız oldukları izleyenlerin ahlakını olumsuz etkilediği hep beraber söylenen şu tekerlemeden anlaşılmaktadır. “*Dağda bir keçi, Sivridir kıcı, Kahpenin piçi, Bunda bir iş var*”³³⁹ ifade edilen bu tekerleme geleneksel halk

³³¹ Karagöz bir hayal oyunudur. Karanlıkta beyaz bir perdenin arkasına ışık yakılır; deriden kesilmiş insan biçimleri arkadan perdenin üstüne tutulunca perdede hayaller belirir. Karagözcü bu hayalleri konuşarak, ses taklitleri, şive taklitleri yaparak bir olayı anlatır. Şark mistikliğinin ürünü olan bu oyun tasavvufu da açıklandığı gibi, açıkta orta yerde oynayan bir oyundur. Bu sebeptendir ki, sonraları kol oyununa Orta oyunu denilmiştir. Kol oyununun bu ismi alması yine Mahmud’un padişahlığı sıralarındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Refik Ahmet Sevengil, **Türk Tiyatrosu Tarihi I Eski Türklerde Dram San’atı**, Millî Eğitim Yay., İkinci Baskı, Ankara, 1969, s. 65.

³³² On dokuzuncu asır başında İkinci Mahmut devrinde pek rağbet gören ve musiki, curcuna, çengi ve mukallitlerin birleşmesiyle ilerlemiş bir şekil alan kol oyunu, Hafız İlyas’ın tariflerinden de anlaşıldığı gibi, açıkta orta yerde oynayan bir oyundur. Bu sebeptendir ki, sonraları kol oyununa Orta oyunu denilmiştir. Kol oyununun bu ismi alması yine Mahmud’un padişahlığı sıralarındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Refik Ahmet Sevengil, **Türk Tiyatrosu Tarihi I Eski Türklerde Dram San’atı**, Millî Eğitim Yay., İkinci Baskı, Ankara, 1969, s. 65.

³³³ Çoruk, a.g.e., s. 297.

³³⁴ Çoruk, a.g.e., s. 298.

³³⁵ Rasim, **Muharrir Bu Ya**, s. 86.

³³⁶ Sevengil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453’ten 1927’ye kadar)**, s. 46.

³³⁷ Çeşitli kişileri, lehçeleri, hayvanları, taklit ederek hikayeler ve tekerlemeler anlatan kişiye denmektedir. Meddah sözcüğü Arapçada “kassas”, Farsça’da ise “kissahan” anlamlarına gelmektedir. Bkz. Tez, a.g.e., s. 288.

³³⁸ Çoruk, a.g.e., s. 299.

³³⁹ Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 154.

tiyatrosunun ıslahı veya tamamen kapatılması gerektiğini söyleyen kişileri haklı duruma getirmiştir. Dönemin mizah gazetelerinde bu duruma sıkça yer verilmiştir.³⁴⁰

Değişim ve dönüşüm ile sanat dünyasında yeni akımların ortaya çıkmasının gerekli olduğu düşüncesi modern anlamda tiyatronun var olmasının en önemli sebebidir. Avrupa’da erken dönemde başlayan tiyatronun Osmanlı devletinde Tanzimat döneminden önce yer aldığına dair bilgiler vardır. Dönemin sultanlarından III. Ahmet zamanından itibaren yabancı elçilere düzenlenen şenlikler arasında tiyatronun da yer aldığı söylenmektedir. Ancak tam anlamıyla gösterime giren tiyatro, Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Bu zaman diliminde İstanbul’da ilk tiyatro binası olarak inşa edilen Naum Tiyatrosu 1847 yılında Beyoğlu’nda ilk gösterilerini yapmaya başlamıştır. Dönemin padişahı olan sultan Abdülmecid Batı ile ilişkilerin düzenli olması ve Avrupai tarz yaşama biçimlerini yansıtmaya açısından bu dönemde tiyatronun etkinlik kazanmasına önem vermiştir.³⁴¹

Devlet ve halk nezdinde çok tutulan tiyatronun belli bir kesim tarafından Doğu’nun eğlence yaşamına uygun olmayan hareketleri ve giyim tarzlarını yansıtılmasından dolayı karşı çıkılmıştır. Bu konu hakkında dönemin romancılarından Ahmet Rasim’in eserlerinde tiyatrodaki oynayan kişiler hakkında şu bilgiler verilmektedir: “*O zamanlarda kısa fistanlar moda idi. Velev uzaktan olsun bir kadın baldırını görmek göz için bir muvaffakiyet sayılırdı! Şimdiki bolluk nerede?...*”³⁴² Geleneksel Türk tiyatrosunun yerine gelen modern anlamda tiyatronun kıyafet şeklinin bile topluma uygun olmadığı eleştirilmiştir.

Avrupalı tarz yaşamın İstanbul halkına sirayet ettiği zamanlarda bireylerin nasıl davranması gerektiği konusunda adab-ı muaşeret kuralları belirlenmiştir. Bu kuralların uygulanması ve Avrupai tarz bir beyefendi oluşturulması çokça zaman almıştır. Tiyatrolarda, kapalı mekanlar olması ve toplu hareket edilmesi açısından kişilerin sigara içmemesi, oturacak yerlerin belirlenmesi ve oturan kişilerin rahatsız edilmemesi için bu kurallara dikkat ederek çalışan kişilerden yardım istemesi gerekmektedir.³⁴³ Dönemin gazetelerinde bireylerin tiyatro gösterisinde nasıl davranmaları gerektiği belirtilerek oluşan yanlış ve gülünç durumlara ise mizah gazetelerinde yer verildiği görülmektedir. Tiyatronun insanları eğlendirmenin yanında ahlaki ve sosyal açıdan olarak eğittiğini söyleyen grupların aksine ahlaka uygun olmayan davranışları anlattığı ve topluma fuhuş yaşamını gösterdiği de söylenmektedir. Tiyatro da ile ilgili olarak “...*fevâhişi haklı çıkarmak, dans etmek, kızların meme ve baldırlarını göstermek, terbiyeye yardım eder diyen hangi ukûla olabilir...*”³⁴⁴ ifadeleri sanatsal

³⁴⁰ Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul Mektupları**, Haz.: Nuri Sağlam, Kitapevi Yay., İstanbul, 2001, s. 199.

³⁴¹ Sevengil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453’ten 1927’ye kadar)**, s. 113.

³⁴² Tercüman, a.g.e., s. 211.

³⁴³ Meriç, a.g.e., s. 386.

³⁴⁴ **İbretnümâ-yı Âlem**, nr. 26, 23 Ekim 1871, 8 Şaban 1288, 11 Teşrinievvel 1287, s. 3-4.

açıdan büyük katkı sağlayan tiyatronun toplumun ahlaki normlarını olumsuz bir şekilde etkilediğini söyleyenlerinde varlığını göstermektedir.

3.4. Değişen Eğlence Hayatında Erkek Yaşamı

“Bezm-i safa”³⁴⁵ keyif ve eğlence manasına gelmekle birlikte Osmanlıca anlamını korumuştur.³⁴⁶ İstanbul eğlence yaşamında etkin bir konumda yer alan erkekler, evde bulunmayı tercih etmemişlerdir. Bunun yanında erkeklerin günlük yaşamında çoğunlukla hemcinsleri ile zaman geçirdikleri bilinmektedir. Ailesinden herhangi bir kadınla kamusal alanda görülmek hiçbir erkek tarafından hoş karşılanmazdı.³⁴⁷ Hoş vakit geçirmek, keder dağıtmak ve dinlenmek anlamlarında kullanılan “eğlence” yaşamı etrafında birçok farklı uygulama şekillerinin bulunduğu yaşayış tarzı olarak tarif edilebilir. Osmanlı devletinde eğlence yaşamında düzenlenen şenlikleri “resmi” ve “sivil” olmak üzere farklı şekillerde düzenlenmiştir.³⁴⁸

Klasik dönem eğlence hayatında daha çok resmi şenliklerin düzenlendiği ve bu çerçevede oluşturulan yerleşim yerlerinin bütün masrafları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Dönemin mesire anlayışları çerçevesinde eğlence yaşamı şekillenirken; eğlence yaşamı bir taraftan da kahvehanelerde oynanan oyunlar etrafında şekillenmektedir. Ramazan ve Kurban bayramlarında özel dini etkinlikler çerçevesinde eğlence yaşamı çeşitlenmiştir. Bu dönemlerde kadınlar sokak yaşamında etkin olmamasından dolayı eğlence kültürü erkek hayatı çerçevesinde gelişmiştir. Kadınların mesire alanları, ramazan ayında düzenlenen akşam eğlenceleri ve hamam eğlenceleri haricinde eğlence ve sosyalleşme yaşamında yer alması zor görünmektedir. Klasik dönem eğlence yaşamında dönüm noktası olarak kabul edilen İkinci Beyazıt döneminde (1481-1512), bahar zamanında halk kırlara dökülerek İstanbul için yaz eğlenceleri başlamıştır. Bununla birlikte ünlü olan Kağıthane’nin önemi burada anlaşılmıştır. Eğlence ve zevk yaşamına eğilen Sultan Beyazıt, müzik ve şenlik yaşamına önem vermekle beraber sarayda bulunan genç erkek ve kadınlara eğitim vermiştir.³⁴⁹ Değişen şartlar ile eğlence yaşamında bazı dönüşümlerin olması ve farklı eğlence mekanlarının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

³⁴⁵ Safa meclisi anlamından kullanılmaktadır. “Safa” sözcüğü ise zevk ve eğlence anlamlarına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi Yay., 23. Baskı, Ankara, 2006, s. 98.

³⁴⁶ Tez, a.g.e., s. 245.

³⁴⁷ Francis Marion-Crawford, **1890’larda İstanbul**, Çev.: Şeniz Türkömer, Türkiye İş Bankası Yay., 7. Baskı, İstanbul, 2019, s. 48.

³⁴⁸ Ali Şükrü Çoruk, “Osmanlı İstanbul’unda Halkın Eğlence Kültürü”, **Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Toplum Bölümü, Edit: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, içinde S.: 292-313, İstanbul, 2005, s. 292.

³⁴⁹ Sevgil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453’ten 1927’ye kadar)**, s. 15.

3.4.1. İşret Eğlence Mekanlarında Erkek

İşret³⁵⁰ meyhane veya içki içilen bir yer olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında İstanbul yaşamında etkin bir geçmişi olan meyhaneciliğin daha çok Galata ve Pera bölgelerinde iş yeri olarak aktif olduğu görülmektedir. Millet sistemi çerçevesinde her vatandaşın isteğini yerine getirmek devletin yapması gereken görevlerden biridir. Gayr-i Müslimler tarafından kullanılan içki Müslümanlar tarafından haram olarak kabul edilmesine rağmen içki yerleri ve içkilerin tedarikinin sağlanması devletin görevidir. İstanbul fethedildikten sonra yapılan düzenlemelerde gayr-i Müslimlerin ihtiyaçları da göz önüne alınmıştır. Meyhane kültürünün oluşmasında devletin izni alınarak açılan gedikli meyhanelerin yanında izinsiz ve kaçak olarak aktif halde işine devam eden koltuk meyhaneleri adı altında o dönemde meyhaneler açılmıştır.³⁵¹

Klasik dönem boyunca İstanbul'da Müslümanların bu mekanlara gidip eğlenmeleri hususunda toplum tarafından eleştirilmeye başlandığı dönemlerde bazı yasaklamaların devlet tarafından konulduğu bilinmektedir. Meyhanede içki içmenin yanında çubuk ve nargile tüketildiği belirtilmektedir. Erkek hayatının vazgeçilmezi haline gelen işret mekanları eğlencenin yanında erkeklerin muhabbet ettikleri günün yorgunluğunu attıkları bir mekân olarak da ön plana çıkmaktadır.³⁵² Meyhanelerde çalıştırılan kişilere “miço” denilmektedir ve bunlar genç, güzel erkeklerden seçilmektedirler.

1838 Balta Limanı antlaşması akabinde imzalanan serbest ticaret antlaşmalarıyla beraber ecnebilere içki mekânı açma hakkı elde ettiler. 1861'de gedik hakkının kaldırılmasıyla da içki satılan mekanların sayısı arttı. Buna binayen İstanbul sokaklarında hızla artan meyhanelerin³⁵³ toplum yaşamını olumsuz etkilediği görülmektedir. Müslüman semtlerine de meyhanelerin gizli bir şekilde yerleşmesinden dolayı kapatılmalarının gerekliliği gündeme gelmiştir. Osmanlı aile sistemi üzerinde olumsuz bir etki bırakan meyhanelerden çıkan kişilerin sokak yaşamında kadınlara sarkıntılık yaptıkları ve mahalle yaşamında huzursuz bir ortam oluşturmalarından dolayı meyhanelerin kapanmalarının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda İstanbul sokaklarında asayiş ve düzenin sağlanması amaçlanmıştır.³⁵⁴

³⁵⁰ İçki, içki içme anlamlarına gelmekle beraber Erbab-ı İşret olarak da geçen içki içiciler anlamında da kullanılmaktadır. Bkz. Devellioğlu, a.g.e., s. 466.

³⁵¹ Sezer ve Özyalçın, a.g.e., s. 300.

³⁵² Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)*, s. 118.

³⁵³ Yenileşme dönemi İstanbul'da meyhane ve meyhaneciliğe ilişkin şu çalışmaya bakılabilir: İhsan Erdinçli, **Yenileşme Dönemi İstanbul'unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, Mayıs 2019, s. 33.

³⁵⁴ Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, s. 200.

Gazinolar, İstanbul yaşamının değişmeye başlaması ile alafranga yeni eğlence mekanlarının gereği olarak ortaya çıkmıştır. Gazino kelimesi İtalyanca da “kır evi” manasına gelmektedir. Tanzimat Ferman’ının ilanı ile erkekler eğlence mekanlarında var olan dönüşüm sonucunda sokaklarda yer almıştır. Meyhanelerde olduğu gibi gazinolar da erkeklerin çalışmasının yanında kadınların çalıştığı yeni yerler olarak ortaya çıkmıştır. İlk gazino Galata’da açılan “Arkadi Gazinosu” olarak kayda geçmiştir.³⁵⁵ Dönemin yaşayış tarzlarının değişmesi ile erkek ve kadınların bir arada bulunduğu Beyoğlu’nda bir Balonun³⁵⁶ düzenlenmesi için devlet görevlilerinden izin verildiğine dair belgeler vardır.³⁵⁷ Açılmak istenilen yeni gazinoların kumar oynatılmaması ve herhangi bir taşkınlık meydana getirilmemesi şartı ile açılmasına müsaade edilmiştir.³⁵⁸ Açılan en meşhur gazinolar arasında Alkazar ve Elhamra gazinoları gösterilmektedir. Gazinolarda adam yaralama, ahlaksız davranışların var olması ve sokaklarda kadınlara karşı kötü davranılması huşularına dönemin gazetelerinde yer verilmiştir.³⁵⁹

Şans oyunları, Avrupai tarz yaşama uygun olan eğlence türlerinden kâğıt oyunları ve at yarışı oyunu Osmanlı İstanbul’una yenileşme dönemi ile girmiştir. Dönemin Osmanlı İstanbul’unda kıraathanelerde vakit geçirmek için zevkine oynanan dama gibi oyunların aksine Beyoğlu semtinde zar atmak gibi kâğıt oyunları ile parasına oynanan oyunların varlığı aşikardır. Galata’da Tokatlayan otelinde gizlice kumar oynatıldığı ve bu otelin özel müşterileri kabul ettiği dönemin romanlarında belirtilmektedir.³⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi romanlarında kumarı “... alem-i medeniyetin bir adet-i karihesi” olarak görmektedir. Osmanlı devletine sirayet etmesi ile kumarın boş vakit geçirmek için oynandığını ve bunun kötü bir davranış olmadığını savunmuşlardır.³⁶¹ Değişim dönemi ile kumar oynamak için Avrupai tarz kulüplerin kurulması gerekliliği ortaya konmuştur. Bununla beraber İstanbul’da ilk kez bir kulüp kurulması 1870 tarihinde başlamıştır. Bu kulüpler “encümen-i ülfet” adı altında dayanışma ve kaynaşma topluluğu oluşturmak istemiştir.³⁶² Kurulan bu yeni iletişim ve kaynaşma yerleri ilerleyen zamanlarda at yarışlarının da oynandığı yerlere dönüşmüştür. İlk önce devlet erkânı tarafından katılım gösterilen bu at yarışlarının sipahi ocakları tarafından düzenlendiği belirtilmektedir. At yarışlarına kadınların da gittiği ve ön sıralarda oturdukları söylenmektedir.

³⁵⁵ Vefa Zat, **Eski İstanbul Barları**, İletişim Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 1999, s. 66-67. Ayrıca bkz. Nilay Döner, **Peyami Safa’nın Romanlarında İstanbul**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 200.

³⁵⁶ Tanzimat ile değişen hayat şartlarında eğlence anlayışının çeşitlenmesi ile akşam ziyafetlerinden sonra yapılan danslı toplantılara balo denilmektedir. Bkz. Meriç, a.g.e., s. 400.

³⁵⁷ **BOA, HR. MKT.**, Fi 28 Receb 1269, H.: 01. 04. 1269.

³⁵⁸ **BOA, HR. MKT.**, Fi Gurre-i Rebiülahir Sene 1289, H.: 28. 03. 1269.

³⁵⁹ “Bayramın ilk gecesi Galata’da Corci’nin Gazinosu’nda bir adam vurmuşlar.” **İbret**, Nr.: 65, 4 Şevval 1289 (5 Aralık 1872), s. 2. Ayrıca bkz. Demir, a.g.t., s. 194.

³⁶⁰ Tercüman, a.g.e., s. 214.

³⁶¹ Ahmet Mithat Efendi, **Avrupa Adab-ı Muaşeret**, s. 264.

³⁶² Sevengil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453’ten 1927’ye kadar)**, s. 120.

Ayrıca at yarışlarına giderken kadın ve erkeklerin farklı kıyafetler giydikleri ve bir davete icabet edermiş gibi davrandıkları belirtilir.³⁶³ Değişen eğlence yaşamında erkek egemenliği devam ederken kadınların kamusal alanda yer alması ile eğlence yaşamında her iki cinsin yaşayabilmesi için yeniden düzenlemeler yapılmıştır. Farklı eğlence mekanları oluşturulurken muhafazakârlar tarafından bu durum eleştirilmiş ve bu mekanların toplumun ahlaki normlarına zarar verdiği ileri sürülmüştür. Erkeklerin kadınlar ile aynı mekânda nasıl davranmaları gerektiği gazete ve dergilerde belirtilirken dönemin romanları tarafından gülünç duruma düşen erkeklere mizah gazetelerinde yer verilmiştir. Yenileşme döneminde erkeklerin Avrupaî tarz eğlence yaşamını başarmak istemeleri Türk erkeklerinin Batılı erkeklerden eksik bir yanının olmadığını ve onlar gibi eğlenebileceklerini göstermeye çalışmışlarından kaynaklanmıştır. Avrupai tarz eğlence yaşamına uygun olan kumar ve meyhane kültürü İstanbul beyefendisinin yaşamında bazı olumsuz davranışlara sebep olmuştur. Lakin Osmanlı erkeği yenileşme döneminde önemli değişimler geçirerek kadınlara verilen yeni haklara destek olarak onlarla bir arada yaşayabilmişlerdir.

3.4.2. Mesire Kültüründe Erkek Yaşamı

İstanbul’unda kapalı eğlence mekanlarının yanında insanların dinlenme, gezinme ve eğlenmek amacıyla gittikleri açık eğlence mekanlarının başında mesire alanları ön plana çıkmaktadır. İstanbul şehri coğrafi açıdan denizlerle çevrili olması ve etrafında gezilecek güzel bahçelerin varlığı ile sıradan halkın yanında yönetici sınıfının da bir arada eğlenmesi için imkân sağlamıştır. İstanbul’un fethedilmesi ile Türklerin mesire anlayışı çerçevesinde önemli gezi ve mesire alanları oluşturulmuştur. Dönemsel olarak her zaman açık eğlence alanlarının varlığının yanında bazı dönemlerde bu mekanların arttığı ve kentin asıl eğlence yerleri haline geldiği görülmektedir.³⁶⁴ Mesire gezilerini iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlar şehrin dışına çıkılarak yapılan geziler ve şehir içerisinde insanların piknik veya benzeri dinlenme ve hoş vakit geçirme yerlerine yapılan gezilerdir. İstanbul şehir içinde ve etrafında farklı güzellikler ve insanlara yararı doğal kaynakların bulunmasından dolayı eğlencelerin şehir içi ve şehir dışı olarak düzenlenmesine olanak sağlamıştır. Şehir etrafında dolaşan erkeklerin kadınları etkilemek amacıyla dolaşmaları bu gezilerin amacına örnek verilebilir.³⁶⁵ Açık eğlence alanlarının doğal şartlarının oluşmasının yanında şehrin düzenlenmesinde görev alan mimarlar tarafından oluşturulan bahçelerin de varlığı bu dönemde görülmektedir. Klasik dönemde oluşturulan Has Bahçe, Halkalı Bahçesi, Siyavuş Paşa Bahçesi, Üsküdar Bahçesi, Fener Bahçesi ve Haydar Paşa Bahçesi gibi bahçeler halkın ve yönetici sınıfın eğlenmesinin yanında hoş vakit geçirmeleri için yapılmıştır.³⁶⁶

³⁶³ Meriç, a.g.e., s. 388.

³⁶⁴ Çoruk, a.g.e., s. 301.

³⁶⁵ Sezer ve Özyalçın, a. g. e., s. 253.

³⁶⁶ Altınay, *Eski İstanbul*, s. 16.

İstanbul şehrinde birçok ünlü mesire ve seyirlik³⁶⁷ alanlar vardır. Bu mesire alanlarının farklı özellikleri olmasının yanında şehir yaşamı ile bütünleşmesi açısından ayrı bir önem kazanmışlardır. Bazı dönemlerde ünlü mesireler ön plana çıkarken genel itibari ile şehirde gezi yerleri açısından önemli yerler vardır. Bunlar: İstanbul şehrinin kalbi olarak görülen Kağıthane’de var olan Kağıthane Mesiresi ve Silahtar Ağa Çeşmesi, yine Kasımpaşa da Ayine Kavak ve Köşkü yeri ile Kasımpaşa’nın üst taraflarında yer alan Ok Meydanı, Eyüp kısmında ise Fulya bahçesi ile Bahariye Köşkünün bulunduğu yer, Makriköy olarak geçen Bakırköy taraflarında Veli Efendi Çayırı ve Söğütlü Çeşme tarafları ile Yeşilköy taraflarında yer alan Florya açık gezme alanlarıdır. Kişilerin buralara gidebilmesi için her bir gezi alanının belli bir günü olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.³⁶⁸

İnsanların eğlenme, gezme ve hoş vakit geçirme gibi sosyal etkinlikleri yaptıkları dönem olarak öne çıkan Lale Devrinde saray çevresi olsun halk arasında eğlencenin önemi artmıştır. Bu döneme ismini veren yer olarak geçen Sadâbad mevkii Kâğıthane’nin ön plana çıktığı yer olarak kabul edilmektedir. Devrin paşaları ve ünlü şairlerinin eserlerine kadar giren bu bölge dönemin bireyleri tarafından eğlence yeri olarak tarif edilmiştir. Lale devri Osmanlı’nın saray ve halk eğlence yaşamını devlet işlerinden daha önemli tuttuğu ve 1718-1730 tarihleri arasında Fransız hayatı örnek alınarak hazırlanan yaşam şekli olarak tanımlanabilir. Dönemin egemen unsurları tarafından son verilen eğlence yaşamı Kağıthane eğlencelerinin devam ettirilmesi sağlanmıştır. Mesire alanlarında insanların nasıl davranmaları gerektiği yöneticiler tarafından belirlenmiştir. Bu süreçte kişilerin uyması gerektiği kurallar ve adab-ı muaşerete uygun beyefendiler yetiştirmek için yeni düzenlemeler oluşturulmuştur.³⁶⁹

Kadınların kamusal alanda yer almadığı bu dönemlerde erkek yaşamında eğlence hayatı kapalı mekanlar dahilinde gelişmiştir. Saray çevrelerinde düzenlenen açık eğlence mekanlarında yer almaya başlayan kadınların erkek yaşamını çeşitlendirdikleri düşünülebilir. Erkekler kapalı eğlence mekanlarının yansıra kadın ve erkek göstericilerin eğlenceleri ile zaman geçirmek için mesire alanlarına giderlerdi. Yenileşme dönemi ile kadınların kamusal alanda yer almaları ile erkekler de kendilerini beğendirmeye ve beraber hoş vakit geçirmek için mesire alanları daha çok tercih edilmeye başlamıştır. Gündelik yaşamda baharın gelmesi ile erkek ve kadınların mesire alanlarına gitmeye başlaması toplumsal yaşamı eğlenceli hale getirmiştir. Bu süreçte kadınların kendilerini gösterme çabalarına karşı erkekler de kendilerini beğendirmeye çalışmışlardır.

³⁶⁷ “Şimdi hayal olan eski İstanbul’un kendisine has köşelerinden biri de mesireleriydi. Mevsim geldi mi, hafta tatilinin yapıldığı cuma günleri şehir halkı büyüklü küçüklü kadınlı erkekli mesirelere akın ederdi. Erkekler bütün bir haftanın yorgunluğunu buralarda ulu ağaçlar altında sazlı sözlü âlemlerle çıkarırken, kadınlar da kendi aralarında hoşça vakit geçirirlerdi.” Bkz. Ertan Ünal, “İstanbul’un Mesireleri”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 10, Kasım 1969, s. 64. Ayrıca bkz. Kılıçkaya, a.g.t., s. 130.

³⁶⁸ Abdülaziz Bey, a.g.e., s. 298.

³⁶⁹ Fatma Tunç Yaşar, “İstanbul’da Adab-ı Muaşeret”, **Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Toplum Bölümü, Edit: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, içinde S. 364-383, İstanbul, 2005, s. 381.

3. 4. 1. 2. Kağıthane Mesiresi

Kağıthane'nin³⁷⁰ semt olarak saray tarafından düzenlenen eğlencelerin merkezi haline gelmesinin sebepleri ulaşımın kolay olması, arazinin geniş olması ile etkinlikler için gerekli, bahçe düzenlemelerin yapılmış olması, çeşme ve sebillerin bulunması ve halktan herkesin ekonomisine yaşam tarzına uygun olması olarak ifade edilebilir. Klasik dönem yaşantısında önemli bir yeri olan bu bölge yenileşme döneminde alafranga yaşamı benimseyenlerin gezmek ve eğlenmek amacı ile tercih ettikleri yer haline gelmiştir. İnsanların baharın gelişini kutladığı görülen Nevruz şenliklerinin bu mesire alanında düzenlendiği ve bu alan farklı dine mensup insanların belirlenen farklı günlerde eğlendikleri yer olarak görülmektedir.³⁷¹ İstanbul'un en önemli mesire alanı haline gelen Kağıthane, III. Ahmet zamanında sadrazam olan Damat İbrahim Paşa'nın bu bölgede düzenlediği şenlikler ile yerli ve yabancı kişilerin dikkatini çekmeyi başarmıştır.³⁷²

Kağıthane, İstanbul halkı için vazgeçilmez bir eğlence ve dinlenme yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölgeye ulaşmak için klasik dönemde deniz taşımacılığını kullanan bazı kesimler varken yürüyerek de bu bölgeye ulaşabiliyordu. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından önce bu alana Müslümanlar perşembe ve cuma günü giderlerken sonraları sadece cuma günü gidilmesi uygun görülmüştür. Yenileşme dönemi ile insanların mesire alanlarına ulaşma şartları daha uygun hale gelmiştir. Birey yaşamının ön plana çıkması ile insanlar kendilerine özel taşıtlar yaptırmaya çalışmışlardır. Kayıklar ile yapılan yolculuklarda kadınlar ile erkeklerin aynı kayığa binmeleri yasaklanmıştır. Ama pazar kayıklarında ise baş tarafına oturtulan erkeklerin kadınlara uzak olmasını sağlamak için arka tarafa oturmalarının gerekliliği ortaya konmuştur. Önceleri Pazar kayıkları ile ulaşım sağlanırken değişimlerin yaşanması ile piyade³⁷³ adı verilen yeni model kayıklar kullanılmaya başlanmıştır.³⁷⁴ Kadınlar ile erkeklerin bir arada bulunmasının yasaklandığı mesire alanlarında erkekler ağaçların altında veya çeşme yanlarında oturarak gelenleri gözetlemeye çalışırken kadınlar

³⁷⁰ İstanbul'un kuzey-batısında kendi adını taşıyan derenin meydana getirdiği vadide bir köy ve seyir yeri. Kağıthane mesiresi; Terkos gölünün doğusundan çıkıp Haliç'e akan Kağıthane Deresi'nin iki yanında uzanan bölgedir. Günümüzde Kağıthane ilçesinin merkez mahallesi ve güneybatıya, Haliç'e doğru uzanan bölümlerini kapsayan yerleşme ve sanayi bölgesidir." İsmet Parmaksızoglu, "Kağıthane", **Türkler**, C.: XXI, Milli MEB Basımevi, Ankara, 1974, s. 116.

³⁷¹ Çoruk, a.g.e., s. 302.

³⁷² Tuğba Kara, **III. Ahmet Devrinde İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sos. B. Ens., Samsun, 2014, s. 52.

³⁷³ Piyadeler; iki ve üç çifte olarak ıhlamur ağacı kerestesinden imal edilirdi. Denize temas eden kısmına küherba yağı verniği sürülür, küpeştesinin hemen alt tarafındaki boya tahtası da istenilen renkte 5 ila 8 cm genişliğinde boyanırdı. Piyade kayıkları çok narın ve zarif bir kayak türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Mazak, **Gündelik Hayatın Renkleriyle Eski İstanbul**, Yeditepe Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2016, s. 49.

³⁷⁴ Mazak, a.g.e., s. 47.

ise geldikleri arabalarda bulunarak çevreyi gözlemlemeye çalışırlardı. Kağıthane alemleri olarak kayda geçen eğlencelerin gece geç saatlere kadar devam ettiği belirtilmektedir. Gündüz vakti bir araya gelmeleri yasak olduğundan gece olunca gizli bir şekilde ortaya çıkan aşk duyguları, gizli sırlar ve hovardalık yapanlar kızlardan buluşma için söz almaya çalışılırdı. Bu dönemde mesire alanlarında gece yaşanan yasak aşkların meydan geldiği ve bazı olumsuz vakaların ortaya çıkması yasakların tam olarak uygulanmadığını göstermektedir. Bazı dönemlerde ise yasakları hiçe sayarak bu buluşmaların geceyi beklemeden gerçekleştiği söylenmektedir.³⁷⁵

Kağıthane'nin en kalabalık olduğu zamanlar İlbaharın mevsimi ile Cuma günüydü. Bugüne has etkinlikler tertiplenerek eğlence gerçekleştirilirdi. Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey Kağıthane'de insanların ne tarafta bulunması gerektiğini şöyle açıklamaktadır. *“Kağıthane'nin birinci köprüsünden itibaren içeriye doğru sahilin bir tarafı kadınlara, diğer ciheti erkekler ve içeri tarafta top ağaçların altında arabalıların tevakkuf ve tenezzühlerine mahsus gibi olduğundan herkes intihap ettiği mahalde yerleşir, gezer, yürür, zevkine bakar”*.³⁷⁶ Kadınların kamusal alanda etkin olmaya başlaması ile erkeklerin onlara yaklaşma arzusu toplumda genç erkeklerin içerisinde “züppe” tiptemesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Erkekler ile kadınlar ulaşım araçlarında kendilerinin anlaşmasını sağlayan özel yöntemler ve şifreli konuşmalar yapmak zorunda kalmışlardır.

Kayıta şemsiye!... Mesela yan tarafa az eğilir: “Sana gücendim,” daha eğilir: “vallahi dargınım”, yüzü bütün kapar:” “bir daha yüzümü göremiyecaksin”, “seni görmek istemiyorum, hala anlamadın mı?”, sağdan sola alabanda eder: “durma geç!”, “dön git!”, ön tarafa hafifçe düşer: selam vermeye bedel “hoş geldin, safa getirdin efendim”, çokça düşer: “gene kalbim çarptı”, arkaya doğru gider: “oooooh!”, bütün bütün arkaya dayanır: “ne hallere giriyorum, gör de merhamet et!”, yan tutar: “keke!.. Bu ne saadet!”, kapanıp açılır: “bu gece değil, yarın!”, kapanıp durur: “sonra gününü tayin ederiz” demek isteyerek söylemek istediğini bu şekilde anlatmaktadır.³⁷⁷

Kağıthane'de oluşan eğlenceler ile insanlar o günü en muhteşem şekilde geçirmeye çalışmışlardır. Erkekler bu mesire alanlarında kendilerini beğendirmek için süslenip yeni kıyafetler giyip kendilerini bir beyefendi gibi göstermeye çalışmışlardır. Bunun yanında kadınların nadir olarak dışarı çıkma fırsatları buldukları mesire gezilerinde erkeklere görünmek ve yakışıklı genç erkeklere kendilerini göstermek amacıyla hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde erkekler kara yolculuğunda ortaya konan otomobilleri Beyoğlu semtinde tutarak kadınlara kendilerini kanıtlama yoluna gitmişlerdir. Cuma günü namaz kılındıktan sonra insanlar kendilerini eğlendirmek için hızlıca bu bölgeye hareket ederlerdi. Çalgıcılar ve dansçı gruplar mesire alanını şenlik havası haline getirmeye çalışırlardı.³⁷⁸

³⁷⁵ Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)*, s. 110.

³⁷⁶ Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 111.

³⁷⁷ Rasim, *Fuğuş-i Atik*, s. 119. Ayrıca bkz. Boyar ve Fleet, a.g.e., s. 263.

³⁷⁸ Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 112.

Mesire alanlarında kadın ve erkeklerin bir arada bulunması genç ve hovarda erkekler tarafından kadınlara yönelik bazı olumsuz davranışların sergilenmesine neden olmuştur. Bu hovarda gençler dönemin artistleri gibi davranarak kadınlara yaklaşmaya çalışmışlardır. Bahar şenliklerinin düzenlendiği bu dönemlerde erkeklerin kadınlara yönelik hareketlerini kısıtlamak ve asayiş sağlamaya için yöneticiler tarafından halkın mesire alanlarında asayiş bozacak her türlü hareketten kaçınması gerektiği konusunda uyarılar yapılmıştır.³⁷⁹ Mesire alanlarında bulunan hovarda erkeklerin şu şekilde kıyafetleri olduğu belirtilmektedir. “Çopur yüzlü kapısız uşaklar, yan bastı, dal fesli ve kovalı çuha şalvarlı esnaf eşbehleri, beyaz dizlikli çapraz yelekli, bağı baldırı çıplak tulumbacı kababayıları kartal kanat, saltamarkalı, başında yardan ayrıldım biçiminde ipekli mendil sarılmış daltaban kaldırım hovardaları ve daha bunlara mümasil birtakım pespayeler kadınlara söz atmakla kanmazlar, elleriyle taaruzda bulunurlar, türlü kepazelik ederler”.³⁸⁰

Mesire alanlarında erkeklerin daha başı boş davrandıkları ve rahatça eğlendikleri kendilerine ait bölgede çalgı çaldırıp, raks ettirdiklerine eserlerde yer verilmiştir. Hıdırellez şenlikleri dolayısıyla Kâğıthane alanında ekstra polis ve süvari birliklerinin gezmesi sağlanarak asayişin bozulması engellenmeye çalışılmıştır.³⁸¹ Alınan bu önlemler ile erkeklerin mesire alanlarında uygunsuz davranışları ile kadınları rahatsız etmemeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu konuda kadınların mesire alanlarında rahatsız edildikleri ve hatta taciz girişimlerinin de olduğunu yöneticilere bildirmişlerdir. Değişim ve dönüşümün yaşandığı bu süreçte kadınlar hovarda ve püzüvenkler (pezevenkler) tarafından rahatsız edilmeleri hususu, oluşturulmaya çalışılan yeni bir beyefendi kimliğine zarar vermiştir. Baharın gelmesi ile mesire alanlarının kalabalık olacağı Cuma ve pazar günleri polis ve jandarma kuvvetlerinin gerekli önlemlerinin alması gerektiği konusunda gerekli emirler verilmiştir.³⁸²

Genel itibari ile mesire alanlarına ulaşım sağlamak için yöneticiler tarafından Şirket-i Hayriye’nin 1851 tarihinde kurulması ile boğazlar arasındaki kayık taşımacılığına son vermiştir. Daha çok Boğaziçi’nde bulunan kişilerin taşınması ve gerekli güvencenin oluşmasının ilk teminatı olarak bu durum görülebilir.³⁸³ Yaşanılan bu gelişimlerin yanında yönetici sınıfı toplumun ahlaki normlarına zarar verdikleri düşüncesi ile 1861 tenbihnamesi³⁸⁴ adıyla nizamname yayımlayarak

³⁷⁹ A. AMD, 17/65, Fi 27 Cemaziyelevvel sene 1266/ 10 Nisan 1850.

³⁸⁰ Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 113.

³⁸¹ Y. PRK. ZB, 32/45, Fi 21 Nisan sene 1318/ 4 Mayıs 1902.

³⁸² ZB, 379/14, Fi 27 Mart sene 1322/ 9 Nisan 1906.

³⁸³ Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul Eserleri Olayları Kültürü*, Sayı: 14, S. 210-224, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1953, s. 211.

³⁸⁴ İstanbul halkının mesire alanlarında kalabalık olması ile ahlaki normlara verilen olumsuz olaylar nedeniyle yayımlanmıştır. Tenbihname de mesire alanlarına hangi gün gidileceği, buralarda nasıl davranılması gerektiği, aksi

gerekli önlemlerin almasını kararlaştırılmıştır. Bu Tenbihname ile edepsizce davranma yasaklanmış ve içki içmenin yasaklanması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte kadınların erkekler ile bir arada bulunmamaları istenirken farklı yöntemler kullanarak kadınlara yaklaşmak ve yasak aşk maceraları yasaklanmış, bunlara uymayanlara ise gerekli cezaların verileceği belirtilmiştir.³⁸⁵ Kağıthane mesire alanlarında erkek ve kadınlar arasında çeşitli şakalaşmalarda yaşanır. Mesela genç erkeklerin kadınların şemsiyelerini ve eldivenlerini kapmak gibi uygunsuz davranışlarının yanında kadınların pabuçlarını giyip onlarla uğraşmaları gibi hareketler yapardı. Fakat bu tür davranışlar yapanlara zabıta tarafından yakalanarak gerekli cezaların verildiği belirtilmektedir.³⁸⁶

3.4.2.2. Boğaziçi ve Üsküdar Mesire Alanları

Kağıthane kadar ünlü olmasa da Boğaziçi mehtapları, özellikle gece dönüş eğlence yerleri olması açısından önem arz etmektedir. Mesire alanlarından dönüşte gece mehtabı izlemek ve kayıkların birbirine yaklaşması ile bu alanlar aşk maceralarının yaşandığı bir yer haline dönüşmüştür. Dönemin Avrupalı gezginlerinden olan Lamartine, 1832 yılında Boğaziçi için şu bilgileri vermiştir. *“Bir aşağı bir yukarı indim, çıktım. Bu büyüleyici tabiata ait bazı çizgileri not aldım. Gökyüzü ile toprağın, denizle insanın birlikte çalışarak, bu kadar nefis bir peyzaj vücuda getirebileceklerini, hayal bile edemezdim”*.³⁸⁷ Dönemin anlayışı çerçevesinde kadınlar ve erkekler ayrı kayıklara binmek zorundaydı. Gece mehtabı düştüğü zaman kayıklar birbirine yaklaşp iki cinsin bir araya gelerek aşk haberleşmelerini gerçekleştirirlerdi.³⁸⁸ Oluşan bu manzara ile denizin mehtap geceleri aydınlanırken aşk maceralarının buluşma noktası haline gelen Boğaziçi, deniz, mehtap ve musikinin birleşmesi ile başka bir hal alırdı. Bu eğlence ve aşk sahnelerinde bazen kayıklardan düşen kişilerin olduğu ve bu durumların toplumu olumsuz etkilediği düşüncesi ile yasaklanması gerektiği ortaya konmuştur.³⁸⁹ Boğaziçi yaşamı ve aşk görüşmelerine dönemin romanlarında örnekler verilmeye çalışılmıştır. Genç kızların görülmeye veya beğenilmeye çalışılması, ailesi tarafından titizlikle incelenir ve gerekirse böyle durumların yaşanmasına izin verilmezdi. Mesire alanlarına gitmeye çalışan bir kızın erkek ile görüşmesi veya ilişki yaşamak istemesi hemen hallolmazdı. Ailenin bütün bireyleri sevda meselelerine karşı durur ve böyle bir durumda durumunda hemen birbirlerine haber verirlerdi. Toplum olarak da yaşanacak böyle durumlara karşı temkinli durup ahlaki normlara zarar gelmemesi

durumlar olursa ne türlü cezalar verileceği devlet tarafından kanun haline getirilmiştir. Bu dönemde çok konuşulan Müslüman kadınların mesire alanlarına pazar günleri gideceği belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çoruk, a.g.e., s. 306.

³⁸⁵ Sevengil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)**, s. 112.

³⁸⁶ Ali Efendi, a.g.e., s. 26.

³⁸⁷ **Fransız Edebiyatında İstanbul**, Çev.: Mediha Sayar, Varlık Yay. Sayı: 1054, İstanbul, 1964, s. 5.

³⁸⁸ Abdülhak Şinasi Hisar, **Boğaziçi Mehtapları**, Bütün Eserleri no: 3, 4. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul, 1978, s. 158.

³⁸⁹ Şafak Güneş, **Abdülhak Şinasi Hisar'ın Eserlerinde İstanbul (Boğaziçi'nde) Gündelik Hayat**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sos. B. Ens., İstanbul, 2005, s. 205.

için çalışılırdı. Bu durumların kızın namusuna halel getireceği düşüncesi ve hemen yayılma tehlikesinin olması yüzünden olayların gerçekleşmesi engellenirdi.³⁹⁰

Yine Üsküdar semti de İstanbul halkı için eğlence mekânlarından birisiydi. Vapurların bu semtten kalkması ve muhafazakâr kesimin yaşayış yeri olarak görülmesi açısından bu kent önemlidir. Bu mesire alanı Cuma günleri kadınların gelmesi için ayrılırken Pazar günleri de erkeklerin eğlenmesi ve hoş vakit geçirmesi için tahsis edilmiştir. Mesire alanlarında akşam vakti olmadan herkesin gitmesi gerektiği belirtilirken bu alanlarda işret etmenin yasak olduğu da belirtilmiştir.³⁹¹ Osmanlı Devleti'nde deniz taşımacılığında önemi yeri olan kayıklar değişim ve dönüşüm sürecine kadar etkin bir şekilde kullanılmıştır. Kayık kullanan kişilerin özenle seçildiği ve giyinmelerinin hep aynı olduğu bilinmesinin yansısı özellikle iri yapılı kişilerin bu mesleği seçtiği görülmektedir.³⁹²

İnsanların gündelik yaşam sürecinde gezmek, eğlenmek, hoş vakit geçirmek, piknik yapmak veya bir yerlere gidip seyretmek gibi gereksinimleri vardır. Bu gereksinim sadece yönetici sınıfa ait olmayıp avam kısmının ihtiyaçları dahilindedir. Bunun yanında İstanbul şehri güzel bahçelerin bulunduğu ve önemli mesire alanlarının varlığı ile gezmek ve eğlenmek isteyen kişilere imkân sağlamaktaydı. Yalnız bazı dönemlerde kadın ve erkeklerin bir arada bulunmasına izin verilmemiş, kadınların kamusal alanda yer alması veya erkeklerle bir arada bulunması uygun görülmemiştir. Yaşanılan bu sürecin yenileşme dönemi ile erkek ve kadının yeni kamusal mekanlar da beraber eğlenebileceğinin anlaşılması ve açık eğlence mekanların da ortak bir yaşamın sürdürülmesi yöneticiler tarafından amaçlanmıştır. Mesire alanlarında kadınların kendilerini göstermek veya hemcinsleri ile muhabbet etmek amacını taşımışlardır.

Diğer taraftan erkekler açık eğlence mekanlarında iki türlü davrandıkları görülmekteydi. Birinci grupta bulunan erkekler Avrupaî tarz giyinmiş olup bir beyefendi gibi davranmaya çalışırdı. Bunun yanında kadınlara nazik davranırken onlara dikkatli bir şekilde yaklaşmaya çalışmışlardır. Lakin ikinci grupta yer alan genç erkekler veya hovarda tipler kadınlara karşı olumsuz davranışlar yaparak kadınları rahatsız etmişlerdir. Dönemin eğlence ve gezi anlayışına uyum sağlamaları açısından dönemin önde gelenleri tarafından adab-ı muaşeret kuralları belirtilmiştir. Bu konuda karşılaşılan kişilere selam vermek, karşılaştığın kişiyi konuşarak meşgul etmemek, bir kişiyi birden fazla gördüğünde sadece ilk görüşünde selam vermek, tanıdık olmayan kişilerle muhatap olmamak,

³⁹⁰ Kaan Yalnız, **Refik Halit Karay'ın Romanlarında Toplumsal Değişim ve Mekânsal Dönüşüm Sürecinde İstanbul**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens., İstanbul, 2017, s. 68.

³⁹¹ Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 132.

³⁹² Helmuth Von Moltke, **Türkiye'deki Durumlar Ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)**, Çev.: Hayrullah Örs, TTK. Basımevi, Ankara, 1966, s. 74.

müzik ve eğlence başladığında konuşmayı keserek eğlenceye odaklanmak ve kadınlara karşı nazik olmak bir beyefendiye yakışan önemli davranışlar olarak sıralanmıştır.³⁹³

Osmanlı Devleti'nde yenileşme dönemine giriş olarak görülen Lale devrinde eğlence yaşamının yeniden şekillendirilmesi ile Avrupaî tarz yeni bahçe ve mesire alanlarının düzenlenmesi gerekliliği ortaya konmuştur. Bu duruma Göksu Çeşmesi ile ön plana çıkan Göksu mesire alanlarının yeni seyir mekanları haline gelmesi örnek gösterilebilir.³⁹⁴ Bu yapılar insanların eğlence yaşamında hoş vakit geçirmeleri ve sosyalleşmenin gerçekleşmesi amacıyla yapılmışlardır. Sokak yaşamındaki değişime bağlı olarak çeşitleri artan sosyalleşme mekanlarının varlığı Osmanlı toplumunu olumlu derecede etkilemiştir.

³⁹³ Fatma Yaşar, a.g.e., s. 382.

³⁹⁴ Shirine Hamadeh, **Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul**, Çev.: İlknur Güzel, Edit.: Levent Cantek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 123.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, diğer uygarlıkların aksine Batılı devletlerle olan ilişkilerini tarih boyunca sürdürmüştür. Bu ilişkiler Klasik çağda genel itibari ile Osmanlı devletinin üstünlük sağlaması ve Batı medeniyetini etkilemesi ile gerçekleşmiştir. Lakin Osmanlı devletinin Batılı devletler gibi sanayileşme ve yenileşme sürecini gerçekleştirememesi sonucunda Avrupa devletlerinden geride kalmıştır. İki medeniyetin birbirlerine karşı uygulamak istediği üstünlük veya medeniyetlerin etkileşimi değişim ve dönüşümün gerçekleştiğinin kanıtı olarak görülebilir. Osmanlı devletinin yaşadığı buhranlı dönemin değişmesinin gerekliliğini ve yenileşme çabalarının Sultan III. Selim ile başlamıştır. İlk yenileşme çabalarının askeri ve eğitim alanında yapılan girişimlerle gerçekleşmiştir. Yapılan reform girişimleri Sultan II. Mahmut zamanında ivme kazanmış, yeniliklerin önündeki büyük engel olan Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılması ile yenileşme çabaları hız kazanmıştır. Oluşturulmak istenilen yeni düzende iç ve dış nedenlere bağlı bazı olumsuzluklar meydana gelmiştir. Dönemin siyasi ve ekonomik sorunları yüzünden Osmanlı devletinin yenileşme çabaları Avrupalı devletler üzerinden oluşturulmaya çalışılması devleti reform yapmaya zorlamıştır. Belki de Osmanlı devletinin tarihte dönüm noktası sayılabilecek Tanzimat dönemi (1839-1876) yeniliklerin kavramsal alandan çıkıp sahaya indiği zamanı göstermektedir. Osmanlı devletinin ekonomik, askeri ve sosyal alanda yaşadığı olumsuz durumda iç ve dış etkenlerle gerçekleşmiştir. Osmanlı devletinin çok uluslu bir imparatorluk olması ve Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçi isyanların etkileri sonucunda iç ve dış baskılar sonucu değişimin gerçekleşmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Osmanlı devletinin değişim ve dönüşüm sürecinde yaşadığı yenileşme serüveni iç ve dış etkileri açısından olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurduğu belirtilmektedir. Avrupalı devletlerin baskısı daha da artmış ve bazı düşünürlere göre Tanzimat dönemi Osmanlı yenileşmesini ve modernleşmesini olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan yenileşme süreci toplum içerisinde yeni bir aydın sınıfın oluşmasını katkı sağlamıştır. Siyasi ve askeri yaşamda olumlu etkilerin görülmesinin yanında yaşanan bu değişimin erkek yaşamını da etkilediğinin kanıtı olarak görülür. Osmanlı devleti Tanzimat dönemi ile yenileşme çalışmalarına hız vermiştir. Kadının sokağa çıkması ile erkeğin toplumsal hayatta statüsü değişmiş ve Batı tarzı bir erkek modeli ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan özellikle de muhafazakâr kesim tarafından yaşanan değişimin Osmanlı-İslam geleneğine uymadığı ve değişimin öncüleri olan aydın sınıfın dışlanması gerekliliği ortaya konmuştur. Bu bakımdan da yenileşme sürecinin toplumsal kopukluğa ve bozulmaya gideceği belirtilmiştir.

“Yenileşme Dönemi İstanbul’da Erkek” Adlı bu çalışmadan Osmanlı toplumunda değişim ve dönüşümün getirdiği olumlu ve olumsuz düşüncelerin erkek üzerindeki etkisi araştırılmaya

çalışılmıştır. Bu konuda erkeğin değişim ve dönüşüm süreci ile ilgili şunlar söylenebilir. Birincisi aile ortamında bulunan erkek, kadının ön plana çıkması ile ataerkil bir yapı yok olmaya başlamıştır. Aile yaşamında erkek imgesi ve etkisi yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. İkincisi, Osmanlı toplum yapısında kadının sokağa çıkması ile erkeğin sokakta kadına nasıl davranacağını bilmemesi ve bunun sonucunda meydana gelen toplumsal huzursuzlukların başında gelen fuhuş ve taciz olayları geleneksel Osmanlı toplum yapısını olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan sokak yaşamının çeşitli olması ve mesire alanlarında kadın-erkek bir arada bulunmaya başlaması ile daha bireysel bir yaşam tarzı oluşmuştur. Değişen toplum düzeninde Batı tarzı kıyafet giyimi de Osmanlı erkeğini etkilemiştir. Erkek kıyafetini güçlülük prensibine göre giymeyi bırakmış, kadınlar gibi modaya uymayı tercih etmiştir. Değişim ve dönüşüm kültürel alanda kıyafetin çeşitlilik kazanması ve genç erkekler arasında meşhur olan yeni giysilerin görülmesidir. Osmanlı devletinde yenileşme dönemi ile erkek yaşamının çeşitlenmesi ve modern bir yaşam isteği alafranga ve alaturka çevreleri tarafından eleştirilmiştir. Yenileşme ile farklı erkek tiplerleri ortaya çıkmıştır. Avrupai tarz yaşama ayak uyduran centilmen erkekler varken diğer taraftan kadının sokak yaşamına alışamayan ve toplumu rahatsız eden züppe tiplerinden oluşan genç erkekler meydana gelmiştir. Geleneksel Osmanlı toplumunda eğlenceye verilen önem fazlaydı. Bunun yanında yenileşme ile Avrupai tarz eğlence kültürü erkek üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Erkeğin eğlenebileceği tarz da yerlerin artması ve kadının toplum hayatına karışması ile erkek kadın arasındaki ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmuştur. Aksine değişen eğlence yaşamında Osmanlı kültür yapısına uymayan ve toplum yaşantısını bozan içki içilen ve kumar oynatılan, düello gibi yeni tarz eğlence türleri mekanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Yenileşme döneminin toplumu etkilemesi ve buna bağlı olarak da erkek üzerinde yaşanan değişim ekonomik ve sosyal alanda İstanbul kentini etkilemiştir.

Değişen toplum yapısında meydana gelen ikicilik alaturka yaşam ile alafranga yaşamın hangisinin doğru olduğu veya Osmanlı toplum yapısının hangisine uygun olduğu çevrelerce ortaya konmuştur. Bu süreçte alafranga yaşamı öğrenenler ve Avrupai tarz yaşamı benimseyen erkekler tarafından alaturka yaşamı utanılacak ve tiksiniyecek bir yaşam şekli almıştır. Toplum olarak yaşanan bu değişim erkek üzerinde de etkisini göstermiştir. Diğer taraftan tezde incelenen İstanbul şehri Şark ve Garp yaşamını aynı şekilde yansıtmaması, Osmanlı devletinin başkenti olması sebebiyle sosyal ve kültürel alanda yaşanan değişimin ilk gerçekleştiği yer olması ve ekonomik ve coğrafi alanlarından dolayı birçok artışının olmasından erkek üzerinde yaşanan değişimin net bir şekilde görülmesi açısından önemlidir. Yenileşme çabalarında aile hayatına bağlı olarak evlerin şekil olarak değişmesinin yanında içerisinde kullanılan eşyaların değişmesi de erkek yaşamına bağlı olarak değişen ve dönüşen bir toplumsal yapının varlığı ortaya konmuştur.

Son olarak, Osmanlı yenileşmesinin iç ve dış etkenler sonucu gerçekleştiği anlaşılmıştır. Diğer taraftan Osmanlı toplumunda etkin konumda yer alan erkeğin, kadının sokağa çıkması ile etkinliğinin azaldığı görülmüştür. Değişen toplumsal olaylara erkeğin ayak uyduramaması sonucu kültürel ve toplumsal bozukluğun meydana geldiği zamanlar olmuştur. Yenileşme ile Osmanlı toplumunda

kültürel kopukluk meydana gelmiştir. Toplum yaşamında her zaman değişimin yaşanması olağan karşılanmazdı. Osmanlı yenileşmesinin toplumun bazı grupları tarafından eleştirilmesi veya karşı çıkılması değişimin tam olarak topluma yansıtılamamasından kaynaklanmaktadır. Yapılan çıkarım sonucu yenileşme çabalarının erkek yaşamında olumlu ve olumsuz etkileri olduğu ortaya konmuştur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a- Arşiv Kaynakları

Bâb-ı Asaî Amedi Kalemi (A.} AMD), 17/65.

Cevdet Zabtiye (C. ZB), 36/22.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Adliye (DH.EUM.ADL), 49/20.

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HAT), 191/9273.

Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrâkı (HR.MKT), 30/76; 54/64; 54/34.

Îrâde Dâhiliye (İ. DH), 955/75560; 1222/95690.

Mühimme Kalemi Belgeleri (A. DVNS. MHM), 5/ Hüküm 281.

Rumeli Müfettişliği Belgeleri (TFR. I. KR), 137/13631.

Yıldız Perakende Evrâkı Zabtiye Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.ZB), 32/45.

Zabtiye Nezâreti Evrakı (ZB), 379/14.

b. Diğer Kaynaklar

Abandan, Yavuz (2008), “Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Edit: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, içinde S. 57-89, İstanbul.

Abdülaziz Bey, (1999), **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay (Haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa, (1986), “**Tezâkir**”, C.: I, Çev.: Cavid Baysun, TTK. Yay., Ankara.

_____ (2019), **19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi**, Haz.: Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yayınları, C.: II., İstanbul.

Ahmet Rasim, (1316), **Meşakk-ı Hayat**, Babıali Caddesinde 38 Numaralı Matbaa, İstanbul.

_____ (1329), **Hayat-ı Hakikiyye Sayfalarından: Belki Ben Aldanıyorum**, Darülhayr Mürettifhanesi, İstanbul.

_____ (1992), **Şehir Mektupları**, C. I-IV, Haz: Nuri Akbayar, Arba Yayınları, İstanbul.

- _____ (1992), **Eşkal-i Zaman**, Türk klasikleri, MEB Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **Gecelerim ve Falaka**, Üç Harf Yayınları, İstanbul.
- _____ (2014), **Eski İstanbul'da Hovardalık**, Yay. Haz.: Atilla Gökdağ, Üç Harf Yayıncılık, İstanbul.
- Ahmet Mithat Efendi, (1998), **“Felâtun Bey ile Rakım Efendi”**, Haz. Tacettin Şimşek, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ (2001), **Avrupa Adab-ı Muaşeret Yahut Alafranga**, Yay. Haz: İsmail Doğan ve Ali Gurbetoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ahmet Refik Altınay, (2000), **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**, Haz.: Abdullah Uysal, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. /791, Öncü Basımevi, 2. Baskı, Ankara.
- _____ (2011), **Eski İstanbul (1553-1839)**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- A. L. “İzdıvaç Meselesi”, **İçtihad**, III/59 (21 Mart 1329/3 Nisan 1913), s. 1294.
- Alp, Münevver (1998), “Ev İdaresi”, **Eski İstanbul'da Gündelik Hayat**, Edit: İ. Gündag Kayaoğlu, içinde S. 62-76, Aksoy Yayınları, İstanbul.
- _____ (1998), **Eski İstanbul Hamamları ve Gezmeleri**, Edit: İ. Gündag Kayaoğlu, S. 44-61, Aksoy Yayınları, İstanbul.
- And, Metin (1993), **16. Yüzyılda İstanbul: Kent, Saray, Günlük Yaşam**, Akbank Yayınları, İstanbul.
- Argıt, Betül İpşirli (2015), “Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam”, **Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Toplum Bölümü, Edit: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, içinde S. 230-247, İstanbul.
- Arkan, Özdemir Kaptan (1998), **Beyoğlu Kısa Geçmişi ve Argosu**, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Aydın, Mehmet Akif (1985), **Osmanlı Aile Hukuku**, Baskı: II, Klasik Yayınları, İstanbul.
- _____ (1989), “Aile” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, içinde 196-200, Cilt: II, İstanbul.
- Babacan, Hasan (2005), **Mehmed Talat Paşa 1874-1921**, TTK. Yayınları, Ankara.
- Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, (2011), **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, (Haz.), Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Basiretçi Ali Efendi, (2001), **İstanbul Mektupları**, Haz.: Nuri Sağlam, Kitapevi Yay., İstanbul.
- Bassano Luigi, (2011), **Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat**, (Çev. Selma Cangi), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

- Baykara, Arzu (2006), **İki Savaş Arası (1856-1876) İstanbul'da Gündelik Hayat**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Baykara, Tuncer (1992), “Değişme ve Medeniyet Anlayışı Açısından XIX. Asırda Osmanlı Yöneticilerinin Aile Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. 1, içinde, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, s. 199-215, Ankara.
- Bozkurt, Nebi (2009), “Sarı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXVI. İçinde, S. 154-155, İstanbul.
- Bozkurt, Fatih (2015), “Osmanlı Dönemi İstanbul Ailesi”, **Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Toplum Bölümü, Edit: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, içinde S. 50-61, İstanbul.
- Boyar, Ebru ve Fleet Kate (2010), **Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi**, Çev: Serpil Çağlayan, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Belkis Mükerrrem, “Aile Konserleri”, **Kadınlar Dünyası**, 9 Teşrin'i Sani 1329, 22 Zi'l Hicce 1331, S. 100, C: 17, s. 4.
- Câbi Ömer Efendi, (2003), **Câbî Târîhi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni) Tahlil ve Tenkidli Metin**, C.: II., Haz.: Mehmet Ali Beyhan, TTK. Yay., Ankara
- Cezar, Mustafa (2002), **Osmanlı Başkenti İstanbul**, Eğitim Kültür ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çoruk, Ali Şükrü (2015), “Osmanlı İstanbul’unda Halkın Eğlence Kültürü”, **Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Toplum Bölümü, Edit: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, içinde S.: 292-313, İstanbul.
- Cunbur, Müjgan (1990), “Mecmaü-l Adab”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, İstanbul.
- Davison H. Roderic, (2005), **Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876)**, Çev.: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, Baskı: 2, İstanbul.
- Demir, Fatih (2015), **İbret Gazetesi Işığında İstanbul'da Sosyal ve Gündelik Hayat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (2006), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi Yayınları, 23. Baskı, Ankara.
- Dimdik, Pelin (2014), **Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Kadın- Erkek İlişkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal. Bilimler. Enstitüsü İstanbul.
- Doğan, İsmail (1992), “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, **Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi**, C. 1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, içinde, S. 176-198., Ankara.

- _____ (2009), **Dünden Bugüne Türk Ailesi Sosyolojik Bir Değerlendirme**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 369, Ankara.
- Doğan, Harun (2010), **İslam Fıkına Göre Moda**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Dönmezler, Sulhi (1982), **Sosyoloji**, Savaş Yayınları, Ankara.
- Döner, Nilay (2019), **Peyami Safa'nın Romanlarında İstanbul**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Duben Alan ve Behar Cem, (2014), **İstanbul Haneleri**, Çev.: Nuray Mert, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ebuzziya Tevfik, “Münif Paşa” **Yeni Tasfir-i Efkâr**, 10 Şubat 1910, S. 251, s. 5.
- Ekrem Rezaizâde Mahmud, (1985), **Araba Sevdası**, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Emiroğlu, Kudret (2001), **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, Dost Yayınları, Ankara.
- Enginün, İnci (1995), **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, M.E.B. Yayınları, İstanbul.
- Erdinçli, İhsan (2019), **Yenileşme Dönemi İstanbul'unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Eren, Nagihan Geçer (2011), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Moda Anlayışı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ertan Ünal, “İstanbul'un Mesireleri”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 10, Kasım 1969.
- Ergin, Osman Nuri (1922), **Muhtasar Mecelle-i Umur-i Belediye**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi Suraiya, (2014), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta çağdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. Elif Kılıç, İstanbul.
- Fatma Aliye, **Nisvan-ı İslam**, İstanbul 1309, s. 122-125.
- Feyzioğlu, Feyzi Necmeddin (1979), **Aile Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Matbaası Yayını, Baskı: II., İstanbul.
- Fontmagne, La Baronne Durand de (1977), **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, (Çev. Gülçiçek Soytürk), Tercüman 1001 Eser, İstanbul.
- _____ (2007), **Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri**, İstiklal Kitapevi, Çev. İsmail Yergüz, Yayınları, Haz. Dr. Erkan Serçe, İstanbul.

- Fransız Edebiyatında İstanbul**, (1964), Çev.: Mediha Sayar, Varlık Yay. Sayı: 1054, İstanbul.
- Francis Marion-Crawford, (2019), **1890’larda İstanbul**, Çev.: Şeniz Türkömer, Türkiye İş Bankası Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2015), **Hayattan Sahifeler**, Haz.: Mehmet Yatsı, Palet Yayınları, İstanbul.
- Güneş, Şafak (2005), **Abdülhak Şinasi Hisar’ın Eserlerinde İstanbul (Boğaziçi’nde) Gündelik Hayat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hamadeh, Shrine (2010), **Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul**, (Çev. İlknur Güzel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hayâl**, nr.: 184, 19 Ağustos 1875, (7 Ağustos 1291), s. 3-4.
- Hayâl**, nr.: 44, 26 Mart 1874, (14 Mart 1290), s. 2-3.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, (1978), **Boğaziçi Mehtapları**, Bütün Eserleri no: 3, 4. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- İbretnümâ-yı Âlem**, nr.: 28, 27 Ekim 1871, 12 Şaban 1288, 15 Teşrinievvel 1287.
- İbretnümâ-yı Âlem**, nr. 26, 23 Ekim 1871, 8 Şaban 1288, 11 Teşrinievvel 1287, s. 3-4.
- İbret Gazetesi**, Nr.: 40, 18 Ramazan 1288 (1 Aralık 1871).
- İbret**, Nr.: 65, 4 Şevval 1289 (5 Aralık 1872), s. 2.
- İnalcık, Halil (2008) “Tanzimat Nedir?”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Edit: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, içinde Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 29-56, İstanbul.
- Işın, Ekrem (1992), “Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muaşeret”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. 3, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, içinde S. 225-247, Ankara.
- _____ (2006), **İstanbul da Gündelik Hayat, 19. Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat**, Yapıkredi Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Şeriye Sicili**, d.18 Cilt: 18, İsam Yayınları, İstanbul 2010, Hüküm No: 470, s. 446.
- İstanbul Şeriye Sicili**, d. 03, Cilt: 13, İsam Yayınları, İstanbul 2010, Hüküm No: 548, s. 371.
- İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi**, (1982), “Aile”, Cilt: I, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kâğıthane Belediye Başkanlığı, (2007), **Osmanlı Belgelerinde Kağıthane**, Edit: Hüseyin Irmak, Kağıthane Belediyesi Kültür Yayınları, Yayın no: 22, İstanbul.

- Karakışla, Yavuz Selim (2015), **Eski Zamanlar Eski İnsanlar Osmanlı Toplumsal Tarihi Üzerine Yazılar (1876-1926)**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul.
- Karaman, Hayreddin (2016), Ana **Hatlarıyla İslam Hukuku**, C.: II., Baskı: II, Ensar Yayınları, İstanbul.
- Karay, Refik Halit (1996), **Üç Nesil Üç Hayat**, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Karal, Enver Ziya (2017), **Osmanlı Tarihi Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, C.: V, TTK Yayınları, Baskı: 10, Ankara.
- Kara, Tuğba (2014), III. **Ahmet Devrinde İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2014.
- Kaya, Serkan (2005), **Ahmet Rasim'in Hikayeleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kia, Mehrdad (2013), **Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat**, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Kılıçkaya, Derya (2015), **İlk Dönem Mizah Gazetelerinde İstanbul Hayatı**, C. I., İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Koca, Emine (2009), 18 ve 19 Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası, **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı17/Kış, S. 63-81, Konya.
- Koç, Şeref (2002), **Tanzimat Romanında Sosyal Değişimin Göstergesi Olarak Genç Erkek Tipleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Koçu, Reşad Ekrem (1944), **Esircibaşı (Lale Devrinde Bir Aşk Romanı)**, Net Kitapevi, İstanbul.
- _____ (2015), **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), **“Haşmetli Yosmalar-Osmanlı Tarihinde Yasaklar”**, Doğan Kitapevi, İstanbul.
- Koçu Reşad Ekrem ve Akbay Mehmet Ali, (1965), **İstanbul Ansiklopedisi**, C.: VII., içinde, Fasikül Yayıncıları: Cemil Tanburi ve Hacer Çiray, içinde İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul.
- Kol, Sevda Özdemir (2019), **Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunda Çocuk**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

- Kutay, Cemal (2013), **Osmanlı'da Mizah (1868-....) Kişiler, Olaylar, Belgeler, Çizgiler, Dergiler....**, Acar Bilgi Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Kurnaz, Şefika (1996), **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kurt, Abdurrahman (2016), “Dünden Bugüne Türk ailesi”, **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Edit: Mehmet Zencirkıran, 4 Baskı, Dora Yayınları, içinde S. 337-364, İstanbul.
- Küçük, Cevdet (1999), “Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi”, **Osmanlı**, C. IV. TTK Basımı, Edit.: İ. Hakkı Uzunçarşılı, Ankara.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2018), **Osmanlının Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Lady Montagu, (1996), **Türkiye Mektupları 1717-1718**, Tercüman 10001 Temel Eser No:12, Çev.: Aysel Kurutluoğlu, İstanbul.
- Letâif-i Âsâr**, nr.: 26, 1 Temmuz 1871, 12 Rebiülahir 1288, 19 Haziran 1287.
- Letâif-i Âsâr**, nr.: 43, 6 Eylül 1871, 20 Cemaziyelahir 1288, 25 Ağustos 1287, s. 4.
- Lewis Bernard, (2013), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Baskı: 6, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Lewis Raphaela, (1973), **Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat (adetler ve gelenekler)**, Çev: Mefkure Poroy, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.
- Mazak, Mehmet (2016), **Gündelik Hayatın Renkleriyle Eski İstanbul**, Yeditepe Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Mehmet Fuat, (1970), **Başlangıcından Bugüne Türk ve Dünya Tiyatro Tarihi**, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Meriç, Nevin (2000), **Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret (1894-1927)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Müller, Max (1978), **İstanbul Mektupları**, Çev: Afife Buğra, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Moltke Helmuth Von, (1966), **Türkiye'deki Durumlar Ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)**, Çev.: Hayrullah Örs, TTK. Basımevi, Ankara.
- Oktay, Sezin (2009), **Reşad Ekrem Koçu'nun Eserlerinde İstanbul Folkloru**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (1999), **İstanbul'dan Sayfalar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2002), **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, Beşinci Baskı, İstanbul.

- _____ (2002), “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi” **Genel Türk Tarihi**, C. VI, TTK. Basımevi, Ankara.
- _____ (2011), **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara.
- Öksüz, Melek (2005), 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Bazı Kayıtlar, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi** /Sayı: 7, içinde S. 45-59, Trabzon.
- Öz, Mehmet (2013), **Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yayınları, C. II, İstanbul.
- Parmaksızoğlu, İsmet (1974), “Kâğıthane”, **Türkler**, C.: XXI, MEB Basımevi, Ankara.
- _____ (1981), **İbn-i Battuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, Haz., İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Quateart, Donald (2013), **Osmanlı İmparatorluğu 1700- 1922**, Çev.: Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul.
- Ramsay, Agnes Dick (2015), **19. Yüzyıl Sonlarında Türkiye’de Günlük Yaşam**, İngilizceden Çev. Raziye Çakıcıoğlu Oban ve Ercan Uyanık, Say Yayınları, İstanbul.
- Safa, Peyami (2011), **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- Safveti Ziya, (1927), **Adab-ı Muaşeret**, Marifet Matbaası, İstanbul.
- Sami, Şemsettin (1996), **Kamus-i Turki**, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2008), **Taaşuk-i Talat ve Fitnat**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Sema, Sadri (1994), **Eski İstanbul’dan Hatıralar**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Sertoğlu, Midhat (2011), **Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı**, C. V., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Şehsuvaroğlu, Haluk (1953), **Asırlar Boyunca İstanbul Eserleri Olayları Kültürü**, Sayı: 14, S. 210-225, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (1953), **Asırlar Boyunca İstanbul Eserleri, Olayları ve Kültürü**, Sayı: 15, S.: 226-240. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- Sevengil, Refik Ahmet, (1969), **Türk Tiyatrosu Tarihi I Eski Türklerde Dram San ’atı**, MEB Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

- _____ (1985), **İstanbul Nasıl Eğleniyordu (1453'ten 1927'ye kadar)**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Sevin, Nureddin (1990), **On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Sezer, Sennur ve Özyalçiner, Adnan (2005), **Bir Zamanların İstanbulu Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru**, İnkılap Yayınları, Edit: Hasan Öztoprak, İstanbul.
- Tabakoğlu, Ahmet (1992), "Osmanlı Toplumunda Aile", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. 1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, içinde S. 92-101., Ankara.
- Tanör, Bülent (2011), **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 20. Baskı, İstanbul.
- T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (2015), **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın**, Yay. Haz.: Dr. Ersin Kırca ve Kevser Şeker, Osmanlı Arşiv Başkanlığı Yay. No: 137, İstanbul.
- Tercüman, Çilem (2008), **Ahmet Rasim'in İstanbul'u**, Türk Edebiyatında İstanbul Serisi 5, Edit: Mustafa Göleç, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A-Ş Yay., İstanbul.
- Tez, Zeki (2009), **Gündelik Yaşam ve Eğlencenin Kültürel Tarihi**, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Tezcan, Hülya (1995) "Ferace", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul.
- _____ (1995), "Fes", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XII., içinde Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul.
- Toprak, Zafer (1992), "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. 1, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, içinde S. 228-237, Ankara.
- Tunaya, Tarık Zafer (1960), **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Siyaset İlmi Serisi 8, Yedigün Matbaası, İstanbul.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, (1332), **Avrupalılaşmak-Felaketimizin Esbabı**, Dersaadet Matbaası Hayriye, İstanbul.
- _____ (1992), **Aile Hayatımızda Avrupalılaşmanın Tesiri**, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. 3, içinde, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara.
- Ubıcinı, M. A. (1977), **Türkiye 1850**, Çev.: Cemal Karaağaçlı, C.: 2, Tercüman 1001 Temel Eser 64, İstanbul.

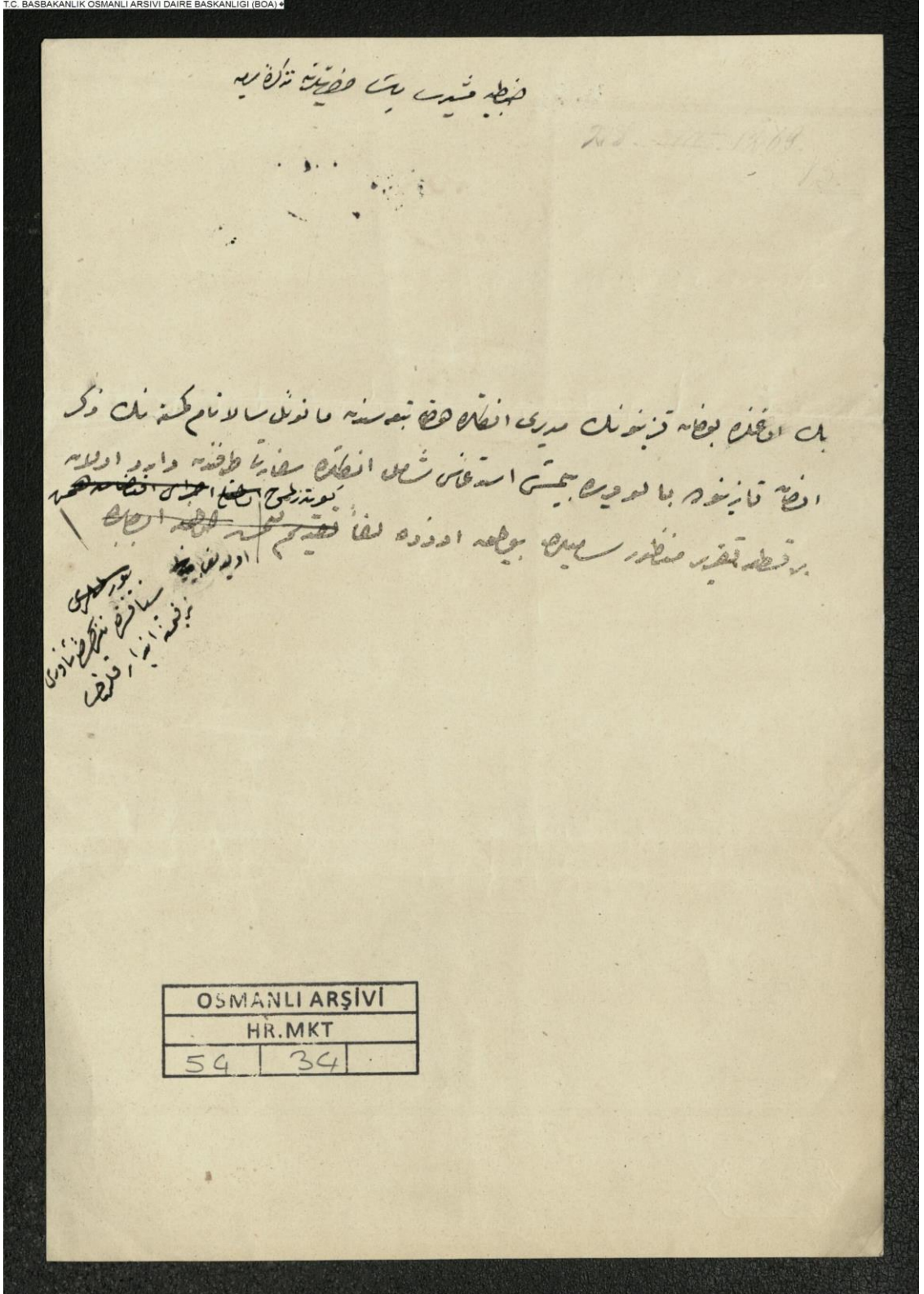
- Uçar, Zofie (2013), XIX. Yüzyıldaki Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kıyafetleri Üzerine Bazı Tespitler, **Modern Türklük Araştırma Dergisi**, Cilt: 10 Sayı: 4, S. 26-42, Aralık.
- Varlık, M. Bülent (1985) “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yay., İstanbul.
- Yalnız, Kaan (2017), **Refik Halit Karay'ın Romanlarında Toplumsal Değişim ve Mekânsal Dönüşüm Sürecinde İstanbul**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens., İstanbul.
- Yaşar, Fatma Tunç (2015), “İstanbul'da Adab-ı Muaşeret”, **Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Toplum Bölümü, Edit: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, içinde S. 364-383, İstanbul.
- Yaşar, Ahmet (2015), “İstanbul'da Sosyalleşme Mekanları”, **Antik Çağdan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Toplum Bölümü, Edit: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, içinde S. 324-335, İstanbul.
- _____ (2000), “**Kahvehane**”, TDV. İslam Ansiklopedisi, C: Ek- 2, İçinde, S. 3-5.
- _____ (2005), **Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü**, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 3, S: 6, Ankara.
- Yazıcı, Nesimi (2000) “İbret”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: XXI., içinde, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul.
- Yazır, Elmalı M. Hamdi (2013), **Kur'an-ı Kerim ve Meali**, Nisâ Suresi 23. Ayet, İklim Matbaası, İstanbul.
- Zat, Vefa (1999), **Eski İstanbul Barları**, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.

EKLER

Ek 1: Osmanlı Arşiv Belgesi

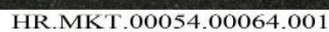
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

HR.MKT.00054.00034.001

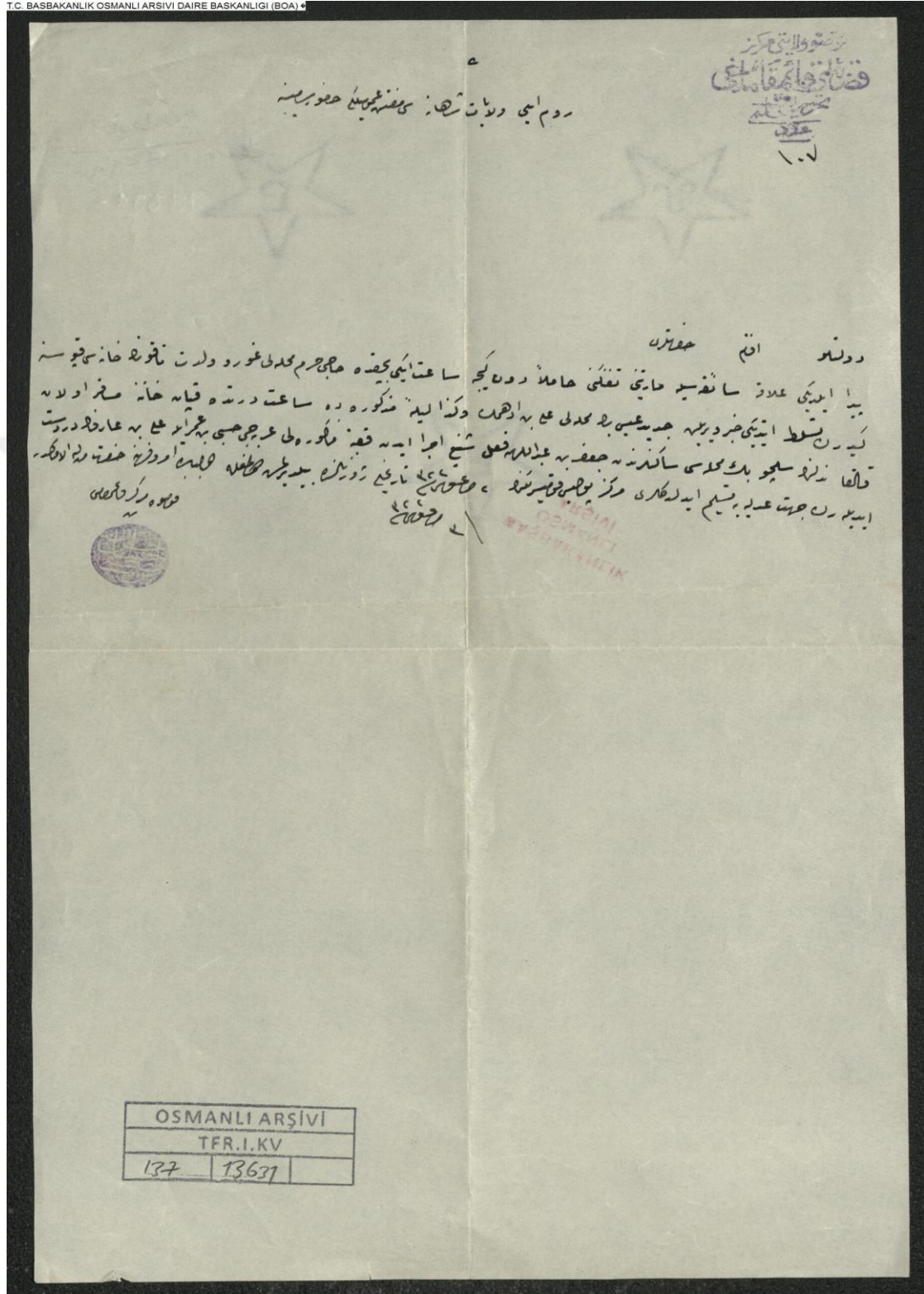
Kaynak: BOA, Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemî Evrâkı (HR.MKT).

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ♦

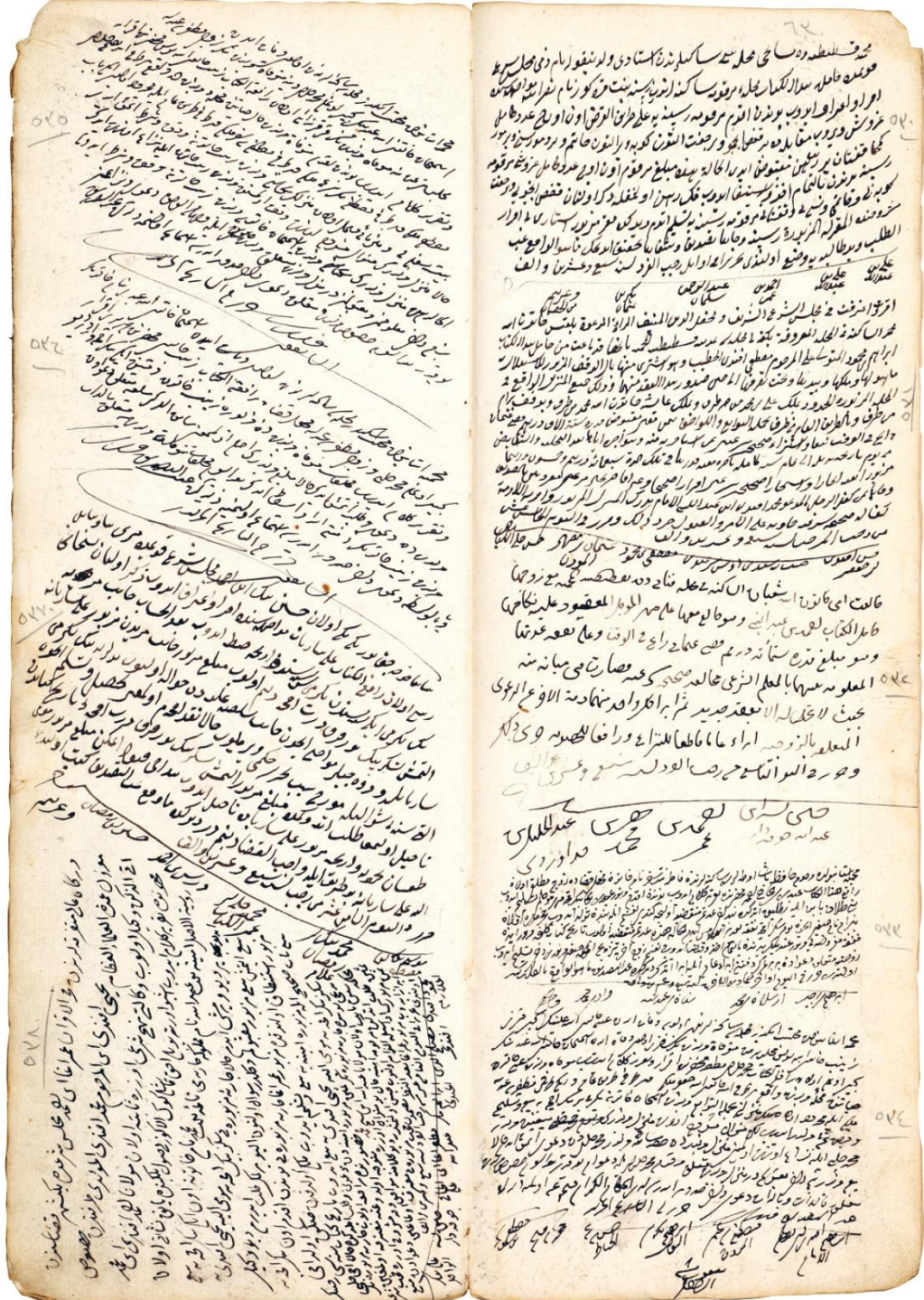
102

Ek 3: Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgesi

TFR.I.KV.00137.13631.001

Kaynak: BOA, Rumeli Müfettişliği Belgeleri (TFR. I. KR), 137/13631.

İstanbul Şeriye Sicili d. 03 Varak No: 63b Hüküm 533.

(İstanbul Şeriye Sicili d. 03, Cilt: 13, İsam Yayınları, İstanbul 2010, Hüküm No: 548, s. 371.).

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa AYDIN,...1999 yılında Yazıoba Şehit Yaşar Soytürk İlkokulu; 2003 yılında Küçükdere Enver Dursun Yılmaz Ortaokulu'nu; 2007 yılında Sürmene Lisesi'ni; 2016 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2016 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı. Lisans tezini TÜBİTAK'ın 2209 Lisans Tezi Bitirme ve Destekleme Projesi tarafından desteklenmiştir.

AYDIN, bekar olup İngilizce bilmektedir.